

İNZİBATİ HÜQUQ

Həsənova Nərin Ənvər qızı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ALİ MƏHKƏMƏSİNİN İNZİBATİ
KOLLEGİYASININ BƏZİ QƏRARLARININ TƏHLİLİ 3

MÜLKİ HÜQUQ

Агакишиева Нигяр Али Ага гызы

О НЕОБХОДИМОСТИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ПО ОКАЗАНИЮ
ПАЛЛИАТИВНОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ АЗЕРБАЙДЖАНА 9

Мамедова Вафа Ягубали гызы

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПУШИНСКОЙ ДЕКЛАРАЦИИ,
КАК ДОКУМЕНТА МИРА, ДРУЖБЫ И ВЗАИМНОЙ ПОМОЩИ 15

Аллахярова Фидан Бахруз гызы

МЕДИАЦИЯ И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ 21

Həsənova Reyhanə Əhməd qızı

İDDİA MÜDDƏTİNİN TƏTBİQ SFERASI 27

İNFÖRMASİYA HÜQUQU

Hacıyeva Aysel Məzahir qızı

FƏRDİ MƏLUMATLARIN MÜHAFİZƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ QANUNU VƏ AVROPA İTTİFAQININ
ÜMUMİ MƏLUMATLARIN MÜHAFİZƏSİ HAQQINDA
QAYDALARININ (GDPR) MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ 32

MÜLKİ VƏ İNZİBATİ PROSESSUAL HÜQUQ

Əsgərov Aqil İltifat oğlu

MƏCBURİ MEDİASİYANIN MƏHKƏMƏYƏ ÇATIMLILIQ HÜQUQU
BAXIMINDAN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ 44

ƏMƏK HÜQUQU

Багиров Анар Рамиз оглу

Гасымов Алыш Мамиш оглу
САМОЗАЩИТА РАБОТНИКА И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РАБОТОДАТЕЛЯ
КАК СПОСОБЫ (ФОРМЫ) ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ ПО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ 51

Əkbərli Ülkər Asif qızı

ƏMƏK HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN MƏZMUNU 61

Алескерова Лала Гаджибала гызы

Сафиев Ниджат Мушвиш оглу
ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ 67

CINAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

İsbəndiyarov Qələndər Köçəri oğlu

UZANAN VƏ DAVAM EDƏN CİNAYƏTLƏRİN ANLAYIŞI,
TÖRƏDİLMƏ VAXTI İLƏ BAĞLI PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN
HƏLLİNƏ DAİR 72

ISSN 2218-9130

Təsisçi:

ŞAHBAZ XUDUOĞLU

Redaktor:

FƏXRƏDDİN AĞAZADƏ

Məsul katib:

JALƏ MƏMMƏDOVA

Kompüter tərtibatı:

ANAR ƏLİ

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin
Dövlət Qeydiyyatı üzrə Bakı Bölgə
Şöbəsinə qeydə alınmışdır.
Şəhadətnamə № 0104-P83-41555

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü
il tarixli (protokol № 07-R) qərarı
ilə Hüquq elmləri üzrə «Azərbaycan
Respublikasında dissertasiyaların əsas
nəticələrinin dərc olunması tövsiyə
edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı»na
daxil edilmişdir.

BANK REKVİZİTLƏRİ:

Kapital Bank Bakı şəhər filialı
Kod: 200026; VÖEN: 9900003611
Müxbir hesabı: 0137010001944
S.W.I.F.T. BIK AİBAZ 2X
Hesab № 11533050000
VÖEN: 1700145131
Valyuta hesabı: 333150100

Format: 60x84 1/8

Fiziki çap vərəqi: 15

Sifariş: (207) Tiraj: 500

Qiyməti: 4 manat

Qanun Nəşriyyatının ünvanı:

Nəsimi rayonu, Tbilisi prospekti, 76

Tel.: 431-16-62; 431-38-18

ÜNVAN:

Azərbaycan Respublikası,
Bakı, AZ 1102, Nəsimi rayonu,
Tbilisi pros., 76

Tel.: 431-16-62; 431-38-18

Faks: 431-38-18

E-mail: qanunjurnali1992@gmail.com

www.qanun.az

CİNAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Əliyev Aydın Cəmil oğlu

HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN QANUNLA QADAĞAN OLUNMAYAN
ÜSUL VƏ VASİTƏLƏRLƏ MÜDAFİƏSİNƏ DAİR KONSTITUSİYA
NORMASININ CİNAYƏT-PROSESSUAL QANUNVERİCİLİKDƏ
KONKRETLƏŞDİRİLMƏSİ BARƏDƏ 81

GƏNC HÜQUQSÜNASIN TRİBUNASI

İNSAN HÜQUQLARI

Damirli Kamil İlqar

THE CONCEPT OF ECONOMIC RIGHTS 87

MÜLKİ VƏ İNZİBATİ PROSESSUAL HÜQUQ

Qasimov Təbriz Nazim oğlu

MEDİASİYA İNSTİTUTUNUN TARİXİ, AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ "MEDİASİYA HAQQINDA" QANUNU
VƏ ONUN BİR SIRA MADDƏLƏRİNƏ ƏLAVƏ VƏ
DƏYİŞİKLİKLƏRLƏ BAĞLI TƏKLİFLƏR 97

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Ağayeva Nərmin Raiq qızı

SİLAHLI MÜNAQİŞƏLƏR ZAMANI ERMƏNİSTANIN
BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ
NORMALARINI POZMASI 105

YENİ NƏSRLƏR

PROFESSOR MİRAĞA CƏFƏRQULİYEVİN «CİNAYƏT MÜHAKİMƏ
İCRAATINDA DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ: ÜMUMMİLLİ LİDER
H.Ə.ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ»
ADLI MONOQRAFIYASI HAQQINDA 110

«QANUN» JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK

ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR 113

QANUN

- **Bu jurnal** öz hüquqlarını bilən və qoruyanlar üçündür. Jurnal 1992-ci il 08 yanvar tarixindən ayda bir dəfə nəşr edilir.
- **Hər sayda** tanınmış hüquqsünasların, iqtisadçıların, habelə hüquq və iqtisadiyyat sahəsində çalışan digər mütəxəssislərin elmi praktik məqalələri çap olunur.
- «Qanun» jurnalının «**Yeni sənədlər büləteni**»nin hər sayında Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları, təlimatlar və digər normativ aktlar dərc olunur.
- **Jurnalın məqsədi** hüquqi münasibətlərin və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, hüquq və qanunçuluğun təbliğatıdır.

«Qanun» jurnalına «Qaya», «Mətbuat yayımı», «Səma»,
MMC firmaları vasitəsilə abunə yazıla bilərsiniz.

Əlaqə telefonları:

«Qaya»: 441 35 33 4 «Səma»: 499 22 97,

«Mətbuat yayımı»: 440 39 83 MMC: 561 14 37

«Qanun» jurnalı elmi tədqiqatların əsas müddəalarının
nəşr edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Mirağa Cəfərquliyev

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun "Cinayət hüququ və cinayət
prosesi" şöbəsinin baş elmi işçisi, hüquq üzrə
elmlər doktoru, professor

Zahid Cəfərov

Bakı Dövlət Universitetinin «Əmək və
ekologiya hüququ» kafedrasının professoru,
hüquq üzrə elmlər doktoru

Məhəbbət Dəmirçiyeva

Bakı Dövlət Universitetinin «Mülkü hüquq»
kafedrasının müdiri, hüquq üzrə
elmlər doktoru, professor

Aleksandr Kurennoy

M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət
Universitetinin «Əmək hüququ» kafedrasının
müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor,
RF-nin əməkdar hüquqsünası

Aliş Qasimov

Bakı Dövlət Universitetinin «Əmək və
ekologiya hüququ» kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Midhəd Qəfərov

Bakı Dövlət Universitetinin «Cinayət
prosesi» kafedrası, hüquq üzrə elmlər
doktoru, professor

Habil Qurbanov

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun baş elmi işçisi, hüquq üzrə
elmlər doktoru, professor, Avropa Humanitar
Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Zahid Məmmədov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
Elmi fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsi
departamentinin direktoru, iqtisad üzrə
elmlər doktoru, professor

İlham Rəhimov

Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikasının
əməkdar hüquqsünası

Qalina Skaçkova

Rusiya Elmlər Akademiyasının Dövlət və
Hüquq İnstitutunun «Əmək hüququ və sosial
təminat hüququ» sektorunun müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Kiril Tomaşevski

«MİTSO» Beynəlxalq Universitetinin
«Əmək və korporativ hüququ» kafedrasının
müdiri, «Əmək və sosial hüquq» jurnalının
baş redaktoru, hüquq üzrə elmlər doktoru,
professor

Bəhram Zahidov

Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor,
Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü

Məhəmməd İmanlı

Hüquq üzrə elmlər doktoru, AMEA-nın
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
«Cinayət hüququ və cinayət prosesini»
şöbəsinin baş elmi işçisi

Həsənova Nərmən Ənvər qızı,

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

UOT 34:342.9

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

ALİ MƏHKƏMƏSİNİN İNZİBATİ

KOLLEGİYASININ BƏZİ

QƏRARLARININ TƏHLİLİ

Açar sözlər: hüquq, məcəllə, maddə, dövlət.

Ключевые слова: право, кодекс, статья, государство.

Keywords: law, code, article, state.

91 maddədən ibarət olan 21 oktyabr 2005-ci il tarixli “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu [6] və 132 maddədən ibarət olan 30 iyun 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi [5] qüvvəyə mindikdən sonra ölkəmizdə inzibati məhkəmələr fəaliyyətə başladı. Məqsədi inzibati orqanlar tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasını təmin etməkdən və qanunun aliliyinə nail olmaqdan ibarət olan “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi ilə bağlı inzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarını, prinsiplərini və prosedur qaydalarını müəyyən edir. Bu Qanunun müddəaları inzibati orqanların fiziki və ya hüquqi şəxslərə münasibətdə faktiki xarakterli digər fəaliyyətinə (hərəkətlərinə) də şamil olunur.

21 oktyabr 2005-ci il tarixli Qanunun “Aidiyyət” başlıqlı 4-cü maddəsində deyilir: “İnzibati orqanlar qanunla onların səlahiyyətinə aid edilmiş işlər üzrə inzibati icraatı həyata keçirirlər.

İnzibati orqan müraciətə baxılması ilə əlaqədar səlahiyyətli olub-olmamasını müstəqil şəkildə müəyyən etməyə borcludur.

İnzibati orqanlar arasında aidiyyət və ya səlahiyyətlərlə bağlı mübahisələr müəyyən olunmuş qaydada subordinasiya baxımından yuxarı inzibati orqan və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yaradılmış komissiya tərəfindən həll edilir. İnzibati orqanlar arasında aidiyyət və səlahiyyətlə bağlı mübahisələrin həlli qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunur”.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi isə inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə aidiyyətini, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılmasının və həll edilməsinin prosessual prinsiplərini və qaydalarını müəyyən edir.

Adı çəkilən Məcəllənin “Hakimlərin müstəqilliyi prinsipi” adlanan 10-cu maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatını həyata keçirərkən hakimlər müstəqildirlər və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər. İnzibati mübahisəyə baxılması

və onun həll edilməsi ilə əlaqədar hakimə hər hansı təsir göstərilməsi qadağandır. İnzibati mübahisəyə baxılması və ona dair qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar hakimin birbaşa və ya dolayı göstərişlər gözləməsi və ya belə göstərişləri qəbul etməsi yolverilməzdir.

Bildirməyi zəruri hesab edirik ki, inzibati məhkəmələr fəaliyyətə başladıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsində İnzibati Kollegiya formalaşmış və həmin Kollegiya bir sıra mühüm qərar və qəraradlar qəbul etmişdir. Onların bəzilərinə nəzər yetirək. İddiaçı “Greenroom” MMC-nin cavabdeh Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Bakı şəhəri Lokal Gəlirlər Baş İdarəsinə qarşı dürüstləşmə adı ilə faiz məbləğinin silinməsinin qanunsuz hesab edilməsi və həmin məbləğin cəmiyyətin şəxsi hesab vərəqəsində artıq ödəmə kimi bərpa edilməsi tələbi barədə iş üzrə mübahisəli hüquqi məsələyə dair hüququn tətbiqi üzrə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyinin təmin edilməsi məsələsində Ali Məhkəmənin İnzibati Kollegiyasının 13 avqust 2020-ci il tarixdə qəbul etdiyi qərarad maraqlıdır. Həmin qəraradda göstərilir: 2017-ci il 01 yanvar tarixdən qüvvəyə minmiş “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” 30 dekabr 2016-cı il tarixli Qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması, əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması və vergi yükünün optimallaşdırılması məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin vergilərin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş müddətdə ödənilməməsinə görə hesablanmış faizlər üzrə 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə vergi orqanlarındakı şəxsi hesab vərəqələrində mövcud olan borclarının vergi orqanları tərəfindən silinməsi qərara alınmış və bu Qanuna əsasən faiz borclarının silinməsi həyata keçirilmişdir. Sözügedən Qanuna görə, faiz borcları

silinmiş vergi ödəyiciləri sırasında 01 yanvar 2017-ci il tarixdən əvvəl barələrində hesablanmış vergiləri məhkəmədə mübahisələndirən vergi ödəyiciləri də olmuşdur. Vergi orqanı bildirir ki, belə mübahisələr vergi ödəyicisinin xeyrinə yekunlaşdıqdan sonra qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarına uyğun olaraq daha əvvəl hesablanmış vergilər şəxsi hesab vərəqəsində azaldıldıqda, vergi orqanının istifadəsində olan proqram təminatı faizlərin artıq mövcud olmadığını nəzərə almadan avtomatik olaraq azaldılmış həmin vergi məbləğlərinə mütənasib faiz məbləğini də yenidən şəxsi hesab vərəqəsindən silmiş və bu zaman artıq həmin faizlərin 30 dekabr 2016-cı il tarixli Qanuna əsasən silindiğini nəzərə almamış, nəticədə silinmiş faizlər təkrar silinmişdir. Bu texniki xəta vergi ödəyicisinin şəxsi hesab vərəqəsində əsassız olaraq ödənilməmiş borclarının azalması, yaxud artıq vergi ödəməsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ona görə də vergi orqanı proqram təminatının yol verdiyi xətanın aradan qaldırılması məqsədi ilə dürüstləşmə əməliyyatı apararaq təkrar silinmiş faiz məbləğini şəxsi hesab vərəqəsinə bərpa etmiş, yaxud əsassız olaraq yaranmış artıq ödəməni azaltmışdır.

Ali Məhkəmənin İnzibati Kollegiyası qeyd etmişdir ki, hazırkı halda vergi orqanı tərəfindən öz fəaliyyəti çərçivəsində aparılan dürüstləşmə əməliyyatının hansı qaydada həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsi, başqa sözlə, dürüstləşmə əməliyyatının inzibati icraata tabe tutulmalı olub-olmaması məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir. Bunun üçün isə ilk növbədə inzibati icraat institutunun xüsusiyyətləri təhlil edilməlidir. İnzibati icraat dövlət-şəxs, şəxs-hakimiyyət münasibətləri probleminin səmərəli həlli yollarının axtarışında yaradılmış mühüm institutlardan biridir. Bu institutun məqsədi inzibati orqanlar üçün hüquqi başlanğıcların, rəhbər istiqamətlərin müəyyən edilməsi, bütün idarəçilik orqanları üçün ümumi olan qayda-

lar qəbul etməklə, hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi sahəsində hüquqi yanaşmaların vahidliyini təmin etməkdən ibarətdir. İnzibati icraat institutu dövlət orqanlarının və ya hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirən şəxslərin idarəçilik fəaliyyəti ilə bağlı istifadə etdiyi üsul və qaydaların konstitusion prinsiplərə əsaslanmasını, hüquqi dövlətin tələblərinə, ədalət və mütənəsiblik meyarlarına cavab verməli olmasını, maraqlı şəxslərin mənafələrinin nəzərə alınmasını tələb edir. Vergi Məcəlləsində şəxsi hesab vərəqəsinin anlayışı verilməsə də, “şəxsi vərəqə” ifadəsinə Məcəllənin mətnində – 87.2-ci maddədə rast gəlinir. Bununla yanaşı qeyd olunmalıdır ki, Vergi Məcəlləsinin 83.1-ci maddəsində həm də “vergi orqanının uçot sənədləri” ifadəsi işlənir. Qeyd olunan normanın mənasına görə, vergi ödəyicisinin ödəməli olduğu vergi məbləği barədə vergi orqanının uçot sənədlərində qeydiyyat aparılmalıdır. Kollegiya qeyd etmişdir ki, bu qəbildən olan məlumatların vergi orqanı tərəfindən uçotunun aparılması vergi orqanının əsas vəzifələrinin icrasının lazımı qaydada təmin edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Belə ki, vergilərin düzgün hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət etmək (maddə 24.0.1), o cümlədən hesablanmış və təyinatı üzrə daxil olmuş vergilərin uçotunu aparmaq və bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına məlumat vermək (maddə 24.0.4) Vergi Məcəlləsində vergi orqanının əsas vəzifələri sırasında göstərilmişdir. Belə olan halda, şəxsi hesab vərəqəsini vergi orqanının vergilər və digər məcburi ödənişlərin hesablaşma vəziyyətini əks etdirən uçot sənədlərinə aid etmək olar. Bununla bağlı, həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” 2016-cı il 30 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununda da şəxsi hesab vərəqəsi anlayışından istifadə olunmuş, vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarındakı

şəxsi hesab vərəqələrində 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan faizlər üzrə və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyaları üzrə borclarının vergi orqanları tərəfindən silinməli olması qərara alınmışdır. Bu qaydada tənzimləmənin özü də bir daha təsdiq edir ki, şəxsi hesab vərəqəsi vergilər və digər məcburi ödənişlərin hesablaşma vəziyyətini əks etdirən uçot sənədi dəyərinə malikdir. Bu qaydada bir uçot sənədinin aparılması vergi idarəçiliyinin təşkili baxımından zəruri olmaqla yanaşı, həm də vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasındakı münasibətlərdə açıqlığı, şəffaflığı və hüquqi müəyyənliyi təmin etməyə xidmət edir. Vergi orqanının mövqeyinə görə, “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” AR Qanununun tətbiqi zamanı proqram təminatının yol verdiyi xətanın aradan qaldırılması məqsədi ilə “düzütləşmə” əməliyyatı aparılmaqla təkrar silinmiş faiz məbləği şəxsi hesab vərəqəsinə bərpa edilir, yaxud əsassız olaraq yaranmış artıq ödəmə azaldılır. Bu halda, hazırkı vəziyyətdə “düzütləşmə” əməliyyatının hansı təbiətə malik əməliyyat kimi qəbul edilməli olduğu aydınlaşdırılmalıdır. Bu zaman qiymət verilməli olan əsas məsələ ondan ibarətdir ki, düzütləşmə əməliyyatı mahiyyəti etibarilə vergilərin hesablanması əməliyyatına bərabər əməliyyat hesab edilə bilərmi?

Vergi Məcəlləsində vergi orqanları tərəfindən vergilərin yalnız kameral və səyyar vergi yoxlamaları ilə hesablanması, həmçinin operativ nəzarət tədbirləri ilə maliyyə sanksiyalarının tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Buna müvafiq olaraq Vergi Məcəlləsində kameral vergi yoxlaması, səyyar vergi yoxlaması və operativ vergi nəzarəti tədbirləri nəticəsində müvafiq qərar qəbul edilməsi müəyyən edilmişdir. Göstərilən hesablama qərarlarından (inzibati aktlardan) başqa hər hansı digər fərqli formada vergilərin hesablanması qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır.

Beləliklə, vergi öhdəliyi yaradan vergilərin hesablanması və ya yenidən hesablanması üçün inzibati aktların qəbul edilməsi tələb olunur. Belə inzibati aktlar vergi öhdəliyinin yaranmasının hüquqi əsasını təşkil edirlər və müvafiq olaraq şəxsi hesab vəərəqəsində onlara uyğun hesablama əməliyyatları aparılır. Faktiki xarakterli hərəkətlər hər hansı konkret inzibati aktın icrasını təmin etmək üçün edilə biləcəyi kimi, həm də normativ-hüquqi aktla inzibati orqanın üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icrasını təmin etmək üçün də edilə bilər. Normativ hüquqi aktdan irəli gələn faktiki xarakterli hərəkətlərə münasibətdə isə diqqət edilməli olan məqam ondan ibarətdir ki, bu halda normativ hüquqi aktın konkret vəzifə müəyyən edən müddəasının icrasının təmin edilməsi üçün əlavə olaraq inzibati aktın qəbul edilməsi tələb olunur, yoxsa yox? Bu suala cavabın müəyyənləşdirilməsi isə normativ hüquqi aktın vəzifə müəyyən edən normasının təhlilindən asılıdır. Belə təhlildən asılı olaraq bəzən belə bir inzibati aktın qəbul edilməsi qaçılmaz ola bilər, bəzən isə normativ hüquqi aktın konkret vəzifə müəyyən edən norması aydın olduğundan və icrasının təmin edilməsi üçün əlavə inzibati aktın qəbul edilməsi tələb olunmadığından normaya istinadla birbaşa faktiki xarakterli hərəkətlər həyata keçirilə bilər.

Ali Məhkəmənin İnzibati Kollegiyası qərarının nəticə hissəsində bildirmişdir ki, “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 30 dekabr tarixli Qanununun tətbiqi ilə bağlı vergi ödəyicilərinin şəxsi hesab vəərəqələrində vergi orqanı tərəfindən vergilərin hesablanması ilə əlaqəli olmayan əməliyyatların (o cümlədən, yol verilmiş texniki səhvlərlə bağlı düzəlişlərin) edilməsi üçün ayrıca yazılı inzibati aktın qəbul olunması tələb olunmur [2].

Digər misal. Ali Məhkəmənin İnzibati Kollegiyası “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 32.1-1-ci maddəsinin tətbiqinə dair 08 oktyabr 2020-ci il tarixli qərarında bildirmişdir ki, “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 32.1-1-ci maddəsinin 1-ci cümləsində nəzərdə tutulan “müraciət edilən tarixdən əvvəlki ən çoxu üç il üçün ödənilməklə” müddəası pensiya hüququ 2017-ci il 01 iyul tarixədək yaranmış, lakin əmək pensiyasının təyin edilməsi və ya yenidən hesablanması üçün inzibati orqana həmin tarixdən sonra müraciət etmiş şəxslərə münasibətdə də tətbiq edilməlidir [1].

Daha bir misal. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu 10 aprel 2015-ci ildə “İnzibati məhkəmə icraatında iddianın mümkünlüyünə dair” 17 bənddən ibarət olan 5 nömrəli Qərar qəbul etmişdir. Həmin Qərar qeyd olunur ki, “məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, inzibati mübahisələrə dair iddianın əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri ilkin şərt onun mümkün olmasıdır. İddianın əsaslılığının yoxlanılmasına yönəlmiş fəaliyyəti zamanı məhkəmə cavabdehə qarşı irəli sürülmüş maddi-hüquqi tələbin mövcud olub-olmamasını araşdırmaqla mahiyyəti üzrə qərar qəbul edir. Mümkünlük şərtləri iddiaya mahiyyəti üzrə baxmağa imkan verən şərtlərin mövcudluğunun yoxlanılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də, iddianın mümkünlüyü həmişə onun əsaslılığının yoxlanılmasından əvvəl aparılan hüquqi dəyərləndirmədir. Mümkünlük şərtlərinin mövcudluğunu məhkəmə tərəflərin bildirməsindən asılı olmayaraq özünün xidməti vəzifəsinə görə yoxlamalıdır” [7].

Növbəti misal. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu 10 aprel 2015-ci ildə “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair”

adlı 17 bənddən ibarət olan 4 nömrəli Qərar qəbul etmişdir [3]. Həmin Qərada göstərilir ki, “xüsusi hüquq, onun subyektləri olan fiziki və hüquqi şəxslər arasında yaranan hüquq münasibətlərini tənzimləyir; xüsusi hüquq münasibətlərinin tərəfləri bərabər mövqedədir, onlar öz iradələrini ifadə etməkdə sərbəstdirlər və heç biri digərinə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərini tətbiq etmir. Ümumi (publik) hüquq isə, publik hakimiyyət daşıyıcıları

(Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların yerli (struktur) və digər qurumları, bələdiyyələr, habelə qanuna əsasən inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti verilmiş hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs) ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında olan münasibətləri tənzimləyir. Bu münasibətlərdə inzibati orqan qanunla ona həvalə edilmiş inzibati funksiyaları yerinə yetirir və digər tərəfə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərini tətbiq edir”.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 32.1-1-ci maddəsinin tətbiqinə dair” 08 oktyabr 2020-ci il tarixli qərarı.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin İnzibati Kollegiyasının “Vergi ödəyicilərinin 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə mövcud olan vergi borclarının tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 30 dekabr tarixli Qanununun tətbiqi ilə bağlı vergi ödəyicilərinin şəxsi hesab və rəqəmlərində əməliyyatların edilməsinə dair” 13 avqust 2020-ci il tarixli qərarı. <http://supremecourt.gov.az/post/view/1215>
3. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “İnzibati məhkəmə icraatında iddianın mümkünlüyünə dair” 10 aprel 2015-ci il tarixli 5 nömrəli Qərarı. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2015, № 3, s. 2-5.
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “İnzibati və mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmə aidiyyətinə dair” 10 aprel 2015-ci il tarixli 4 nömrəli Qərarı. <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/758>
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosessual Məcəlləsi (30 iyun 2009-cu il tarixli 846-IIIQ nömrəli qanunla təsdiq edilmişdir). <http://e-qanun.az/framework/46956>
6. “İnzibati icraat haqqında” 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://www.e-qanun.az/framework/11254>
7. <http://supremecourt.gov.az/post/view/1228>

Гасанова Нармин Анвер гызы

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПОСТАНОВЛЕНИЙ АДМИНИСТРАТИВНОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что при осуществлении административного судопроизводства судьи независимы и подчиняются только Конституции и законам Азербайджанской Республики. Запрещается какое-либо воздействие на судью в связи с рассмотрением и разрешением им административного спора.

**ANALYSIS OF SOME RESOLUTIONS OF THE ADMINISTRATIVE COLLEGIUM OF THE SUPREME
COURT OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

The article notes that in the implementation of administrative proceedings, judges are independent and obey only the laws and Constitution of the Republic of Azerbaijan. Any pressure on a judge in connection with the consideration and resolution of an administrative dispute is prohibited.

Rəyçi: h.ü.e.d. Z.Ə.Məmmədov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 13.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 17.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Агакишиева Нигяр Али Ага гызы,

старший научный сотрудник отдела «Гражданское право, гражданский процесс и социально-экономические права» Института права и прав человека НАНА

УДК 34:347

О НЕОБХОДИМОСТИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ПО ОКАЗАНИЮ ПАЛЛИАТИВНОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ АЗЕРБАЙДЖАНА

Açar sözlər: palliativ yardım, səhiyyə təşkili, ÜST, tibbi-sosial yardım, kadr hazırlığı, beynəlxalq hüquq.

Ключевые слова: паллиативная помощь, организация здравоохранения, ВОЗ, медико-социальная помощь, подготовка кадров, международное право.

Keywords: palliative care, healthcare organization, WHO, medical and social care, staff training, international law.

В 2014 г. первая в истории глобальная резолюция по паллиативной помощи, WHA67.19, призвала ВОЗ и государства-члены улучшить доступ к паллиативной помощи, как одному из основных компонентов системы здравоохранения, уделяя особое внимание первичной медико-санитарной помощи и оказанию помощи на дому и в стационарах.

Предполагается, что при оказании паллиативной помощи персонал относится к пациенту с уважением, открытостью, чуткостью, принимая во внимание его личностные, культурные и религиозные ценности, надежды и устои, также как и законы, действующие в каждой стране. Как качество жизни, так и достоинство является важной индивидуаль-

ной концепцией каждого пациента, которая складывается из различных компонентов и приоритетов. В зависимости от определения достоинство можно рассматривать скорее как неотъемлемое свойство, чем как предмет, который может быть поврежден или утрачен. Принимая это во внимание, задача паллиативной помощи - обеспечить обстановку, в которой пациент может чувствовать уважение своего достоинства, а персонал уважать достоинство пациента.

В Глобальном плане действий ВОЗ по профилактике неинфекционных заболеваний (НИЗ) и борьбе с ними на 2013–2020 гг. паллиативная помощь прямо признается частью комплекса услуг, оказание которых необходимо при неинфекционных заболеваниях. В 2011 г. в Политической декларации совещания высокого уровня ГА ООН по профилактике неинфекционных заболеваний и борьбе с ними, правительства стран признали необходимость улучшения доступа к паллиативной помощи, а доступ к опиоидным обезболивающим средствам включили в число 25 показателей глобальной системы мониторинга НИЗ [6].

Обеспечение доступности паллиативной помощи – это не просто одна из этических обязанностей систем здравоохранения, но и

обязательство в силу международного законодательства по правам человека. Право на паллиативную помощь и обезболивание признается правом человека на здоровье. В соответствии с международными конвенциями о контроле над наркотиками страны связаны двойным обязательством – обеспечивать доступность контролируемых веществ для медицинских целей и в то же время защищать свое население от зависимости от этих веществ и их ненадлежащего использования [1]. К сожалению, страны гораздо больше внимания уделяют своим обязательствам по предупреждению злоупотребления данными средствами, чем своим обязательствам по обеспечению доступа к ним для медицинских целей.

Паллиативная помощь не предназначена для того, чтобы ускорить или отсрочить смерть, но пользуется этическими принципами совместного принятия решений и заблаговременного планирования помощи для выявления приоритетов и целей пациентов в отношении ухода за ними в конце жизненного пути. Применяется бригадный метод, и к процессу могут быть привлечены многие поставщики различных медицинских и социальных услуг, а также волонтеры. Важно не считать, что паллиативную помощь могут оказывать только больницы. Она может предоставляться в любом медицинском учреждении, а также на дому у пациентов и может успешно осуществляться даже при ограниченных ресурсах. Таким образом, службы паллиативной помощи должны как минимум:

- выявлять пациентов, которым паллиативная помощь могла бы принести пользу;
- проводить первичную и повторную оценку физических, эмоциональных, социальных и духовных страданий пациентов, оценку (повторную) эмоциональных, социальных или духовных страданий членов семьи;

- облегчать боль и физические симптомы, причиняющие страдание;

- отвечать духовным, психологическим и социальным потребностям;

- выяснять, каких ценностей придерживается пациент, и определять задачи оказания помощи с учетом этих культурных ценностей.

Основные методы первичной паллиативной помощи можно разделить на четыре категории, а именно: физический уход, психологическая/эмоциональная/духовная помощь, планирование и координация помощи и коммуникация [3].

Согласно рекомендациям и руководствам ВОЗ в рамках модели оказания услуг должны учитываться социальный контекст и особенности системы здравоохранения страны. Все приведенные примеры требуют дальнейшей адаптации с учетом местных потребностей. Можно создавать или расширять службы паллиативной помощи разными способами, в зависимости от местной ситуации. Например, страна может решить начать со следующих шагов:

1. создание службы паллиативной помощи на дому или интеграция паллиативной помощи на дому в существующие службы помощи на дому;

2. создание служб паллиативной помощи на уровне сообществ;

3. интеграция служб паллиативной помощи в структуру районной больницы или больницы общего профиля;

4. создание службы паллиативной помощи для детей, включая новорожденных;

5. создание автономного центра паллиативной помощи или хосписа;

6. использование комплексного подхода в районе [5].

Паллиативная помощь на дому – это предоставление ухода и лечения на дому по месту проживания пациента с хроническими,

угрожающими жизни проблемами здоровья, такими как рак, прогрессирующие кардиологические, почечные или респираторные заболевания, ВИЧ/СПИД и хронические неврологические расстройства. Для этого лучше всего подходит многопрофильная бригада, прошедшая подготовку по паллиативной помощи и включающая врачей, медицинских сестер, местных медико-санитарных работников и волонтеров.

Во многих ситуациях паллиативная помощь на дому обеспечивает ряд преимуществ. Например, многие пациенты чувствуют себя гораздо комфортнее дома, чем в медицинском учреждении. Оказание услуг на дому предусматривает вовлеченность членов семьи в этот процесс, что, в свою очередь, означает облегчение доступа пациента к лечению и уходу. При оказании помощи на дому члены семьи, обеспечивающие уход, получают консультации и поддержку, и, кроме того, бригада помощи на дому может содействовать в получении направления на дополнительные услуги.

С одной стороны, уход и лечение на дому помогают пациенту и семье сохранять право на личное пространство и конфиденциальность, а с другой стороны, они помогают повысить осведомленность местного населения о паллиативной помощи.

В составе бригады по оказанию помощи на дому необходимы, как минимум, штатная медицинская сестра и врач-совместитель, хотя это зависит от нормативной базы и системы здравоохранения в конкретной стране. В идеале в многопрофильную бригаду должны входить медицинские сестры, врачи, психологи/консультанты, социальные работники и обученные волонтеры или местные медико-санитарные работники.

Следует также обеспечить подготовку членов семьи, осуществляющих уход, пре-

доставив им простую печатную информацию по оказанию медицинской помощи пациенту на дому.

Паллиативная помощь на базе больницы.

Во всех больницах, занимающихся лечением раковых больных, должна быть служба паллиативной помощи.

Паллиативная помощь на базе больницы улучшает результаты лечения пациента. Наличие в одном месте различных специализированных услуг и диагностических процедур делает помощь более всеобъемлющей и облегчает купирование симптомов. При оказании паллиативной помощи на базе больницы также проще обсуждать с пациентом его ценности, диагноз, прогнозы и достичь согласия в отношении целей помощи. Обслуживание в больнице обычно сокращает длительность пребывания пациента в стационаре и способствует плавному переходу к помощи на уровне местного сообщества. Имеются также фактические данные, свидетельствующие о том, что таким образом снижается применение бесполезных или вредных видов лечения в конце жизни.

Помимо пользы для конкретных пациентов, служба паллиативной помощи на базе больницы делает наглядным положительное воздействие паллиативной помощи для всего больничного персонала, помогая медицинским работникам других специальностей узнать о паллиативной помощи и содействуя ее дальнейшему использованию. Оказание услуг на месте, таким образом, усиливает значение паллиативной помощи как одного из основных компонентов обычного медицинского обслуживания.

Создание службы паллиативной помощи на базе больницы может включать один или более из следующих вариантов:

- амбулаторная клиника паллиативной помощи;

- консультативная служба паллиативной помощи для стационарных пациентов;
- служба оказания дневной паллиативной помощи;
- стационарное отделение паллиативной помощи;
- патронажная служба паллиативной помощи/услуги по уходу на дому [6, с. 24].

Наряду с вышеуказанными службами паллиативной помощи возможно создание отдельного центра паллиативной помощи или хосписа. При планировании создания такого центра важно четко представлять, какую функцию он будет выполнять и, если предусматриваются несколько функций, в каком порядке их следует реализовывать. Помимо основных предоставляемых услуг (врачебной, сестринской, психологической, социальной или духовной поддержки), центр может стать идеальным местом для обучения и профессиональной подготовки собственного персонала, других медико-санитарных работников, студентов-медиков и учащихся медицинских училищ, а также волонтеров и общественности. Своей деятельностью также может пропагандировать философию паллиативной помощи и методы такого вида помощи.

Все поставщики медицинских услуг должны иметь определенную подготовку в области паллиативной помощи и обезболивания. Уровень подготовки, необходимый различным поставщикам медицинских услуг, можно представить следующим образом:

- *базовые навыки паллиативной помощи для всего медицинского персонала* – то есть врачей, медицинских сестер, фармацевтов, социальных работников, психологов (включая стажеров и практикующих специалистов);
- *усовершенствованные навыки паллиативной помощи для медицинского персонала, сталкивающегося с большим числом пациен-*

тов с заболеваниями в прогрессирующей стадии, такими как рак, ВИЧ/СПИД, деменция;

- *экспертные навыки паллиативной помощи для специалистов-медиков в этой области*, которые будут работать в специализированных отделениях паллиативной помощи и помогать в обучении другого медицинского персонала.

Нельзя недооценивать роль подготовки медицинских работников. Многие медики (врачи, медсестры, другие медицинские специалисты) считают паллиативную медицину очень простой. Некоторые полагают, что паллиативную помощь можно оказывать без специальной подготовки.

Другие считают, что паллиативная помощь – это уход за престарелыми и рассматривают ее только как психологическую поддержку. В результате многие врачи и медицинские работники оказываются полностью неподготовленными к осуществлению паллиативной помощи нуждающимся в ней пациентам. В этой связи специалисты, привлекаемые к оказанию паллиативной помощи, должны пройти профессиональную подготовку, и в первую очередь те, кто будет работать в системе паллиативной помощи. Это является необходимым условием эффективной работы подразделений системы паллиативной помощи [4].

Очевидна необходимость организации образовательного процесса по паллиативной медицинской помощи с открытием соответствующих кафедр и курсов в системе профессионального образования в медицинских вузах Азербайджанской Республики.

Пути решения проблемы подготовки кадров по паллиативной медицинской помощи в Азербайджане:

- Определить перечень основных компетенций, необходимых при оказании паллиативной медицинской помощи;

– Разработать и внедрить в систему медицинского образования учебные программы по паллиативной медицинской помощи для подготовки преподавателей и медицинских работников с учетом компетентностного подхода;

– Организовать кафедры и курсы паллиативной медицинской помощи в медицинских вузах и колледжах Баку;

– Использовать подразделения системы паллиативной медицинской помощи в качестве клинических баз медицинских вузов и колледжей для практической подготовки врачей и среднего медицинского персонала по паллиативной медицинской помощи.

По мнению Секретариата ВОЗ, разработка и практическое осуществление приведенных ниже мер политики являются важным условием для развития системы оказания паллиативной медицинской помощи в контексте общественного здравоохранения:

– меры политики в отношении системы здравоохранения, направленные на интеграцию паллиативной медицинской помощи в деятельность всех уровней национальной системы здравоохранения с созданием необходимых механизмов финансирования;

– меры, направленные на укрепление и развитие кадровых ресурсов здравоохранения, включая образование и профессиональную подготовку медицинских работников в целях обеспечения надлежащих ответных действий для удовлетворения потребности в паллиативной помощи, а также меры по подготовке добровольцев и просвещению населения;

– меры политики в отношении лекарственных средств, направленные на обеспечение наличия основных лекарственных препаратов, необходимых для лечения различных симптомов, в том числе болевого синдрома и психологических расстройств,

и, в частности, опиоидных анальгетиков для обезболивания и лечения дыхательной недостаточности;

– меры политики, направленные на оказание содействия исследовательской деятельности в целях проведения оценки потребностей в паллиативной медицинской помощи и разработки эффективных стандартов и моделей предоставления услуг, особенно в условиях ограниченности ресурсов [2, с.7].

Европейская ассоциация паллиативной помощи разработала консенсусный документ по нормам и стандартам для хосписной и паллиативной помощи в Европе. Более 30 стран имеют национальные стандарты паллиативной помощи, которые могут быть использованы в качестве образцов в помощь странам, в разработке их собственных стандартов [7]. Эти документы и опыт стран могут быть основой и полезным подспорьем для усовершенствования национального здравоохранения, с учетом культурных особенностей, в частности для подготовки кадров и формирования бригад по оказанию паллиативной помощи населению в Азербайджане.

Пандемия коронавируса Ковид-19 уже показала несостоятельность и несовершенство самых продвинутых и развитых систем здравоохранения мира. Современная система здравоохранения должна быть в состоянии отвечать новым вызовам в лице новых вирусов и пандемий. Лица, ответственные за организацию здравоохранения своих граждан постоянно должны быть на шаг вперед, разрабатывать новые модели медицинских услуг и соответственно готовить квалифицированных специалистов.

Использованные источники:

1. Белая книга: стандарты и нормы хосписной и паллиативной помощи в Европе: часть 1 (2017) <https://pro-palliativ.ru/wp-content/uploads/2018/10/Belaya-kniga-standarty-i-normy.pdf>
2. Укрепление паллиативной медицинской помощи в качестве одного из компонентов комплексного лечения на протяжении всего жизненного цикла. Доклад Секретариата, 20 декабря 2013 г. // https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB134/B134_28-ru.pdf
3. Паллиативная медицинская помощь. Основные факты. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care>
4. Проблемы подготовки кадров по паллиативной медицинской помощи <https://docplayer.ru/41589857-Problemny-podgotovki-kadrov-po-palliativnoy-medicinskoj-pomoshchi.html>
5. Планирование и оказание услуг паллиативной помощи : пособие для руководителей программ https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/383463/palliative-care-guide-rus.pdf
6. Global atlas on palliative care at the end of life. London: World Hospice and Palliative Care Alliance; 2014
7. Standarts, clinical guidelines and protocols <http://thewhpc.org/resources/category/standards-clinical-guidelines-and-protocols>

Ağakışiyeva Nigar Əli Ağa qızı

**AZƏRBAYCAN ƏHALİSİNƏ PALLİATİV YARDIMIN GÖSTƏRİLMƏSİ ÜÇÜN
KADR HAZIRLIĞININ ZƏRURİYYƏTİ HAQQINDA**

XÜLASƏ

Müəllif Azərbaycan əhalisinə palliativ yardımın göstərilməsi üçün kadr hazırlığının zəruriliyi məsələlərini nəzərdən keçirmişdir. Bütün dünya üçün bu çətin pandemiya dövründə əsas yükü səhiyyə, həkimlər və tibb işçiləri daşıyır. Müəllifə görə, Azərbaycanda evdə və ya xəstəxanalarda işləmək üçün palliativ yardımın göstərilməsi üzrə mütəxəssislərin yetişdirilməsinə və bu xidmətin tibbi briqadaların yaradılmasına lazımı addımlar atılmalıdır.

Aghakishiyeva Nigar Ali Agha

**ON THE NEED OF TRAINING FOR PHYSICIANS TO PROVIDE PALLIATIVE
CARE TO THE POPULATION OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

The author considered the issues of the necessity to train personnel to provide palliative care to the population of Azerbaijan. In this difficult period of pandemic for the whole world, the main burden is borne by health care, doctors and medical staff. According to the author, in Azerbaijan, it is necessary to begin to educate and train specialists in the provision of palliative care and to form medical teams of this assistance to work at home, or in hospitals.

Rəyçi: h.ü.e.d. S.B.Həsənzadə

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D.Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 13.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 17.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Мамедова Вафа Ягубали гызы,

Старший научный сотрудник отдела «Гражданского права, гражданского процесса и социально экономических прав» института Права и Прав человека НАН Азербайджана

УДК 34:347

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ШУШИНСКОЙ ДЕКЛАРАЦИИ, КАК ДОКУМЕНТА МИРА, ДРУЖБЫ И ВЗАИМНОЙ ПОМОЩИ

Açar sözlər: Şuşa Bəyannaməsi, müttəfiqlər, əməkdaşlıq, qardaş dövlətlər.

Ключевые слова: Шушинская декларация, союзники, сотрудничество, братские государства.

Keywords: Shusha Declaration, allies, cooperation, fraternal states.

День 15 июня 2021 года в новейшую историю Азербайджана и Турции войдет навсегда как день преобразования в союзнические отношения стратегических связей между двумя братскими государствами.

Избрание города Шуши – основанного в 1752 году Панахали ханом исторического азербайджанского города, в котором во все времена проживали 98% азербайджанцев, является поэтому неслучайным фактом [11].

С международно-правовой точки зрения Шушинская Декларация о союзнических азербайджано-турецких отношениях будучи соответствующим международным документом, представляет собой правовую основу будущих отношений, окончательно оформив союзнический уровень межгосударственных взаимоотношений.

Со времени обретения страной независимости в октябре 1991 года связи между Азербайджаном и Турцией развивались последовательно по всем направлениям. Между двумя соседними странами было подписано более тысячи межгосударственных документов, определявших содержание, общее направление и характер взаимоотношений между ними.

Первым основополагающим документом, послужившим базой для развития межгосударственных азербайджано-турецких отношений, является подписанный в ходе первого официального визита Президента Гейдара Алиева в Турцию 9 февраля 1994 года «Договор о дружбе и развитии всестороннего сотрудничества между Азербайджаном и Турцией». В течение долгого времени на этом договоре основывалось развитие взаимоотношений между двумя странами [12].

Очередным этапом, поднявшим межгосударственные отношения на более высокий уровень, явился подписанный 16 августа 2010 года «Договор о стратегическом партнерстве и взаимной помощи между Азербайджаном и Турцией» [12].

И наконец, в ходе подписанной 15 июня 2021 года Шушинской Декларации, Азербайджан впервые в современной истории в лице

братской Турции обрел стратегического партнера и официального союзника [1].

Благодаря проводимой политике неприсоединения Азербайджан, не входил в качестве члена в какие-либо военно-политических блоки и не имел официальных союзников в отличие от некоторых соседей по Южнокавказскому региону. Следовательно, подписание Шушинской Декларации, впервые сделало Азербайджан и Турцию внеблоковыми союзниками и послужило последующей интеграции и взаимному сотрудничеству двух тюркских государств, которое может в дальнейшем послужить примером для других стран.

Декларация о союзничестве, подписанная в ходе визита в Азербайджан президентами Азербайджана и Турции в городе Шуше, объявленной после прошлогодней войны между Азербайджаном и Арменией «культурной столицей Азербайджана», стала новым знаменательным этапом, важной вехой на пути укрепления дружественных, братских, взаимовыгодных отношений между двумя соседними государствами. Знаменательно, что подписание Декларации состоялось 15 июня, когда в Азербайджане отмечают День национального спасения. Именно в этот день в 1993 году возглавивший Верховный Совет Азербайджанской Республики Гейдар Алиев спас страну от сепаратизма и госпереворота [1].

Декларация, подписанная в Шуше, касается союзнических отношений в разных сферах. В ней затрагиваются вопросы взаимопомощи в военной, политической, социальной, культурной, экономической областях, совместное торгово-экономическое сотрудничество, молодежная политика, спорт, образование, деятельность в международной плоскости, политические и экономические связи, подчеркнуто значение энергетической безопасности, Южного газового коридора для Азер-

байджана, Европы и Турции, следовательно, можно утверждать, что охвачены практически все сферы [1].

Основное внимание глава Азербайджанского государства уделил двум важным вопросам – 1) сотрудничеству и взаимодействию в оборонной сфере и 2) вопросу, связанному с транспортным сообщением.

Между сторонами была достигнута договоренность о проведении необходимых совместных мероприятий в случае наличия со стороны третьих государств агрессии или ее угрозы против суверенитета, независимости, безопасности, неприкосновенности или территориальной целостности, а также иных посягательств на международно-признанные границы любой из сторон.

В подписанной Декларации нашли отражение вопросы в области взаимной военной помощи и оборонной промышленности. Взаимодействие и сотрудничество в оборонной сфере представляет собой историческое достижение, еще раз демонстрирующее, что Турция и Азербайджан всегда были и впредь всегда будут обеспечивать безопасность друг друга [1].

Следует отметить, что подписанная Декларация о союзничестве опирается на историю, поскольку в ней делается ссылка на подписанный сто лет назад исторический Карский договор, указывающий направление дальнейшего азербайджано-турецкого взаимодействия [10].

Второй важный вопрос, нашедший отражение в подписанной Декларации, связан с развитием транспортных коммуникаций. В Документе содержится пункт, в котором нашли свое отражение положения, связанные с открытием Зангезурского коридора, представляющего собой транспортную магистраль, связывающую автомобильной и железной дорогами Турцию и Азербайджан. Такое ре-

шение вызвало резкую негативную реакцию расположенной между ними Армении.

Так, согласно 9-го пункта договора, «по согласованию Сторон будет обеспечено строительство новых транспортных коммуникаций, связывающих Нахичеванскую Автономную Республику с западными районами Азербайджана» [3].

Упомянутый в Шушинской декларации Зангезурский автомобильный коридор, проходящий через территорию Армении, действовал вплоть до начала 1990-х годов, когда в результате событий Первой Карабахской войны сообщение было прервано. Согласно условиям мирного договора, заключенного при участии Российской делегации в ноябре 2020 года, предусмотрено строительство автомобильной и железной дороги, которые свяжут Азербайджан и Турцию с территорией Нахичеванской автономной республики, окруженной Ираном, Турцией и Арменией. Данное решение является результатом создавшейся новой геополитической обстановки после Второй Карабахской войны. Сегодня о Зангезурском коридоре, который соединит не только Турцию и Азербайджан, но и некоторые другие государства железной и автомобильной дорогами, не только ведутся переговоры и строятся планы, но он реально воплощается в жизнь и создается практическими делами [4].

На состоявшейся после подписания Декларации совместной пресс-конференции Президент Турции Р.Т. Эрдоган заявил, что в Шуше планируется в кратчайшие сроки открытие турецкого консульства. Кроме того, сторонами обсуждались различные вопросы реализации совместных проектов по реконструкции и строительству в Карабахе. В своем выступлении, состоявшемся после церемонии подписания документов, президент И.Г. Алиев назвал этот день имеющим важное историческое значение, поскольку

лидер братского турецкого народа президент Турецкой Республики Р.Т. Эрдоган находится в освобожденной Шуше, а само подписание Декларации поднимает отношения двух соседних государств на самый высокий уровень и гарантирует единство «самых близких стран в мировом масштабе» в будущем [3].

Подписанная в Карабахе азербайджано-турецкая Декларация вызвала огромный интерес всех государств, не только непосредственно соседствующих в данном регионе, но и многих других, заинтересованных в его мирном развитии. Естественно, что она вызвала резко негативную реакцию армянских политиков, лелеющих планы вернуть статус-кво и реваншистские настроения.

По мнению отдельных экспертов, не только в Армении, но и России, данный визит Эрдогана направлен, в первую очередь, на закрепление роли Турции в регионе. Цель, которая преследуется данным визитом и подписанием Декларации состоит в создании надгосударственной общности в новом ареале, в объединении тюркоязычных народов. При этом эксперты отмечают, что Россия не позволила Турции развернуться в полную мощь. В частности, в совместном российско-турецком пункте наблюдения находится всего 60 турецких офицеров [4].

Тот факт, что накануне визита в Баку президента Турции Р.Эрдогана прошло заседание участников азербайджано-турецкого военного диалога высокого уровня, вызывает особое беспокойство противников сближения Азербайджана и Турции. Двустороннее сотрудничество в сфере обеспечения безопасности стало одним из основных вопросов соглашения. Как ранее громко заявил президент Алиев, азербайджанская армия должна превратиться в «уменьшенную модель турецкой армии», которая считается второй в НАТО и одной из сильнейших в мире. Кроме того, Баку и Ан-

кара регулярно проводят совместные военные учения, отрабатывая навыки уничтожения диверсионных групп и проведения контртеррористических операций [6, с.6].

Однако не все специалисты склонны признавать, что использование термина «пантюркизм» к внешней политике Турции является уместным. Эта группа специалистов выделяет три цели, которые преследовались Президентом Турции в ходе визита в Азербайджан. Прежде всего, – это цель укрепления политических связей с Азербайджаном. Второе – в очередной раз напомнить о той важной роли, которую сыграла Турция в карабахской войне. Третье – это использование политического капитала, полученного Турцией в результате оказания военной помощи Азербайджану [6].

Об отсутствии каких-либо иных намерений и целей говорит тот факт, что в Азербайджане отсутствуют турецкие военные базы, приостановлено заселение освобожденных территорий туркоманами, у которых существует традиция закрывать женщинами лица. После освобождения Шуши 8 ноября 2020 года, Президентом страны было заложено строительство в городе новой мечети, поскольку в свое время там находилось 17 мечетей. Наряду с этим начались реставрационные работы по восстановлению пострадавшего во время войны Собора Святого Христа Всеспасителя.

Оба президента призвали все соседние страны превратить Карабахский регион в территорию взаимного сотрудничества и мира. В частности, Президент Турции Р. Т. Эрдоган высказал пожелание, чтобы между всеми соседними странами данного региона осуществлялось глубокое сотрудничество. Турция желает, чтобы протянутая Армении с добрыми намерениями рука солидарности была принята и правильно использована для возможности совместного формирования общего будущего. Президенты двух стран вели

речь о шестисторонней платформе, в которой объединились для мирных и созидательных целей шесть государств: Азербайджан, Турция, Россия, Иран, Грузия и Армения. По мнению президента Эрдогана, «совместно с этой шестисторонней платформой мы хотим спокойствия и мира в регионе. Для того, чтобы предпринять этот шаг, мы готовы к любой самоотверженности. В такой же степени к ней готов и господин Путин. Благодаря предпринятым в этом направлении шагам регион превратится в регион мира» [7].

В этом отношении важное значение приобрел государственный визит премьер-министра Грузии Ираклия Гарибашвили осуществленный в Анкару в начале июня. В Грузии Турция видит ключ к развитию региональному сотрудничеству. Президент Турции полагает, что существует реальная возможность для укрепления совместными усилиями мира в нашем регионе. В этой связи трехстороннее сотрудничество с Азербайджаном имеет очень важное значение. Поэтому турецкие власти поддерживают любое трехстороннее сотрудничество, будь то Грузия-Азербайджан-Армения, или Грузия-Азербайджан-Турция. Турецкий лидер также полон решимости в кратчайшие сроки провести заседание турецко-грузинского стратегического совета для обсуждения широкого круга вопросов двустороннего и многостороннего регионального сотрудничества [9].

Таким образом, можно констатировать тот факт, что вопреки умозаключениям всех противников и критиков подписанной Шушинской Декларации, ее главной стратегической целью является мирный диалог и равноправное сотрудничество в регионе. Помимо того, можно говорить об усилении ответственности и роли Турции в устойчивости и жизнедеятельности механизма стабилизации ситуации [8].

Список использованных источников:

1. Президенты Турции и Азербайджана подписали Декларацию о сотрудничестве. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.gazeta.ru/politics/2021/06/15_a_13642226.shtml
2. День национального спасения Азербайджанского народа. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Переговоры Алиева и Эрдогана в Шуше: Итоговые заявления. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://az.sputniknews.ru/politics/20210616/427209124/Erdogan-mozhet-vystupit-v-parlamente-Azerbaydzhana.html>
4. Встреча президентов Азербайджана Ильхама Алиева и Турции Реджепа Тайипа Эрдогана в Шуше, 15 июня 2021 года. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.google.az/search?q=>
5. Переговоры Ильхама Алиева и Реджепа Тайипа Эрдогана. [Электронный ресурс] / Режим доступа: Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.
6. Газета «Коммерсантъ» №101 от 16.06.2021. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/4857331>.
7. Эрдоган выступит в Парламенте Азербайджана. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://az.sputniknews.ru/politics/20210616/427209124/Erdogan-mozhet-vystupit-v-parlamente-Azerbaydzhana.html>
8. Спартак Гасанов, отдел информации 15 июня 2021. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://haqqin.az/news/212560>.
9. Визит премьер-министра Грузии в Турцию. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.trend.az/business/economy>.
10. Историческое значение Карского договора. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.google.az/search?q=%>
11. История Шуши. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.google.az/search?q=%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F+%D1%88%D1%83%D1%88%D0%B8&sxsr=>
12. Азербайджано-турецкие отношения. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://lib.aliyev-heritage.org/ru/4610295.html>.

Məmmədova Vəfa Yaqubəli qızı

**SÜLH, DOSTLUQ VƏ QARŞILIQLI YARDIM SƏNƏDİ HAQQINDA
ŞUŞA BƏYANNAMƏSİNİN TARİXİ ƏHƏMİYYƏTİ**

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanmış Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsinin əhəmiyyəti şərh edilərək, onun müvafiq dövlətlərarası sənəd formasında gələcək dövlətlərarası münasibətlər üçün beynəlxalq hüquqi baza rolunu oynadığı bildirilir. Qeyd olunur ki, Cənubi Qafqazın bəzi qonşu dövlətlərindən fərqli olaraq, bloklara qoşulmamaq siyasəti yürüdən Azərbaycanın heç bir rəsmi müttəfiqi olmayıb, heç bir hərbi sazişin və hərbi-siyasi blokların üzvü olmadığı halda bu Sazişlə ölkə müasir tarixdə ilk dəfə olaraq qardaş Türkiyənin simasında özünə strateji tərəfdaş və rəsmi müttəfiq qazanıb.

Beləliklə, Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması ilk dəfə olaraq Azərbaycan və Türkiyəni bloklara qoşulmayan müttəfiqlərə çevirdi və iki türk dövlətinin gələcək inteqrasiyası və əməkdaşlığı üçün zəmin yaratdı ki, bu da bundan sonra digər ölkələr üçün nümunə ola bilər.

**HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE SHUSHA DECLARATION AS A DOCUMENT OF PEACE,
FRIENDSHIP AND MUTUAL ASSISTANCE**

SUMMARY

The article demonstrates the significance of the Shusha Declaration on Allied Relations signed between Azerbaijan and Turkey, which in the form of an appropriate interstate document acts as an international legal basis for future interstate relations. Unlike some neighboring states in the South Caucasus, Azerbaijan, pursuing a policy of non-alignment, had no official allies, is not a member of any military agreements and is not a member of military-political blocs. Thus, the country found a strategic partner and official ally in the person of fraternal Turkey for the first time in modern history.

Consequently, the signing of the Shusha Declaration for the first time made Azerbaijan and Turkey non-aligned allies and laid the foundation for further integration and cooperation of the two Turkic states, which can further serve as an example for other countries.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. R.Ə.Güləliyeva

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Daxil olma tarixi: 13.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 17.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Аллахярова Фидан Бахруз гызы,

Бакинский Государственный Университет, соискатель степени доктор философии по юриспруденции.

УДК 34:347

МЕДИАЦИЯ И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ

Açar sözlər: mediasiya, mediator, mediasiya tarixi, mübahisələrin həlli, mübahisələrin alternativ baxılması, barışiq sazişi, MMH.

Ключевые слова: медиация, медиатор, история медиации, разрешение споров, альтернативное рассмотрение споров, мировое соглашение, APC.

Keywords: mediation, dispute resolution, alternative dispute resolution, mediator, parties, settlement, ADR.

На сегодняшний день медиация представляет собой один из успешных альтернативных, внесудебных, средств разрешения споров (APC), которая позволяет устранить конфликт и разрешить возникший между сторонами спор при посредничестве независимого и незаинтересованного третьего лица-медиатора, опираясь на взаимные интересы участников процесса. Медиация осуществляется на основе принципов добровольности, равноправия и сотрудничества сторон, независимости и беспристрастности медиатора, недопустимости вмешательства в процесс медиации и конфиденциальности. Основополагающие идеи, на которых осуществляется процедура, обуславливают ее широкое распространение и эффективность. К безусловным достоинствам медиации относятся также доступность и удобство, вытекающее из права сторон самостоятельно опре-

делять порядок и условия применения этой процедуры. А соответствие достигнутого в результате медиации соглашения интересам всех участвующих в споре сторон гарантирует добровольное исполнение достигнутого соглашения.

Кроме того, снижая загруженность судебных органов, отсеивая споры, по которым достижимо взаимное согласие, этот институт позволяет создать оптимальную правовую культуру, защиту прав и законных интересов, закрепленных в Конституции Азербайджанской Республики (АР) и других нормативно-правовых актах. В связи с тем 29 марта 2019 года был принят закон «О медиации», а 3 апреля 2019 года с целью повышения качества и эффективности судопроизводства был принят указ президента «Об углублении реформ в судебной-правовой системе», где в статье 7.6 Министерству Юстиции АР поручается осуществление просветительских и пропагандистских мероприятий, связанных с применением процесса медиации.

Появление термина «медиация» («mediationem» [14], переводится с латинского как «размышление, медитация», где корень «med» означает «принимать соответствующие меры») в современном понимании приблизительно относят к 14 веку. Слово «медиатор» означает «средний», и изначально использовался для обозначения Христа как посредника между Богом и человеком, позже – для обозначения посредника, способствующего

щего достижению примирения между двумя сторонами.

Практика примирения интересов сторон при участии незаинтересованной третьей стороны имеет более давнюю историю возникновения и развития, нежели термин, которым его принято обозначать. При этом специалисты отмечают взаимосвязь развития этого института с процветанием торговли. Схожий институт существовал еще у древних шумеров, которые относятся к одним из самых ранних известных нам цивилизаций, просуществовавшей с 4500 по 1900 год до нашей эры. Так, содействие сторонам в разрешении спора до обращения в суд оказывали машкимы, нередко участвовавшие в судебных процессах.

Древнее Марийское царство, располагавшаяся на территории современной Сирии, еще во II тысячелетии до нашей эры применяло медиацию при разрешении споров между царствами.

Ряд ученых считает, что медиация применялась также в конфуцианском Китае, где споры между горожанами нередко разрешались сельскими руководителями.

Следует отметить правовую систему Древней Греции и Римское право, в которых институт получил дальнейшее развитие. Посредничество, как средство урегулирования споров, нашло свое отражение в Кодексе Юстиниана, относящегося к 530-533 годам н. э. Споры между сельскими жителями часто разрешались при посредничестве деревенских старейшин. Существовавшая в Греции практика была затем перенята Древним Римом, где функции медиатора осуществляли лица, известные как «internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres и медиатор» [13]. Практика медиации нашла свое отражение даже в мифологии. Например, римский

бог торговли Меркурий (у греков Гермес), нередко изображаемый с кадуцеей, жезлом, символизирующем примирение, часто выступал в роли посредника между богами и смертными.

Практика разрешения споров при помощи незаинтересованной третьей стороны широко использовалась среди разных слоев общества Азербайджана с давних времен. Имея древнюю культуру государственности, уходящую в IV-начало III тысячелетия до н. э., древнейшие азербайджанские государства, игравшие важную роль в военно-политической истории региона, имели тесные связи с древними ассирийскими, аккадскими государствами, в том числе и шумерским государством, широко применявшего институт медиации. Применение этого института нашло свое отражение в национальной художественной литературе, в том числе, в мифологии древних тюрко-огузов, запечатленных в «Китаби деде Коркут», творчестве Низами Гянджеви и других литературных и исторических источниках. Посредничество широко применялось также в сфере международных отношений. Так, Сарахатун, член правящей семьи Ак-Коюнлу, неоднократно участвовала в урегулировании спорных вопросов, возникающих как внутри страны, так и в области дипломатических отношений на международной арене. Наибы, управлявшие городами в период ханств, помимо ведения финансовых, полицейских и судебных дел на подвластной им территории, осуществляли также функции, схожие с медиацией, т.е. разрешали споры, не требовавшие судебного разбирательства.

До 1917 года, когда была прекращена практика медиации, она широко применялась для урегулирования широкого круга споров на уровне крестьянской общины, в том числе для разрешения торговых споров [15]. В связи с преобладанием в СССР тоталитарной

идеологии, предполагавшей абсолютный и всесторонний контроль государства над общественной жизнью, в этот период институт медиации не развивался. Посредническую деятельность в сфере разрешения конфликтов, возникавших в быту и производстве, осуществляли профсоюзы и партийные органы. Тем не менее, посредничество применялось в области регулирования внешнеэкономических, политических и международных отношений.

Практика медиации, имеющая более трехтысячелетнюю историю существования и присущая многим культурам, в своем современном понимании зародилась в середине XX века в США в связи с недовольствами и забастовками, нанесшими серьезный ущерб экономике страны и вынудившие правительство принять решение о создании Национальной конфликтной комиссии. В 1998 г. был принят Акт об альтернативном разрешении споров.

Затем уже, в 70 – 80-е гг., сформированная технология медиации была заимствована странами Европы и включена в их правовую систему.

Закон «О медиации» Азербайджанской Республики был принят 29 марта 2019 года. Естественно, длительное отсутствие данного института чревато определенными правовыми, технологическими и иными изменениями, однако поскольку институт медиации не является чем-то абсолютно новым и широко применялось на практике на протяжении исторического развития Азербайджана, он имеет все шансы для успешного внедрения в практику разрешения споров.

Медиация относится к системе альтернативного, внесудебного, разрешения споров (АРС). Добровольность процедуры означает, что лица, заинтересованные в защите своих нарушенных или оспариваемых прав и инте-

ресов, обладают правом выбора способа их защиты, которое включает право обратиться или не обратиться к процедуре медиации. Тем не менее, по коммерческим, семейным и трудовым спорам законодателем предписано обязательное присутствие сторон на предварительном заседании по медиации до обращения в суд. Несоблюдение этого порядка будет основанием для возвращения иска в соответствии со статьей 152.1.6-1 ГПК АР, а в случаях, когда исковое заявление было принято к производству – основанием для оставления заявления без рассмотрения в соответствии со статьей 259.0.13 ГПК АР или прекращения производства по делу в соответствии со статьей 261.0.9.

При этом, обратившись в суд, лица не лишаются права разрешить спор в порядке медиации: законодательством предусмотрена возможность применения медиации не только в претензионном (досудебном) порядке, но и в процессе судопроизводства, т.е. после принятия иска к производству. В соответствии со статьей 21.3 закона «О медиации» инициатива заключения соглашения о применении процесса медиации может исходить как от одной или всех заинтересованных сторон, так и суда.

Закон о медиации не содержит права медиатора восстанавливать сроки исковой давности, пропущенные по уважительным причинам, поэтому считаю необходимым включить соответствующее положение в статью 35 закона «О медиации» под названием «Прекращение течения сроков исковой давности», в соответствии с которым применение медиации влечет приостановление сроков исковой давности, установленных законодательством, а также восстановления течения сроков.

В соответствии со статьей 329.2. Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики «сделки совершаются устно или в письмен-

ной форме (простой или нотариальной)»[5]. В соответствии со статьей 45 закона «О нотариате» Азербайджана «нотариусы и соответствующие органы исполнительной власти в пределах своих полномочий утверждают сделки, подлежащие нотариальному удостоверению в случаях, предусмотренных законодательством Азербайджанской Республики, и другие сделки по желанию сторон». Таким образом, законодатель указывает на два основания нотариального удостоверения сделки:

- 1) в случаях, когда это предусмотрено непосредственно в законодательстве;
- 2) на основе волеизъявления сторон.

При этом статья также устанавливает обязанность лиц, уполномоченных осуществлять нотариальное удостоверение документов, «проверять соответствие содержания сделки, которую они удостоверяют, закону и реальным намерениям сторон». В соответствии со статьей 402.1. Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики даже предварительные договора о заключении в будущем договора о передаче имущества, выполнении работ или оказании услуг (основной договор) на условиях, предусмотренных предварительным договором, должны заключаться в форме, установленной для основного договора. Также в этой статье, как и в статье 329.1 Гражданского Кодекса указывается на ничтожность сделок, заключенных с нарушением правил об их форме.

Статья 33.1. закона «О медиации» устанавливает письменную форму для мировых соглашений, заключаемых между сторонами. «В мирном соглашении указываются следующие сведения:

- 33.1.1. дата и место составления договора;
- 33.1.2. информация о сторонах;
- 33.1.3. предмет спора;
- 33.1.4. сведения о посреднике (посредниках) и посреднической организации при осу-

ществлении посреднического процесса через посредническую организацию;

33.1.5. условия, принятые сторонами в направлении разрешения спора, способы и сроки выполнения этих условий;

33.1.6. последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения условий мирового соглашения;

33.1.7. Иные условия в соответствии с Гражданским кодексом Азербайджанской Республики, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами.

Поскольку медиативное соглашение является гражданско-правовым договором, то соглашения, для которых законодательством предписано обязательное нотариальное удостоверение, в случае включения в содержание медиативного соглашения также подлежат обязательному нотариальному удостоверению, однако статья 33.1 закона о медиации не содержит соответствующего положения.

Поскольку в полномочия и обязанности медиатора и организации по медиации не входит проверка содержания текста на предмет его законности, эта проверка осуществляется в предусмотренных законодательством порядке и случаях только судьей. Поэтому для того, чтобы избежать включения в договор противоправных положений и их исполнение, считаю целесообразным установить обязательную нотариально удостоверенную форму для данной формы соглашений, в случае их заключения во внесудебном порядке.

Срок добровольного исполнения заключенного в результате медиации соглашения, в случае отсутствия иного соглашения лиц, составляет 10 дней. Однако, несмотря на то, что мировые показатели добровольного исполнения медиативного соглашения высоки, это происходит далеко не всегда. В соответствии с изменениями, внесенными в статью 34.3 и 34.4 закона «О медиации» от 9 июля

2021 года, в случае неисполнения в предусмотренные сроки или отказа одной из сторон от добровольного исполнения мирового соглашения, принудительное исполнение мирового соглашения возможно посредством обращения другой стороны в суд. Изначально статья содержала возможность обращения и в органы нотариуса для получения исполнительной надписи нотариуса. В соответствии со статьей 76 закона «О нотариате» Азербайджана для удержания денежных сумм у должника или истребования имущества нотариус по месту нахождения должника должен произвести исполнительные надписи на документах, устанавливающих задолженность. При этом для производства исполнительной надписи необходимо наличие двух условий:

- 1) бесспорность долга;
- 2) не истечение сроков, предусмотренных статьей 373 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики, если законом не предусмотрены иные сроки. Статья не содержит запрета на выдачу исполнительной надписи медиативным соглашениям, что не соответствует внесенным в закон «О медиации» изменениям, что вызывает необходимость приведения двух нормативно-правовых актов в соответствие друг с другом. С целью обеспечения защиты прав и свобод в соответствии со статьей 26 Конституции АР, предлагаю установить обязательность нотариального удостоверения соглашений, достигнутых в результате медиации, для обеспечения их ответственности законодательству.

Использованные источники:

1. Аллахяррова Ф. «Медиация как форма защиты прав и законных интересов» // Gənc Tədqiqatçı, 2021, № 2, 7 cild.
2. Mustafazadə, Tofiq (2005). Quba xanlığı (azərbay.). Bakı: Elm. 480 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: – [elektron resurs] / <http://www.e-qanun.az/framework/897>
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi: – [elektron resurs] / <http://e-qanun.az/framework/46944>
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi: – [elektron resurs] / <http://e-qanun.az/framework/46945>
6. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: – [elektron resurs] / <http://www.e-qanun.az/framework/41828>
7. “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: – [elektron resurs] / <http://www.e-qanun.az/framework/1406>
8. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: – [elektron resurs] / <http://www.e-qanun.az/framework/107>
9. https://web.archive.org/web/20170701233752/http://www.azerbaijan.az/_History/_GeneralInfo/_generalInfo_a.html
10. <https://www.avetruthbooks.com/2021/01/john-e-woods-the-aqquyunlu-clan-confederation-empire-1999.html>
11. <https://www.adr.gov/events/2009/may7-2009-materials-history.pdf>
12. <https://voelkerrechtsblog.org/de/the-history-and-development-of-a-dr-alternativeappropriate-dispute-resolution/>

Allahyarova Fidan Bəhruz qızı

MEDİASIYA VƏ ONUN TƏTBİQİNİN HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Mediasiya İnstitutu Azərbaycanın hüquqi sistemi üçün nisbətən yenidir, ona görə də qanunvericiliyin birliyi və qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək üçün respublikanın bir sıra normativ - hüquqi aktlarına müvafiq dəyişikliklərin edilməsi zərurəti mövcuddur. Məqalədə mediasiyanın mübahisələrin alternativ həlli forması kimi, onun tətbiqi ilə bağlı «Mediasiya haqqında» qanunun bəzi müddələrinin, eləcə də institutun tarixi inkişafının təhlili verilmişdir.

Allahyarova Fidan Bahruz

MEDIATION AND LEGAL ISSUES OF ITS APPLICATION

SUMMARY

Mediation is relatively new to the legal system of Azerbaijan and therefore, the question necessitates to make appropriate changes to a number of normative legal acts of the republic to ensure their unity and interconnection. The article presents an analysis of mediation as a form of alternative dispute resolution, some provisions of the law «On Mediation» related to its application, as well as the historical development of the institute.

Rəyçi: dos. E.A.Xələfov

Təqdim edən: h.ü.e.d. K.L.Tomaşevski

Daxil olma tarixi: 14.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 18.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Həsənova Reyhanə Əhməd qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Mülki hüquq kafedrasının qiyabi doktorantı

UOT 34:347

İDDİA MÜDDƏTİNİN TƏTBİQ SFERASI

Açar sözlər: iddia, hüququn müdafiəsi, iddia müddəti, tətbiq sferası.

Ключевые слова: иск, защита права, срок исковой давности, сфера применения.

Keywords: lawsuit, protection of the right, period of limitation, scope.

Hüququ pozulmuş şəxsin və ya qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətli şəxsin iddiası ilə hüququn müdafiəsi üçün müddət iddia müddəti sayılır. İddia müddətinin mahiyyətinin daha dərinlən aydınlaşdırılması üçün onun tətbiq sferasının müəyyən edilməsi əhəmiyyətlidir. Bununla əlaqədar mülki hüquq elmində bir sıra həllini tapmayan məsələlər mövcuddur.

İlk növbədə iddia müddəti institutunun maddi və ya prosessual hüququn tərkib hissəsinə daxil olması araşdırılmalıdır. Bu institut bütün hüquq sistemlərində mövcuddur. Anqlo-sakson hüquq sistemində iddia müddəti institutu birmənalı olaraq prosessual hüquqa daxil olduğundan belə bir məsələ müzakirə mövzusu deyildir. Kontinental hüquq sistemli ölkələrin qanunvericiliyində isə bu institut maddi normalarda tənzimlənmişdir.

Sivilistika elmində iddia müddətinin yalnız maddi hüququn institutu hesab edilməsi fikri əksəriyyət təşkil edir. Bu fikrin tərəfdarları öz mövqelərini onunla əsaslandırırlar ki, mülki hüquqda kompleks normalar mövcud olmamalıdır. Məsələn, T.A. Tereşenko qeyd edir ki, iddia müddəti ilə əlaqədar münasibətlər prosessual

hüquq münasibətlərinin əlamətlərini daşımır, prosessual hüquqi faktlar əsasında meydana gəlmir; iddia müddətinin əsası prosesin hədlərindən kənardadır [10, 10]. Bu ideyaya əks olaraq, A.A. Dobrovolski iddia müddəti institutunu həm maddi, həm də prosessual hüququn kompleks institutu kimi hesab edilməsini təklif edirdi [7, s. 92].

Fikrimizcə, iddia müddəti institutu mülki hüququn hibrid institutu hesab edilməlidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra – AR MM) 375-ci maddəsinə əsasən, hüququn müdafiəsi haqqında tələb iddia müddətinin keçməindən asılı olmayaraq məhkəmə tərəfindən baxılmağa qəbul edilir. Məhkəmə tərəfindən iddia müddəti yalnız mübahisə tərəfinin məhkəmə qərarı çıxarılanadək verdiyi ərizə əsasında tətbiq edilir [3]. Göründüyü kimi, iddia müddətinin tətbiqi məhkəmədə həyata keçirilir və bu, sonrakı mülki prosessual hüquq münasibətlərinin inkişafına təsir edir. Bu baxımdan danılmazdır ki, iddia müddəti institutu mülki prosessual hüquq münasibətləri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və onda prosessual normalara xas əlamətlər müşahidə olunur. Ona görə də bu institut təkcə maddi deyil, həm də prosessual əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, qanunvericiliyin inkişafı praktikası AR MM-ə mülki prosesin və digər hüquq sahələrinin predmetini təşkil edəcək məsələlərin daxil edilmə imkanını göstərir.

İddia müddətinin tətbiq sferası ilə əlaqədar digər bir mübahisəli məsələ isə bu institutun xü-

susi hüquqa daxil olan başqa hüquq sahələrində tətbiq edilib-edilməməsi ilə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, xüsusi hüququn dairəsi mülki hüquqdan daha genişdir. Buraya ailə, əmək və s. kimi hüquq sahələri də daxildir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin (bundan sonra – AR AM) 8-ci maddəsi iddia müddətlərinin tətbiqi ilə əlaqədar məsələləri tənzimləyir. Həmin maddəyə əsasən, pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün Ailə Məcəlləsində müəyyən olunmuş müddətlər istisna olmaqla, ailə münasibətlərindən irəli gələn tələblərə iddia müddəti şamil olunmur [1]. Maddənin mətnindən aydın olduğu kimi, AR MM-də müəyyən edilən ümumi və xüsusi iddia müddətləri ailə münasibətlərində tətbiq edilmir. Yalnız Ailə Məcəlləsində xüsusi ilə göstəriləndi hallarda iddia müddəti institutu aktivləşə bilər. Məsələn, AR AM-in 36.9-cu maddəsinə əsasən, nikah pozulduqda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında onların tələbinə 3 illik iddia müddəti tətbiq olunur [1]. AR AM-in 8.2-ci maddəsində isə müəyyən edilmişdir ki, iddia müddətini müəyyən edən normaların tətbiqi zamanı məhkəmə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydaları rəhbər tutur [1].

Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra – AR ƏM) 294-cü maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, məhkəməyə qədər əmək mübahisələrinə baxan orqanın çıxardığı qərar işçini və ya işəgötürəni qane etməzsə, həmin mübahisənin həlli üçün onlar məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bu halda məhkəməyə müraciət etmək üçün müəyyən edilmiş iddia müddəti məhkəməyə qədər əmək mübahisələrinə baxan orqanın müvafiq qərar qəbul etdiyi gündən başlanır [2]. AR ƏM-in 296-cı maddəsi fərdi əmək mübahisələrinin həllində iddia müddətlərini tənzimləyir. Həmin maddə işçinin kollektiv müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallarda müəssisələrdə həmkarlar ittifaqları təşkilatının nəzdində fərdi əmək müba-

hisələrinə məhkəməyə qədər mübahisəyə baxan orqana müraciəti üçün onun hüququnun pozulduğunu aşkar etdiyi gündən başlamaqla 3 təqvim ayı müddət müəyyən edir. Digər bütün hallarda fərdi əmək mübahisəsinin həll edilməsi üçün 1 təqvim ayı, pul və digər əmlak tələbləri ilə əlaqədar, həmçinin ziyan vurulmaqla bağlı yaranmış əmək mübahisələrinin həlli üçün 1 il ərzində məhkəməyə müraciət edilə bilər. Bu halda 294-cü maddədə göstərilən “məhkəməyə müraciət üçün müəyyən edilmiş iddia müddəti” dedikdə sadalanan müddətlər nəzərdə tutulur. İddia müddətinin axımı işçinin hüququnun pozulduğu gündən başlayır. Qanunverici işçinin hüququnun pozulmasının aşkar edildiyi günü işçiyə müvafiq əmrin, (sərəncamın, qərarın), əmək kitabçasının, haqq-hesab sənədlərinin (kitabçasının, vəərəqəsinin, çekinin) verildiyi, həmçinin əmək müqaviləsinin AR ƏM-də nəzərdə tutulmuş şərtlərinin işəgötürən tərəfindən müvafiq qaydada sənədləşdirilmədən bilə-bilə qəsdən pozulduğu gün kimi müəyyən etmişdir. Əmək müqaviləsinin digər bərabərhüquqlu tərəfi olan işəgötürən isə AR ƏM ilə müəyyən edilmiş hallarda işçiyə qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin pozulduğu gündən 1 təqvim ayı müddətində, ona maddi ziyan vurulması məsələləri ilə əlaqədar isə ziyanın vurulmasını aşkar etdiyi gündən 1 il müddətində müraciət edə bilər. Məcəllə sadalanan müddətlərin bərpa əsasını 296-cı maddədə müəyyən etmişdir. Buraya üzrlü səbəb kimi – iddiaçının xəstələnməsi, ezamiyyətdə, yaşayış yerindən kənarda məzuniyyətdə olması, yaxın qohumunun ölməsi və digər obyektiv hallarla bağlı səbəblərdən ötürülmə daxil edilmişdir. Belə olan halda fərdi əmək mübahisəsinə baxan orqan buraxılmış müddəti bərpa edərək mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxa bilər [2].

Göründüyü kimi, AR ƏM iddia müddətlərini, onların axımının başlanma anını, buraxılmış iddia müddətinin bərpa əsaslarını müəyyən edir. Odur ki, fikrimizcə, AR ƏM-in normalarına birbaşa

zidd olmazsa, AR MM-in iddia müddətinə dair ümumi normaları tətbiq oluna bilər.

AR ƏM və AR AM-dən çəkilən misallara əsasən, belə fikrə gəlmək olar ki, bu və ya digər məhdudiyyətlər olsa da, ümumilikdə iddia müddəti institutunun fəaliyyətinə digər xüsusi hüquq sahələrində də rast gəlinir.

Xüsusi hüquqda olduğu kimi, ümumi hüquqa daxil olan hüquq sahələrində də mülki hüquqdakı iddia müddətləri ilə oxşar olan müddətlər mövcuddur. Həmin müddətlərin iddia müddətləri hesab edilib-edilməməsi məsələsinə aydınlıq gətirilməlidir. Bu müddətlərin məhkəmələr tərəfindən tətbiqində mülki hüququn iddia müddətini tənzimləyən normaları tətbiq edilə bilərmi?

Bu sualı araşdıran müəlliflərdən bir qrupu hesab edir ki, iddia müddəti müstəsna xüsusi hüquqi təbiətə malik deyil və publik hüquqi münasibətlərdə də tətbiq edilə bilər [11]. Digər qrup isə qəti şəkildə onun xüsusi hüququn əhatəsindən çıxarılıb publik hüquqi ictimai münasibətlərə də tətbiq edilmə imkanını qəbul etmir. Məsələn, İ.B. Novitski qeyd edirdi ki, iddia müddətinə dair normalar yalnız mülki hüquqi münasibətlərə şamil edilir, vergi və vergi ödənişləri üzrə borclara tətbiq edilə bilməz [8, s. 160]. S.V. Sarbaş öz əsərlərində iddia müddətinin mülki hüququn prinsiplərinə tabe olduğunu göstərir [9, s. 17].

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi orqanının məhkəməyə müraciət etməli olduğu hallar tənzimlənmişdir. Məsələn, 90.1-ci maddəyə əsasən, vergi ödəyicisinin əmlakı siyahıya alındıqdan sonra 30 gün müddətində vergi öhdəliyi yerinə yetirilmədikdə, vergi orqanı vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyaları üzrə dövlət büdcəsinə yaranmış borclarının ödənilməsinin təmin olunması məqsədi ilə siyahıya alınmış əmlakın zəruri və kifayət olan həcmdə ixtisaslaşdırılmış açıq hərracda satılması haqqında qərar qəbul olunması üçün məhkəməyə müraciət edə bilər [4]. Fikrimizcə, bu

cür müraciətlərin mülki hüquqi mənada iddia müddətinə dair normalara tabe tutulması doğru deyildir və belə yanaşma səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Birincisi, qanunverici publik hüquq sahəsinə aid olan aktlarda orqanın məhkəməyə müraciət ilə əlaqədar müddətlərinin iddia müddəti olmasını arzu etsəydi “iddia müddəti” ifadəsindən də istifadə edərdi. Burada müəyyən edilən müddətlər məhkəməyə müraciət edilməsi üçün dövlətin öz orqanına müəyyən etdiyi müddətlərdir və onlar inzibati münasibətlər çərçivəsindədir.

Eyni zamanda, xüsusi hüquq üçün dispoziitivlik prinsipi əsas olsa da, ümumi hüquqa imperativlik xasdır. Bu baxımdan iddia müddəti dispoziitivliyə uyğundur. Belə ki, iddia müddəti məhkəmənin mülahizəsinə əsasən deyil, cavabdehin ərizəsi əsasında tətbiq olunur. Lakin ümumi hüquq sahəsində isə belə dispoziitivlik mümkün olmamalıdır. Əgər məhkəməyə müraciət müddəti ötürülmüşdürsə məhkəmə onu qəbul etməməlidir. Hətta Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2013-cü il 3 iyun tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, işin məhkəmə baxışına hazırlığı zamanı hakimlərin tərəflərdən hər hansı birindən iddia müddətinin keçməsi ilə bağlı sübutları təqdim etməyi və ya izahat verməyi tələb etməsi yolverilməzdir. Əgər maraqlı tərəf, yəni cavabdeh iddia ərizəsinə qarşı verdiyi etirazda iddia müddətinin keçməsinə istinad edərsə, hakim işin məhkəmə baxışına hazırlığı qaydasında işin düzgün və vaxtında həllini təmin etmək üçün tərəflərin hər birinə iddia müddəti ilə bağlı müvafiq sübutların təqdim olunmasını təklif edə bilər [5].

O cümlədən, AR MM-in mülki qanunvericiliyin tətbiqi hədlərini tənzimləyən 2.5-ci maddəsinə əsasən, əgər qanunvericilikdə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, mülki qanunvericilik və başqa hüquqi aktlar bir tərəfin digər

tərəfə inzibati və ya digər hakimiyyət tabeliyinə əsaslanan əmlak münasibətlərinə, o cümlədən vergi, maliyyə və inzibati münasibətlərə tətbiq edilmir [3]. Maddədən aydın olduğu kimi, iddia müddətini tənzimləyən normalar publik hüquqi münasibətlər dairəsinə aid olan vergi, maliyyə və inzibati münasibətlərə tətbiq edilməməlidir. Bu haldan yalnız qanunvericilikdə AR MM-ə birbaşa göndərişlərin verildiyi hallar istisna təşkil edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 78.2-ci maddəsinə əsasən, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş ardıcılıqla həyata keçirilir [4].

Ümumiyyətlə, məhkəmələr tərəfindən publik hüquq dairəsinə aid münasibətlərə də iddia müddətlərinin şamil edilməsinə və iddia müddətinə dair normalarının tətbiq edilməsinə dair çoxsaylı hallar mövcuddur. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 2.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 24 aprel 2019-cu il tarixli Qərarında sözügedən məsələlərə də toxunmuş-

dur. Belə ki, həmin qərara əsasən, bu cür qadağa, mülki hüquq başda olmaqla, bütün xüsusi hüquq sahələrinə xas olan hüquqi tənzimləmə metodlarının publik hüquq sahələrinə, o cümlədən, inzibati, sosial təminat, vergi hüququna xas tənzimləmə metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olmasından irəli gəlir. Belə ki, ümumi hüquq normaları cəmiyyət və dövlət mənafeyi ilə bağlı münasibətləri nizama saldığından onlar ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslər arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən və fərdlərin maraqlarına xidmət edən xüsusi hüquq normalarından fərqli olaraq dispoitiv deyil, imperativ xarakter daşıyır [6].

Nəticə olaraq bildirilməlidir ki, iddia müddəti institutunun qanunvericilikdə maddi hüquq normalarında əks olunmasına baxmayaraq, həmin institut mülki hüququn kompleks institutu hesab edilməlidir. Həmçinin iddia müddətinə dair normaların müəyyən məhdudiyyətlərlə xüsusi hüququn digər sahələrində tətbiq edilmək imkanı mövcud olsa da, publik hüquq münasibətlərində iddia müddətinin tətbiqi, bəzi hallar istisna olmaqla, yolverilməzdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi: – [elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/46946>
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi: – [elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/46943>
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi: – [elektron resurs] / URL: <http://e-qanun.az/framework/46944>
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi: – [elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/46948>
5. “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 2013-cü il 3 iyun tarixli Qərarı – [elektron resurs] / URL: <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/257/>
6. “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 2.5-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 2019-cu il 24 aprel tarixli Qərarı – [elektron resurs] / URL: <http://www.constcourt.gov.az/az/decision/408>
7. Добровольский, А.А. «Исковая форма защиты». — М.: Моск. ун-та, — 1965. — 190 с.
8. Новицкий, И.Б. Сделки. Исковая давность. — М.: Госюриздат 1954. — 248 с.
9. Сарбаш, С. Вопросы исковой давности // — Хозяйство и право, — 2000. № 4, — 16-26 с.
10. Терещенко, Т.А. Понятие исковой давности : / (канд.юрид.наук, дис.) / — М., 2006. — 206 с.
11. Тютин, Д.В. Налоговое право, курс лекций. — СПС «Консультант плюс», — 2020.

СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы о сфере применения исковой давности. Уточняется, что исковая давность является частью материального или процессуального права. Также анализируется применение срока давности к отношениям в сфере публичного права.

Hasanova Reyhana Ahmad

SCOPE OF THE STATUTE OF LIMITATIONS

SUMMARY

In the article, it is under consideration the questions related to the scope of application of the statute of limitations. It clarifies that the limitation period is a part of substantive or procedural law. It also analyzes the application of the statute of limitations to the relations in the field of public law.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva
Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasimov
Daxil olma tarixi: 14.12.2021
Təkrar işlənmə tarixi: 18.01.2022
Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Hacıyeva Aysel Məzahir qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının dissertantı

UOT 34:340

FƏRDİ MƏLUMATLARIN MÜHAFİZƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU VƏ AVROPA İTTİFAQININ ÜMUMİ MƏLUMATLARIN MÜHAFİZƏSİ HAQQINDA QAYDALARININ (GDPR) MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: fərdi məlumatların işlənməsi, fərdi məlumatların transsərhəd axını, fərdi məlumatların mühafizəsi hüququ, milli təhlükəsizlik, inzibati cərimə.

Ключевые слова: обработка персональных данных, трансграничный поток персональных данных, право на защиту персональных данных, национальная безопасность, административные штрафы.

Keywords: personal data processing, cross-border flow of personal data, the right to personal data protection, national security, administrative fines.

İnformasiya hüququ, bildiyimiz kimi, məlumat azadlığının bir institutu kimi formalaşmışdır. Məlumat azadlığı isə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının əsas vasitələrindən biridir. Demokratik cəmiyyətin əsas elementlərindən biri də fikir, söz, məlumat azadlığının ən yüksək səviyyədə olmasının təmin olunmasıdır. İnformasiya hüququ sfera-

sında insan hüquq və azadlıqlarının mühafizə olunması informasiya hüququnun özünün ayrı-ayrı sahələrinin tənzimlənməsindən, onların nə dərəcədə effektiv təminatından asılıdır. Belə ki, xarici ədəbiyyatlarda məxfilik hüququ və məlumatların qorunması hüququ informasiya hüququnun ayrı-ayrı institutları kimi qiymətləndirilir. Bu hüquq sahələrinin mühafizəsi həm dövlətdaxili, həm beynəlxalq, həm də regional sferada təmin olunmalıdır. Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsində, 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarında, Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasında, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnda, yeni məhkəmə qərarlarında, Avropa İttifaqının qanunvericiliyində insan hüquq və azadlıqlarının mühafizəsini ehtiva edən normalar mövcuddur. Dövlətdaxili qanunvericiliyə nəzər salsaq, bu sferada mühafizənin sistemini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, müvafiq qanunlar, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr təşkil edir. Məqalədə məxfilik və məlumatların mühafizəsi hüququnun

qarşılıqlı əlaqəsi, oxşarlığı öz əksini tapmışdır və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə Avropa İttifaqının qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili geniş işıqlandırılmışdır.

Məxfilik və məlumatların mühafizəsi, əlaqəli olsa da, ümumiyyətlə, bütün dünyada iki ayrı hüquq kimi tanınır. Avropada onlar davamlı demokratiya üçün həyati komponentlər hesab olunur.

Məlumatların qorunması adlar, doğum tarixləri, fotoşəkillər, video görüntülər, e-poçt ünvanları və telefon nömrələri daxil olmaqla, müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən fiziki (yaşayan) şəxsə aid hər hansı məlumatın qorunması ilə bağlıdır. Rabitə xidmətlərinin son istifadəçiləri ilə əlaqəli və ya onlar tərəfindən təmin edilən IP ünvanları və rabitə məzmunu kimi digər məlumatlar da şəxsi məlumatlar hesab olunur. Məlumatın mühafizəsi anlayışı şəxsi toxunulmazlıq hüququndan irəli gəlir və hər ikisi söz azadlığı və ya toplaşmaq hüququ kimi digər fundamental dəyərlərin və hüquqların və azadlıqların qorunub saxlanması və təşviqində mühüm rol oynayır. Məlumatların qorunması həm dövlət, həm də özəl sektorlar tərəfindən fərdi məlumatların ədalətli işlənməsini (toplanması, istifadəsi, saxlanması) təmin etmək üçün dəqiq məqsədlərə malikdir.

Aİ-də insan ləyaqəti mütləq fundamental hüquq kimi tanınır. Bu ləyaqət, məxfilik və ya şəxsi həyat hüququ anlayışında avtonom olmaq, özünüz haqqında məlumatlara nəzarət etmək, tək qalmaq əsas rol oynayır. Məxfilik təkcə fərdi hüquq deyil, həm də sosial dəyərdir. Tarixən dünyanın digər yerlərində, məsələn, ABŞ-da məxfilik çox vaxt azadlığın elementi, dövlətin müdaxilələrindən azad olmaq hüququ kimi qəbul edilmişdir. Avropa və dünyanın digər hissələri arasında bu fərq nisbidir, çünki o, həm də Aİ-də məxfiliyin elementidir.

Dünyanın demək olar ki, hər bir ölkəsi, istər konstitusiyasında, istərsə də digər müddəalarında

şəxsi həyatın toxunulmazlığını bu və ya digər şəkildə tanıyır. Üstəlik, məlumatların qorunmasından əvvəl məxfilik ümumbəşəri insan hüququ kimi tanınmışdır. Şəxsi həyat və ya şəxsi həyat hüququ Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində (Maddə 12), İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasında (Maddə 8) və Əsas Hüquqlar üzrə Avropa Xartiyasında (Maddə 7) təsbit edilmişdir.

Məxfilik və məlumatların qorunması Aİ Müqavilələrində və Aİ-nin Əsas Hüquqlar Xartiyasında təsbit edilmiş iki hüquqdur.

Fərdi məlumatlar toxunulmazdır və şəxsi həyatın ayrılmaz hissəsidir. Şəxsi həyatın toxunulmazlığını ehtiva edən qanunvericilik birbaşa fərdi məlumatların mühafizəsinə yönələn fəaliyyəti özündə əks etdirir. Əsas İnsan hüquq və azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi birbaşa şəxsi və ailə həyatına hörmət etməyi əks etdirir. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, heç bir halda bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxiləyə icazə verilmir. Bu maddənin tətbiqi sayəsində Məhkəmənin şəxsi həyat anlayışına izahında deyilir ki, şəxsi həyat bütünlüklə təsvir edilə bilməz. Bu anlayış hər bir fərdə münasibətdə tam sərbəstdir və hər bir fərd bu anlayışın tərkib hissəsini özü genişləndirə bilər. Yəni bu anlayışın əhatə dairəsi (scope) fərdlərə görə dəyişə bilər. Bu termini ingilis dilində “Privacy” ilə ifadə edilir və dilimizdə “şəxsi həyat” ifadəsinin ekvivalenti kimi qiymətləndirilir. Lakin bu anlayış tam əhatə olunmur. Çünki bu terminin hüquqi və elmi izahı verilməmişdir. “Privacy” – anqlosakson hüquq sistemlərində fərdin şəxsi həyat, şəxsi həyat sirri və toxunulmazlığı, eləcə də bu çərçivəyə aid ola biləcək digər anlayışları əhatə edən hüquqi kateqoriyadır.

Fərdi məlumatlar dedikdə yalnız fiziki şəxslərə aid informasiyalar nəzərdə tutulur. Fərdi məlumatlar dedikdə nə anlaşılır? Fərdi məlumatlar dedikdə – məlumatın aid olduğu

fərdin kimliyini müxtəlif vasitələrlə müəyyən edən hər hansı informasiya və ya informasiya toplusu nəzərdə tutulur. Fərdi məlumatların əhatə dairəsinə konkret olaraq hansı məlumatlar aiddir? Şəxsin adı, soyadı, ünvanı, əlaqə nömrəsi, valideynləri haqqında, ailəsi haqqında, ailə vəziyyəti haqqında, bank hesabları haqqında, e-mail ünvanı, mobil nömrəsi, şəkil, səs yazısı, əl izləri və s. onun fərdi informasiyasına daxildir. Lakin heç də bütün bu cür məlumatlar fərdi məlumatlar hesab edilmir. Məsələn, bu məlumatların fərdi məlumatlar sayılması üçün onların konkret bir fərdə aid olması zəruridir. Absurd bir e-mail, kimə məxsusluğu bilinməyən telefon nömrəsi fərdi məlumat hesab oluna bilməz. Fərdi məlumatların işlənməsi, saxlanması, toplanması, ötürülməsi və s. digər prosedurların həlli haqqında operatorlar və mülkiyyətçilər öncədən bilməlidirlər. Fərdi məlumatların mülkiyyətçiləri və operatorları fərdi məlumatları mühafizə etməlidirlər. Fərdi məlumatların mühafizəsinə onların icazəsiz və təsadüfi məhv edilməsi, qanunsuz müdaxilə edilməsi, itirilməsi, dəyişdirilməsi, yararsız hala salınmasından qorunması ilə bağlı təhlükəsizlik tədbirləri daxildir. Fərdi məlumatların mülkiyyətçiləri və operatorları yuxarıda göstərilən məsələlərin effektiv həllini təşkil etməli və qanunvericiliyə müvafiq olaraq fərdi məlumatların informasiya sistemlərini müvafiq icra hakimiyyəti orqanında, yəni Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyində qeydiyyatdan keçirməlidir. Qeydiyyatdan keçirilmək üçün müvafiq qaydalar Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Fərdi məlumatlar “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2010-cı il 11 may tarixli 998-IIIQ nömrəli Qanunu [4] ilə tənzimlənir. Eyni zamanda, digər qanunvericilik aktlarında vardır ki, busferada əlaqəli tənzimləməni həyata keçirir. Bu haqda, yəni Azərbaycan Respublikasının bu sferadakı qanunvericiliyi ilə Avropa İttifaqının birinci və ikinci dərəcəli qanun-

vericiliyinin qarşılıqlı təhlili, Avropa İttifaqının qanunvericiliyinin Azərbaycan Respublikasının bu sferadakı qanunvericiliyinə nə dərəcədə təsir etməsi, gələcək perspektivlər, müvafiq təkliflər məqalədə araşdırılmışdır. Məqalənin məqsədi fərdi məlumatlar sferasında beynəlxalq, regional, xüsusilə Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikasının tənzimləmə istiqamətlərini, qanunvericilik praktikasını araşdırmaq, mövcud boşluqlara münasibət bildirmək, Avropa İttifaqının qanunvericiliyindən müsbət istiqamətdə yararlanmaqdır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, tənzimləmə sferasına görə informasiya fərdi məlumatlar, dövlət sirri, vergi, bank sirri və kommersiya sirri təşkil edən məlumatlardan ibarətdir.

“Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, fərdi informasiya birbaşa fiziki şəxslərə şamil edilir. Fərdi informasiya məlumatın aid olduğu fərdin kimliyini, şəxsiyyətini birbaşa və dolayısı ilə müəyyən edən hər hansı istənilən informasiya və informasiya toplusudur.

2016-cı ildə Avropa Parlamenti və Şura 25 may 2018-ci il tarixindən qüvvəyə minən Avropa İttifaqının Ümumi Məlumatın Mühafizəsi Qaydalarını 2016/679(Qaydalar) qəbul etdilər. Avropa Birliyinin Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) [8] yeni bir global tənzimləmə kimi qəbul edilir. Qaydalar 1995-ci ildə qəbul edilən Şəxsi məlumatların mühafizəsi və bu cür məlumatların sərbəst axını ilə əlaqədar fərdlərin mühafizəsi üzrə Direktivini (Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data [7]) əvəz edir. Qaydalar fərdi məlumatların emalı və bu cür məlumatların sərbəst hərəkəti ilə əlaqədar şəxslərin qorunması üçün Avropada məlumatların məxfiliyi qanunvericiliyinin harmonizasiyası məqsədi daşıyır. Qaydalar həm Avropa İttifaqının vətəndaşlarına, həm də Avropa İttifaqının vətəndaşı olmayan fi-

ziki şəxslərə aiddir. Ümumiyyətlə, Qaydalar bir çox innovativ yeniliklər irəli sürür.

Qaydaların preambulasında qeyd olunur ki, fərdi məlumatların işlənməsi baxımından fiziki şəxslərin müdafiəsi əsas hüquqdur. Avropa İttifaqının Əsas Hüquqlar haqda Xartiyasının 8-ci maddəsi və Avropa İttifaqının Fəaliyyəti Haqqında Müqavilənin (TFEU) 16-cı maddəsinə [2] görə, hər kəsin ona aid olan fərdi məlumatlarla bağlı hüquqlarını müdafiə etmək hüququna malikdir. Fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin müdafiəsi prinsipləri və qaydaları, milliyyətindən və yaşayış yerindən asılı olmayaraq, onların əsas hüquq və azadlıqlarına, xüsusən də şəxsi məlumatların qorunması hüququna hörmət etməlidir. Bu Qayda azadlıq, təhlükəsizlik, ədalət və iqtisadi birliyin həyata keçirilməsinə, iqtisadi və sosial tərəqqiyə, daxili bazar daxilində iqtisadiyyatların güclənməsinə və yaxınlaşmasına və rifahına töhfə vermək məqsədi daşıyır. Avropa Parlamentinin və Şüaranın Qaydaları ilə ləğv olunan 95/46/EC sayılı Direktivi məlumatların işlənməsi fəaliyyətləri ilə bağlı fiziki şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunmasını uyğunlaşdırmağa və Üzv Dövlətlər arasında fərdi məlumatların sərbəst axınını təmin etməyə çalışmışdır. Fərdi məlumatların işlənməsi ictimaiyyətə xidmət etmək üçün hazırlanmalıdır. Şəxsi məlumatların qorunması hüququ mütləq hüquq deyil, o, cəmiyyətdəki funksiyası ilə bağlı nəzərə alınmalı və mütənasiblik prinsipinə uyğun olaraq digər əsas hüquqlara qarşı tarazlaşdırılmalıdır. Qaydalar bütün əsas hüquqlara və Aİ Lissabon Müqavilələrində [2] təsbit olunmuş və Xartiyada tanınan azadlıq və prinsiplərə, xüsusən şəxsi və ailə həyatına, mənzilə və rabitə vasitələrinə hörmət, şəxsi məlumatların qorunması, fikir, vicdan və din azadlığı, ifadə və məlumat azadlığı, bizneslə məşğul olmaq azadlığı, səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, mədəni, dini və dil müxtəlifliyinə hörmət edir. Daxi-

li bazarın fəaliyyəti nəticəsində yaranan iqtisadi və sosial integrasiya fərdi məlumatların transsərhəd axınının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. İttifaq daxilində dövlət və özəl subyektlər, o cümlədən fiziki şəxslər, assosiasiyalar və müəssisələr arasında şəxsi məlumat mübadiləsi artmışdır. Sürətli texnologji inkişafı və qloballaşma şəxsi məlumatların mühafizəsi üçün yeni çağırışlar etmişdir. Şəxsi məlumatların toplanması və paylaşdırılmasının miqyası əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Texnologiya həm özəl şirkətlərə, həm də dövlət orqanlarına öz fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün şəxsi məlumatlardan görünməmiş miqyasda istifadə etməyə imkan verir. Fiziki şəxslər şəxsi məlumatları getdikcə daha çox ictimaiyyətə və qlobal səviyyədə təqdim edirlər. Texnologiya həm iqtisadiyyatı, həm də sosial həyatı dəyişdirdi və buna görə də fərdi məlumatların yüksək səviyyədə qorunmasını təmin etməklə İttifaq daxilində fərdi məlumatların sərbəst axınını və üçüncü ölkələrə, eləcə də beynəlxalq təşkilatlara ötürülməsini daha da asanlaşdırmalıdır. Bu inkişaf, rəqəmsal iqtisadiyyatın daxili bazarda inkişafına imkan verəcək etimadın yaradılmasının vacibliyini nəzərə alaraq, İttifaqda məlumatların daha ardıcıl qorunması çərçivəsini tələb edir. Fiziki şəxslər öz şəxsi məlumatlarına nəzarət etməlidirlər, eləcə də fiziki şəxslər, təsərrüfat subyektləri və dövlət orqanları üçün hüquqi və praktiki əminlik gücləndirilməlidir. Sual yarana bilər ki, 1995-ci il Direktivindən sonra 2016-cı il Qaydaları nəyi dəyişdi və ümumiyyətlə, belə qaydalara ehtiyac var idimi? 95/46/EC sayılı Direktivin məqsəd və prinsipləri eyni olaraq qalır [7], lakin o, İttifaq üzrə məlumatların mühafizəsinin həyata keçirilməsində parçalanmanın, hüquqi qeyri-müəyyənliyin və ya xüsusilə onlayn fəaliyyətlə bağlı fiziki şəxslərin müdafiəsi üçün əhəmiyyətli risklərin olması barədə geniş ictimai rəyin qarşısını ala bilməmişdir. Üzv Dövlətlərdə fərdi

məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, xüsusən də fərdi məlumatların mühafizəsi hüququnun müdafiəsi səviyyəsindəki fərqlər bütün İttifaqın ərazisində fərdi məlumatların sərbəst axınının qarşısını ala bilər. Buna görə də bu fərqlər İttifaq səviyyəsində iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinə maneə yarada, rəqabəti təhrif edə və hakimiyyət orqanlarının İttifaq qanunvericiliyinə uyğun olaraq öz öhdəliklərini yerinə yetirməsinə mane ola bilər. Qorunma səviyyələrindəki bu cür fərq 95/46/EC sayılı Direktivin icrası və tətbiqi ilə bağlı fərqlərin olması ilə əlaqədardır [7]. Fiziki şəxslərin ardıcıl və yüksək səviyyədə müdafiəsini təmin etmək və İttifaq daxilində fərdi məlumatların hərəkətinə maneələri aradan qaldırmaq üçün bu cür məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi səviyyəsi müəyyən edilməlidir. Direktivi implementasiya edən üzv dövlətlərin daha spesifik sahələri tənzimləyən xüsusi hüquq sahələri vardır və buna görə də həmin üzv dövlətlər daha xüsusi müddəalara ehtiyac duyurlar. Bu Qayda həm də Üzv Dövlətlərə öz qaydalarını, o cümlədən şəxsi məlumatların xüsusi kateqoriyalarının (“həssas məlumatlar”) işlənməsi üçün maneə imkanını təmin edir. Bu dərəcədə, bu Qayda fərdi məlumatların işlənməsinin qanuni olduğu şərtlərin daha dəqiq müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, konkret işlənmə vəziyyətləri üçün şərtləri müəyyən edən Üzv Dövlətin qanunvericiliyini istisna etmir. Qaydalar İttifaq daxilində fərdi məlumatların səmərəli mühafizəsi üçün Üzv Dövlətlərdə şəxsi məlumatların qorunması qanunvericiliyinin pozuntularına görə ekvivalent sanksiyalar tələb edir. AİFHM(TFEU)-nin 16-cı maddəsinin 2-ci bəndi [2] Avropa Parlamentinə və Şuraya fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin müdafiəsi ilə bağlı qaydaları və fərdi məlumatların sərbəst hərəkəti ilə bağlı qaydaları müəyyən etməyi tapşırır. Bu Qayda ilə təmin edilən müdafiə vətəndaşlığından

və ya yaşayış yerindən asılı olmayaraq fərdi məlumatlarının işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərə şamil edilməlidir. Bu Qayda hüquqi şəxsin adı və forması və hüquqi şəxsin əlaqə məlumatları daxil olmaqla hüquqi şəxslərə və xüsusilə hüquqi şəxs kimi yaradılmış müəssisələrə aid fərdi məlumatların işlənməsinə şamil edilmir. Çünki fərdi məlumatlar birbaşa fiziki şəxslərə şamil edilir. Ciddi yayınma riskinin yaranmasının qarşısını almaq üçün fiziki şəxslərin müdafiəsi texnoloji cəhətdən neytral olmalı və istifadə olunan texnikadan asılı olmamalıdır. Fiziki şəxslərin mühafizəsi fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış üsullarla işlənməsinə, habelə fərdi məlumatlar sənədləşdirmə sistemində saxlanılırsa və ya saxlanılması nəzərdə tutulursa, əl ilə işlənməyə şamil edilməlidir. Xüsusi meyarlara uyğun qurulmayan fayllar və ya fayl dəstləri, habelə onların üz qabığı Qaydanın əhatə dairəsinə daxil olmamalıdır. Qayda əsas hüquq və azadlıqların qorunması məsələlərinə və ya milli təhlükəsizliklə bağlı fəaliyyətlər kimi İttifaqın qanunlarının əhatə dairəsinə daxil olmayan fəaliyyətlərlə bağlı şəxsi məlumatların sərbəst axınına şamil edilmir. Qayda, İttifaqın ümumi xarici və təhlükəsizlik siyasəti ilə bağlı fəaliyyətlər həyata keçirərkən Üzv Dövlətlər tərəfindən fərdi məlumatların işlənməsinə şamil edilmir. Avropa Parlamentinin və Şuranın 45/2001 sayılı Qaydası İttifaq institutları, orqanları, idarələri və agentlikləri tərəfindən fərdi məlumatların işlənməsinə şamil edilir. 45/2001 sayılı Qaydalar və fərdi məlumatların bu cür işlənməsinə tətbiq edilən İttifaqın digər hüquqi aktları Qaydada müəyyən edilmiş prinsip və qaydalara uyğunlaşdırılmalı və Qaydanın işığında tətbiq edilməlidir.

Aşağıdakı 3 halda Qaydaları Avropa İttifaqının ərazisində yerləşməyən orqanlar tətbiq edə bilərlər:

Avropa İttifaqının ərazisində yerləşməyən orqanın fəaliyyəti Avropa İttifaqının məlumat subyektlərinə ünvanlanarsa,

Avropa İttifaqının ərazisində yerləşməyən orqan Avropa İttifaqının məlumat subyektlərinə nəzarət edərsə,

Avropa İttifaqının ərazisində yerləşməyən məlumat mülkiyyətçilərinin fəaliyyəti Aİ-yə yönəlmədiyi, lakin Qaydaların tələblərinə tabe olan mülkiyyətçilər tərəfindən operator və ya birgə mülkiyyətçilər kimi təyin olunduqları halda [10].

Fərdi məlumatları tənzimlənməsinə görə bir neçə qrupa bölmək olar. Ümumi xarakterli məlumatlar cəmiyyət və ictimaiyyət tərəfindən qismən və tam formada bilinən, ictimaiyyətin müəyyən kateqoriyasına açıq olan, iş fəaliyyəti ilə bağlı, fərdin ictimai-sosial aktiv bir sima olması ilə əlaqədar vətəndaş cəmiyyətinə və müəyyən auditoriyalara açıq olan məlumatlardır. Belə məlumatlara fərdin adı, soyadı, e-mail ünvanı, iş yeri, mobil telefon nömrəsi, vəzifəsi və s. daxildir. Xüsusi xarakterli məlumatlara fərdin dini, irqi, sosial mənsubiyyəti, əqidəsi, sağlamlıq vəziyyəti, əmlak vəziyyəti, adında olan daşınar və daşınmaz əmlaklar, məhkumluğunun olub-olmaması haqqında məlumatlar, bank ödənişləri, bank tarixçəsi, telefon danışqları, yazışmaları və s. daxildir. Bu cür məlumatların spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, belə informasiyalar ictimaiyyətə açıq elan olunmur, yəni qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla istənilən 3-cü şəxslərin belə məlumatlara çıxışı olmur. Biometrik xarakterli məlumatlar, şəxsin şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün istifadə olunan fizioloji və bioloji əlamətlərdir. Lakin bu məlumatlar təyinatından asılı olaraq biometrik hesab oluna da bilər, olunmaya da. Bu, birbaşa həmin informasiyanın işlənmə yerindən asılıdır. Məsələn, fərdin şəkli həm ümumi xarakterli məlumatlara, həm xüsusi xarakterli məlumatlara, həm də biometrik xarakterli məlumatlara aid edilə bilər. Əgər şəxsin müəllifi olduğu kitabın üzərində onun fotosu əks olunubsa, bu artıq ümumi xarakterli məlumatlara

aiddir, çünki ictimaiyyətə birbaşa açıqdır. Əgər hər hansı bir müəssisəyə, inzibati binaya daxil olarkən nəzarət və mühafizə məqsədilə onun üzünün fotosu çəkilirsə, bu artıq biometrik informasiya hesab edilir, çünki belə halda foto birbaşa onun şəxsiyyətini müəyyən edir. Lakin şəxsin fotosu onun əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar şəxsi işi hesab edilən informasiyalar əlavə edilsə, bu zaman foto xüsusi xarakterli məlumatlara aid edilir, çünki bu fotoya 3-cü şəxslərin birbaşa çıxışı olmur və ictimaiyyətə açıq olmur. Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, burada önəmli olan predmet deyil, onun təyinatıdır. Predmet eyni ola bilər, lakin onun təyinatı müxtəlif məqsədlərə xidmət edərsə, artıq burada hüquqi kateqoriya müəyyən edilir. Bəs fərdi məlumatların subyektivi və operatoru kimlər hesab edilir? İlk öncə onu qeyd edək ki, fərdi məlumatların operatoru həm fiziki, həm hüquqi şəxs ola bilər. Subyekt isə yalnız fiziki şəxs olmalıdır. Çünki biz məqalənin əvvəlində də qeyd etmişdik ki, fərdi məlumatlar dedikdə, yalnız fiziki şəxslərə aid məlumatlar nəzərdə tutulur. Praktiki olaraq belə bir nümunə göstərə bilərik: Bankda mütəmadi informasiya əldə etmək məqsədilə siz sorğu blankı doldurursunuz. Burada sizin ümumi və xüsusi xarakterli fərdi məlumatlarınız yer ala bilər. Burada informasiyanı təqdim edən məlumatın subyektivi, informasiyanı alan bank məlumatın operatoru, blankda qeyd olunan məlumatlar isə məlumatın predmeti hesab olunur. Fərdi məlumatlar haqqında qanuna görə, fərdi məlumatın subyektivi operator tərəfindən barəsində informasiya toplanılan şəxs hesab edilir. Burada ortaya belə bir məsələ çıxır. Barəsində informasiya toplanılan şəxs fərdi məlumatların məxsus olduğu şəxsdir. Məsələn, birinci hal, Bankda məlumatları alınan şəxs A-dır və A özü bu məlumatı təqdim etmişdir. İkinci hal, Bankda məlumatları alınan şəxs A-dır və A özü B-nin məlumatlarını təqdim etmişdir, məsələn, şəxs sorğu doldurarkən öz məlumatlarını deyil, valideyninin məlumatlarını daxil etmişdir. Qa-

nun isə bu anlayışları fərqləndirir. Bu zaman belə bir sual yaranır: informasiyanın subyekti kim olmalıdır? Onu təqdim edən şəxsə yoxsa informasiyanın birbaşa aid olduğu şəxs? İnformasiya A-ya məxsusdur, amma onu B təqdim edir. A informasiyanın subyektidir. B kimdir? B isə informasiyanın istifadəçisidir. İnformasiyanın istifadəçisi dövlət və ya yerli özünüidarə orqanı, hüquqi və ya fiziki şəxs ola bilər. İnformasiyanın istifadəçisinin fərdi məlumatlardan istifadə hüququ olmalıdır və ya bu hüquq onlara verilməlidir. İnformasiyanın istifadəçisi dedikdə, özü üçün məlumat əldə etmək məqsədilə, fərdi məlumatlardan istifadə hüququ verilmiş dövlət və ya yerli özünüidarəetmə orqanı, hüquqi və ya fiziki şəxs başa düşülür.

Qaydalara görə, fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin mühafizəsi qaydaları fərdi məlumatların sərbəst hərəkəti ilə bağlı qaydaları müəyyən edir. Məlumatların Ümumi Mühafizəsi Qaydaları fiziki şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarını, xüsusən də fərdi məlumatların qorunması hüququnu qoruyur. İttifaq daxilində fərdi məlumatların sərbəst hərəkəti fərdi məlumatların işlənməsi ilə əlaqədar fiziki şəxslərin mühafizəsi ilə bağlı səbəblərə görə nə məhdudlaşdırıla, nə də qadağan edilə bilər. Bu Qayda fərdi məlumatların tam və ya qismən avtomatlaşdırılmış üsullarla emalına şamil edilir. Məlumatların Ümumi Mühafizəsi Qaydaları aşağıdakı fəaliyyətlər zamanı şəxsi məlumatların işlənməsinə şamil edilmir:

a) İttifaqın qanunvericiliyinin əhatə dairəsinə daxil olmayan fəaliyyət zamanı;

b) Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin AİHM-in V Bölməsinin 2-ci Fəslinin əhatə dairəsinə daxil olan fəaliyyətləri həyata keçirərkən Üzv Dövlətlər tərəfindən;

c) sırf şəxsi və ya məişət fəaliyyəti zamanı fiziki şəxs tərəfindən;

d) cinayət hüquq pozmalarının qarşısının alınması, araşdırılması, aşkar edilməsi və ya

təqibi və ya cinayət cəzalarının icrası, o cümlədən ictimai təhlükəsizliyə təhdidlərin qarşısının alınması və qarşısının alınması məqsədilə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən [2].

Məlumatların Ümumi Mühafizəsi Qaydaları İttifaqda təsis edilməmiş, lakin beynəlxalq ictimai hüquq əsasında Üzv Dövlət qanunvericiliyinin tətbiq olunduğu yerdə fərdi məlumatların operatoru tərəfindən işlənməsinə şamil edilir. Məlumatların işlənməsi İttifaq və üzv dövlətlərin qanunvericiliyinə əsaslanaraq qarşıya qoyulan məqsədə mütənasib olmalıdır.

Qaydaların 4-cü maddəsində müəyyən anlayışlar ehtiva olunmuşdur. Qaydalarda şəxsi məlumatlara bu cür anlayış verilir: “Şəxsi məlumatlar” müəyyən edilmiş və ya müəyyən edilə bilən fiziki şəxsə aid hər hansı məlumatdır (“məlumat subyekti”); şəxsiyyəti müəyyən edilən fiziki şəxs birbaşa və ya dolay yolla, xüsusən ad, identifikasiya nömrəsi, yerləşmə məlumatları, fiziki, genetik, psixi, iqtisadi, mədəni və ya sosial kimliyinə aid məlumatları müəyyən oluna bilən şəxsdir [8].

Fərdi məlumatların işlənməsi zamanı tələblərinə əməl olunmalı əsas prinsiplər vardır. Bu prinsiplər aşağıdakılardır və onlar fərdi məlumatların işlənməsinin əsasını təşkil edir:

– fərdi məlumatlar məlumat subyektinə münasibətdə qanuni, ədalətli və şəffaf şəkildə işlənməlidir (“qanunilik, ədalətlik və şəffaflıq”);

– fərdi məlumatlar müəyyən, açıq və qanuni məqsədlər üçün toplanmalı və bu məqsədlərə uyğun gəlməyən şəkildə daha sonra emal edilməməlidir. İctimai maraqlar, elmi və ya tarixi tədqiqat məqsədləri və ya statistik məqsədlər üçün, arxiv məqsədləri üçün sonrakı emal ilkin məqsədlərlə uyğun gəlməyən hesab edilməməlidir (“məqsəd məhdudiyyəti”);

– fərdi məlumatlar adekvat, müvafiq və onların işlənmə məqsədləri ilə əlaqədar zəruri olanlarla məhdudlaşmalıdır (“məlumatların minimuma endirilməsi”);

– fərdi məlumatlar dəqiq olmalı və lazım gəldikdə yenilənməlidir. Qeyri-dəqiq şəxsi məlumatların işlənmə məqsədləri nəzərə alınmaqla silinməsinə və ya təxirə salınmadan düzəldilməsini təmin etmək üçün bütün ağılabatan addımlar atılmalıdır (“dəqiqlik”);

– fərdi məlumatlar şəxsi məlumatların işlənməsi məqsədləri üçün lazım olandan artıq olmayan müddət ərzində məlumat subyektlərinin müəyyənəşdirilməsinə imkan verən formada saxlanılmalıdır. Fərdi məlumatlar daha uzun müddət saxlanıla bilər, çünki şəxsi məlumatlar yalnız arxiv məqsədləri üçün – ictimai maraqlar, elmi və ya tarixi tədqiqat məqsədləri və ya məlumat subyektlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün Qayda ilə tələb olunan müvafiq texniki və təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi şərti ilə statistik məqsədlər üçün işlənəcək (“saxlama məhdudiyyəti”);

– fərdi məlumatlar müvafiq texniki və ya təşkilati tədbirlərdən istifadə edilməklə, icazəsiz və ya qeyri-qanuni əməldən və təsadüfi itkidən, məhv edilmədən və ya zədələnmədən qorunma da daxil olmaqla, şəxsi məlumatların müvafiq təhlükəsizliyini təmin edən tərzdə işlənməlidir (“bütövlük və məxfilik”);

– Operator yuxarıda qeyd olunan 4 prinsipin tətbiqinə cavabdeh olmalı və ona uyğunluğu nümayiş etdirə bilməlidir (“məsuliyyətlik”) [8].

“Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsində [4] də fərdi məlumatların toplanılmasının, işlənməsinin və mühafizəsinin əsas prinsipləri öz əksini tapmışdır. Fərdi məlumatların işlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya qaydasına müvafiq olaraq əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına əməl edilməklə icra olunmalıdır. Fərdi məlumatların toplanılmasının, işlənməsinin və mühafizəsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Qanunçuluq;
2. Konfedensiallıq;
3. Könüllülüyn məcburiliklə uzlaşması.

Fərdi məlumatların toplanılmasının, işlənməsinin və mühafizəsinin əsas prinsiplərindən biri də könüllülük prinsipidir. Könüllülük prinsipinin mahiyyətinə əsasən, fərdi məlumatların işlənməsi onların subyektlərinin razılığı ilə icra olunmalıdır. Lakin Qanunun 4-cü maddəsində fərdi məlumatların informasiya ehtiyatlarının formalaşdırılması könüllülüyn məcburiliklə uzlaşdırılması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir kimi öz əksini tapmışdır [4]. Sual oluna bilər ki, belə olduqda bəs hansı hallarda fərdi məlumatlar məcburi toplanıla bilər və ya hansı əsaslarla subyektlərin razılığı olmadan bunu etmək mümkündür? Çox təəssüf ki, qanunvericilikdə bu məqamlara aydınlıq gətirilməyib və belə bir maddənin olması özü özlüyündə subyektlərin könüllü razılığını ehtiva edə bilməz. Çünki hər bir halda şəxsin öz razılığı olmadan fərdi məlumatların məcburi şəkildə toplanılması əsas insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Beləliklə, Qanunun əsas məqsədi olan əsas insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etməsinə pozur.

Məlumatların işlənməsi yalnız aşağıdakılardan ən azı birinin tətbiq edildiyi halda qanuni sayılır:

1) məlumat subyekti onun şəxsi məlumatlarının bir və ya bir neçə xüsusi məqsəd üçün işlənməsinə razılıq veribsə;

2) işlənmə məlumat subyektlərinin tərəf olduğu müqavilənin icrası və ya müqavilə bağlanmazdan əvvəl məlumat subyektlərinin tələbi ilə addımların atılması üçün zəruridirsə;

3) işlənmə operatorunun tabe olduğu hüquqi öhdəliyə əməl etmək üçün zəruridirsə; bu zaman məlumatların işlənməsi üçün əsaslar İttifaq hüququ və ya operatorunun tabe olduğu Üzv Dövlət qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən olunur.

4) işlənmə məlumat subyektlərinin və ya digər fiziki şəxsin həyatı maraqlarını qorumaq üçün zəruridirsə;

5) işlənmə ictimai maraqlar naminə həyata keçirilən tapşırığın yerinə yetirilməsi və ya nəzarətçiyə verilmiş rəsmi səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruridirsə; bu zaman məlumatların işlənməsi üçün əsaslar İttifaq hüququ və ya operatorunun tabe olduğu Üzv Dövlət qanunvericiliyi tərəfindən müəyyən olunur.

6) işlənmə operator və ya üçüncü şəxs tərəfindən həyata keçirilən qanuni maraqların məqsədləri üçün zəruridir, yalnız bu cür maraqların şəxsi məlumatların qorunmasını tələb edən məlumat subyektinin maraqları və ya əsas hüquq və azadlıqları ilə üst-üstə düşməsi halı istisna olmaqla, xüsusən də məlumat subyektinin uşaq olduğu halda. Bu, dövlət orqanları tərəfindən öz vəzifələrini yerinə yetirərkən həyata keçirilən işlənmələrə şamil edilmir.

Xüsusi kateqoriyalı məlumatların işlənməsi dedikdə Qaydalar bildirir ki, irqi və ya etnik mənşəyi, siyasi fikirləri, dini və ya fəlsəfi inanclarını və ya həmkarlar ittifaqı üzvlüyünü üzə çıxaran fərdi məlumatların işlənməsi, fiziki şəxsin unikal şəxsiyyətini müəyyən etmək məqsədi ilə genetik məlumatların, biometrik məlumatların, sağlamlıqla bağlı məlumatların və ya şəxsin cinsi həyatı və ya cinsi oriyentasiyası haqqında məlumatların işlənməsi qadağandır. Lakin aşağıdakı hallar zamanı bu qadağa istisna olunur, yəni tətbiq olunmur [9]:

- İttifaq və ya Üzv Dövlət qanunvericiliyinin yuxarıda qeyd olunan qadağanın məlumat subyekti tərəfindən ləğv edilə bilməyəcəyini nəzərdə tutduğu hallar istisna olmaqla, məlumat subyekti həmin şəxsi məlumatların bir və ya bir neçə müəyyən məqsədlər üçün işlənməsinə açıq razılıq veribsə;

- məlumatların işlənməsi İttifaq və ya Üzv Dövlət Qanunu və ya məlumat subyektinin əsas hüquqları və maraqları üçün müvafiq təminatları nəzərdə tutan üzv dövlət qanunvericiliyinə uyğun olaraq kollektiv müqavilə ilə icazə verildiyi müddətdə məşğulluq, sosial təminat və sosial

müdafiə qanunvericiliyi sahəsində nəzarətçinin və ya məlumat subyektinin öhdəliklərini yerinə yetirmək və xüsusi hüquqlarını həyata keçirmək məqsədləri üçün zəruri olarsa;

- məlumatların işlənməsi məlumat subyektinin və ya məlumat subyektinin fiziki və ya hüquqi cəhətdən razılıq verməyə qadir olmadığı halda, digər fiziki şəxsin həyatı maraqlarını qorumaq üçün zəruri olarsa;

- məlumatların işlənməsi məlumat subyekti tərəfindən açıq şəkildə açıqlanan şəxsi məlumatlara aiddirsə;

- məlumatların işlənməsi qanuni iddiaların yaradılması, həyata keçirilməsi və ya müdafiəsi üçün və ya məhkəmələr öz mühakimə səlahiyyətləri daxilində hərəkət etdikdə proses üçün zəruri olarsa [8].

İşlənən və ya üçüncü ölkəyə və ya beynəlxalq təşkilata verildikdən sonra işlənmək üçün nəzərdə tutulmuş şəxsi məlumatların hər hansı ötürülməsi və ya nəzarətçi və prosessor tərəfindən, o cümlədən şəxsi məlumatların üçüncü ölkədən və ya beynəlxalq təşkilatdan başqa üçüncü ölkəyə və ya başqa beynəlxalq təşkilata ötürülməsi üçün yalnız Qaydanın müddəalarına uyğun olaraq baş verə bilər.

Fərdi məlumatların işlənməsi zamanı qanun pozuntuları zamanı inzibati cərimələrin tətbiqi və onun ümumi şərtləri belə halların qarşısının alınması üçün birbaşa çəkindirici mexanizmdir. Hər bir nəzarət orqanı pozuntulara görə bu maddəyə uyğun olaraq inzibati cərimələrin tətbiqinin hər bir fərdi halda effektiv, mütənasib və çəkindirici olmasını təmin etməlidir. İnzibati cərimələr, hər bir fərdi işin vəziyyətindən asılı olaraq, yuxarıda nəzərdə tutulmuş tədbirlərə əlavə və ya onların əvəzinə tətbiq edilir. İnzibati cərimənin tətbiq edilib-edilməməsi barədə qərar qəbul edilərkən və hər bir fərdi halda inzibati cərimənin məbləği barədə qərar qəbul edilərkən aşağıdakılar lazımı qaydada nəzərə alınmalıdır: [10]

1) müvafiq işlənmənin mahiyyəti və ya məqsədi, habelə təsirə məruz qalan məlumat subyektlərinin sayı və onların vurduğu zərərin səviyyəsi nəzərə alınmaqla pozuntunun xarakteri, çəkisi və müddəti;

2) pozuntunun qəsdən və ya ehtiyatsızlıq xarakteri;

3) məlumat subyektlərinin vurduğu zərər azaltmaq üçün nəzarətçi və ya prosessor tərəfindən görülən hər hansı tədbir;

4) nəzarətçinin və ya prosessorun həyata keçirdikləri texniki və təşkilati tədbirlər nəzərə alınmaqla məsuliyyət dərəcəsi;

5) nəzarətçi və ya prosessor tərəfindən hər hansı müvafiq əvvəlki pozuntular;

6) pozuntunu aradan qaldırmaq və pozuntunun mümkün mənfi təsirlərini yumşaltmaq üçün nəzarət orqanı ilə əməkdaşlığın dərəcəsi;

7) pozuntunun təsirinə məruz qalan şəxsi məlumatların kateqoriyaları;

8) pozuntunun nəzarət orqanına məlum olması üsulu, xüsusən də nəzarətçi və ya prosessor pozuntu barədə məlumat verib-vermədiyi;

9) işin hallarına tətbiq edilən hər hansı digər ağırlaşdırıcı və ya yüngülləşdirici amil, məsələn, hüquq pozuntusundan əldə edilmiş maliyyə faydaları və ya birbaşa və ya dolay yolla qarşısı alınan zərərlər.

Operator və mülkiyyətçi qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan eyni və ya əlaqəli məlumatların işlənməsi əməliyyatlarına görə bu Qaydanın bir neçə müddəasını pozduqda, inzibati cərimənin ümumi məbləği ən ağır pozuntu üçün müəyyən edilmiş məbləğdən artıq olmamalıdır. Aşağıdakı müddəaların pozulması, 10 000 000 Avroya qədər və ya öhdəlik halında əvvəlki maliyyə ilinin ümumi dünya miqyasında illik dövriyyəsinin 2%-i qədər inzibati cərimələrə məruz qoyur (hansı daha yüksəkdirsə) [8]:

- nəzarətçinin və prosessorun öhdəlikləri;
- sertifikatlaşdırma orqanının öhdəlikləri;
- monitoring orqanının öhdəlikləri.

Aşağıdakı müddəaların pozulması, 20 000 000 Avroya qədər və ya öhdəlik halında əvvəlki maliyyə ilinin ümumi dünya miqyasında illik dövriyyəsinin 4%-i qədər inzibati cərimələrə məruz qoyur (hansı daha yüksəkdirsə): [8]

– razılıq şərtləri daxil olmaqla, emal üçün əsas prinsiplər;

– məlumat subyektlərinin hüquqları;

– şəxsi məlumatların üçüncü ölkədəki alıcıya və ya beynəlxalq təşkilata ötürülməsi;

– nəzarət orqanı tərəfindən əmrə və ya emal üzrə müvəqqəti və ya qəti məhdudiyyətə əməl edilməməsi və ya məlumat axınının dayandırılması və ya girişin təmin edilməməsi.

Üzv Dövlətlər Qaydanın pozulmasına, xüsusən inzibati cərimə tətbiq edilməyən pozuntulara görə tətbiq edilən digər cəzalara dair qaydaları müəyyən edir və onların həyata keçirilməsini təmin etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görür. Bu cür cəzalar təsirli, mütənasib və çəkindirici olmalıdır. Üzv dövlətlər qanunla və ya kollektiv müqavilələrlə əmək kontekstində işçilərin şəxsi məlumatlarının işlənməsi ilə bağlı hüquq və azadlıqların qorunmasını təmin etmək üçün daha konkret qaydalar müəyyən edə bilər, xüsusən də işə qəbul, əmək müqaviləsinin yerinə yetirilməsi, o cümlədən qanunla və ya kollektiv müqavilələrlə müəyyən edilmiş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, işin idarə edilməsi, planlaşdırılması və təşkili, iş yerində bərabərlik və müxtəliflik, işdə sağlamlıq və təhlükəsizlik, işəgötürənin və ya sifarişçinin əmlakının mühafizəsi və məşğulluqla bağlı hüquq və imtiyazların fərdi və ya kollektiv əsasda həyata keçirilməsi və istifadə edilməsi, habelə əmək münasibətlərinə xitam verilməsi məqsədi ilə. Həmin qaydalar məlumat subyektinin insan ləyaqətini, qanuni mənafelərini və əsas hüquqlarını qorumaq üçün uyğun və spesifik tədbirləri, o cümlədən işlənmənin şəffaflığı, fərdi məlumatların bir qrup müəssisə və ya bir qrup müəssisə daxilində ötürülməsini əhatə etməlidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 375-ci maddəsində [1] fərdi məlumatlar haqqında qanunvericiliyin pozulması ilə bağlı inzibati cərimə nəzərdə tutulur. Həmin qanunvericiliyin tələblərini pozulmasına görə 300 manatdan 500 manatadək məbləğdə cərimə tətbiq edilir. İnzibati cərimənin belə aşağı həddə olması “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanunun tələblərini daha çox pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Nümunə olaraq, 2018-ci ilin may ayında qüvvəyə minmiş GDPR qaydalarının pozulmasına görə maksimum cərimə iyirmi milyon dollara qədərdir və ya pozucunun pul dövriyyəsinin dörd faizini (ən böyük məbləğ seçilir) təşkil edir [8]. Bu cür cəza ciddi pozuntulara, məsələn müştərilərin razılığı olmadan fərdi məlumatların

işlənməsinə, məxfi məlumatların nüfuzdan salınmasına görə verilir. Nəzərdə tutulan bu cür cəza mexanizmi operatorların və ya digər səlahiyyətli şəxslərin fərdi məlumatların subyektlərinin hüquqlarının qorunması üçün vacib əhəmiyyət daşıyır. Təklif edirik ki, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə dəyişikliklər edilərək bu sferada olan sanksiyalara yenidən baxılsın və standartlar inzibati xətanın və ya cinayətin ictimai təhlükəliliyi ilə adekvat hala gətirilsin.

Bir qayda olaraq, GDPR Üzv Dövlətlərdə dövlətdaxili qanunvericiliyə ehtiyac olmadan birbaşa qüvvədədir. Bununla belə, bir çox hallarda Üzv dövlətlərə məlumatların mühafizəsi məsələlərinə dair qanunlar qəbul etməyə (bura şəxsi məlumatların işləndiyi hallar da daxildir) GDPR icazə verir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi.
2. Avropa İttifaqının Fəaliyyəti haqqında Müqaviləsi (TFEU).
3. Əsas Hüquqlar üzrə Avropa Xartiyası (Maddə 7)
4. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2010-ci il 11 may tarixli Qanunu.
5. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası (Maddə 8)
6. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (Maddə 12)
7. Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data;
8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (European Union General Data Privacy Regulation- GDPR)
9. https://www.dpa.gr/en/hdpa/european_international_cooperation/data_protection_board
10. https://www.dpa.gr/en/enimerwtiko/themes/large_databases/Schengen_SISII

Гаджиева Айсель Мазахир гызы

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ О ЗАЩИТЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ДАННЫХ И ПОЛОЖЕНИЯ ПРАВИЛ О ЗАЩИТЕ ОБЩИХ ДАННЫХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

РЕЗЮМЕ

Конфиденциальность и защита информации, хотя и взаимосвязаны, обычно признаются во всем мире как два отдельных права. В Европе они считаются жизненно важными компонентами устойчивой демократии. Защита данных включает в себя защиту любой информации об идентифицированном (идентифицируемом) человеке

(резидентах), включая имена, даты рождения, фотографии, видео, адреса электронной почты и номера телефонов. Другая информация, относящаяся к конечным пользователям коммуникационных услуг или предоставляемая ими, такая как IP-адреса и коммуникационный контент, также считается личной информацией. Концепция защиты информации проистекает из права на неприкосновенность частной жизни, и оба они играют важную роль в защите и продвижении других фундаментальных ценностей, прав и свобод, таких как свобода выражения мнения или право на собрания. Защита данных преследует четкие цели по обеспечению справедливой обработки (сбора, использования, хранения) личных данных как в государственном, так и в частном секторах.

Hajiyeva Aysel Mazahir

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
ON PROTECTION OF INDIVIDUAL DATA AND PROVISIONS OF THE RULES
ON PROTECTION OF GENERAL DATA OF THE EUROPEAN UNION (GDPR)**

SUMMARY

Confidentiality and protection of information, although related, are generally recognized worldwide as two separate rights. In Europe, they are considered vital components of sustainable democracy. Data protection involves the protection of any information about an identified (identifiable) individual (resident), including names, dates of birth, photographs, videos, email addresses and telephone numbers. Other information related to or provided by end users of communication services, such as IP addresses and communication content, is also considered personal information. The concept of information protection stems from the right to privacy, and both play an important role in the protection and promotion of other fundamental values and rights and freedoms, such as freedom of expression or the right to assembly. Data protection has clear objectives to ensure fair processing (collection, use, storage) of personal data by both the public and private sectors.

Rəyçi: h.ü.f.d.,dos. R.K.Məmmədov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 14.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 18.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Əsgərov Aqil İltifat oğlu,
hüquqşünas

UOT 34:342; 34:347

MƏCBURİ MEDIASIYANIN MƏHKƏMƏYƏ ÇATIMLILIQ HÜQUQU BAXIMINDAN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: məcburi mediasiya, məcburi, kommersiya, ailə və əmək mübahisələri.

Ключевые слова: обязательное посредничество, обязательный, коммерческие, семейные и трудовые споры.

Keywords: mandatory mediation, compulsory, commercial, family and labor disputes.

Giriş

Müasir dövrdə hüquqi mübahisələrin həllə qovuşdurulmasında mübahisələrin alternativ həlli üsulları (ADR-Alternative Dispute Resolution) Avropa İttifaqı təsisatları və üzv dövlətləri tərəfindən bəyənilməkdə, onu qanunvericiliyində təsbit edən dövlətlərin sayı artmaqdadır. Avropa İttifaqında mübahisələrin alternativ həllinə artan marağa görə Avropa Komissiyası 19 aprel 2002-ci il tarixli “**Mülki və kommersiya hüququnda mübahisələrin alternativ həlli üsullarına dair Yaşıl Kitab (Green paper)**” hazırlamışdır. Daha sonra mediasiya və məhkəmə icraatları arasında balanslı əlaqəni qoruyub saxlamaqla mübahisələrin alternativ həllinə çatımlılığı asanlaşdırmaq və mediasiyadan istifadəyə həvəsləndirməklə mübahisələrin dostcasına həllini təşviq etmək məqsədi ilə “**Mülki və kommersiya işlərində vasitəçiliyin müəyyən aspektləri üzrə**” Avropa İttifaqının 21 may 2008-ci il tarixli Direktivi qəbul edilmişdir. Direktiv üzv dövlətlər tərəfindən milli

qanunvericiliklərinə daxil edilməsi üçün mediasiya ilə bağlı minimum standartları təqdim edir. Respublikamızda ədliyyə sisteminin dövrün tələblərinə və beynəlxalq standartlara uyğun təşkili istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan biri də mediasiya institutunun yaradılması olmuşdur. 29 mart 2019-cu ildə «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuş, həmin qanunun 18.1-ci maddəsinə uyğun olaraq 12 fevral 2020-ci il tarixində «Mediasiya Şurası» qeyri-kommersiya hüquqi şəxsi təsis edilmişdir. Mediasiya təcrübəsi Azərbaycan Respublikasında yeni olmasına baxmayaraq, qəbul edilmiş qanunvericilik beynəlxalq təcrübəyə kifayət qədər yaxındır. Mediasiyanın tətbiq dairəsi «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3-cü maddəsində öz təsdiqini tapmışdır. Mülki işlərə, kommersiya mübahisələrinə, ailə, əmək və inzibati münasibətlərdən irəli gələn mübahisələrə mediasiyanın tətbiqi nəzərdə tutulmuş, habelə ailə, əmək və kommersiya mübahisələri üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak 01 iyul 2020-ci il tarixdən məcburi hesab edilmişdir. Bu da bərabərində məcburi mediasiyanın məhkəməyə çatımlılıq, məhkəmə müdafiəsi və ya ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna maneə olub-olmaması ilə bağlı mübahisələrə gətirmişdir. Müqayisəli hüquqa baxdıqda görmək olar ki, mübahisələrin alternativ həlli üsullarından biri kimi məcburi mediasiya modeli son vaxtlar ən

çox müzakirə olunan mövzulardan biri olmuşdur. Müqayisəli hüquq ədəbiyyatında məcburi mediasianın üç modeli fərqləndirilmiş və hakim olan fikrə əsasən məcburi mediasiya məhkəməyə çatımlılıq hüququna maneə deyildir. Məcburi mediasiya hazırda Avstraliya, İtaliya, Türkiyə, Böyük Britaniya, Amerikanın bir çox ştatında və başqa dövlətlərdə tətbiq edilir.

I. Məcburi mediasiya modelləri və onların məhkəməyə çatımlılıq hüququ baxımından qiymətləndirilməsi

Nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəmənin iş yükünün azaldılması mediasianın məqsədi deyil. Sadəcə mübahisələrin alternativ həlli üsullarının tətbiqi məhkəmələrin iş yükünün də azalmasına səbəb olur. Ona görə də məcburi mediasianın məhkəmənin iş yükünün azaldılması məqsədi ilə tətbiq edilməsi fikri ilə qəti razi deyilik. Belə yanaşmanın hüquqi və demokratik dövlət anlayışı ilə də uzlaşmadığı qənaətdəyik. Məcburi mediasiya modellərinin tətbiqinin əsas məqsədi mediasiyaya müraciəti stimullaşdırmaqdır. Ona görə də təcrübədə sübut olunub ki, bu və ya digər səbəbdən (məhkəmənin nüfuzunun daha yüksəkliyi, tarixən baxdıqda mediasiya institutunun daha yeni olması, mediasiya barəsində dolğun məlumatın olmaması və s.) könüllü mediasiyaya tez-tez müraciət olunmur.

Məcburi mediasiya beynəlxalq təcrübədə əsasən üç formada tətbiq edilir. Bunlar: məhkəmə prosesi zamanı məcburi mediasiya, yarı məcburi mediasiya və məhkəməyə müraciət şərti kimi mediasiya [9, s. 939] modelləridir.

Məhkəmə prosesində məcburi mediasiya modelində məhkəmə tərəflərin razılığını almadan onların mediasiyada iştirakı ilə bağlı qərar qəbul edə bilər. Tərəflər mediasiyada iştirak etmədikdə məhkəmə prosesi qaldığı yerdən davam edəcəkdir. Yarı məcburi mediasiya modelində ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməyi rədd edən tərəf yekun məhkəmə qərarı ilə mediasiyada edilən təklifdən daha çox xeyir

əldə etməmişdirsə, işi udsə da, məhkəmə xərclərini ödəməlidir [9, s. 931]. Belə qayda tərəfləri dolayısı ilə mediasiyada iştiraka məcbur edir. Məhkəməyə müraciət şərti kimi mediasiya modelində isə qanunla bəzi mübahisələr üzrə mediasiyada iştirak məcburi hesab edilir. Tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmədən məhkəmədə iddia qaldıra bilməzlər [8, s. 939]. Bu model Avstraliyada, İtaliyada və Türkiyədə tətbiq edilir [9, s. 938]. İtaliya sığorta, kredit, vərəsəlik, ailə, habelə bəzi öhdəliklərdən irəli gələn mübahisələr üzrə 2013-cü ildən məcburi mediasiya şərtini qəbul etmişdir [6]. Avstraliyanın müxtəlif əyalətlərində məcburi mediasiyaya qəbul edilmişdir. Məsələn, New South Wales əyalətində kənd təsərrüfatı öhdəliklərindən, icarə müqavilələrindən irəli gələn mübahisələr üzrə məcburi mediasiya mövcuddur [9, s. 945]. Digər tərəfdən Avstraliyada məhkəmələrin mübahisələri məcburi mediasiyaya göndərmə səlahiyyəti vardır. Bu zaman məhkəmə tərəflərin razılığını almadan mübahisəni bir mediatora yönləndirə və tərəflərin mediasiya prosesində iştirakını məcburi olmasına dair qərar verə bilər. Məhkəmə məcburi mediasiyası İngiltərədə də mövcuddur.

Məcburi mediasianın ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna məhdudiyyət gətirib-gətirmədiyi dövrümüzdə ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir. Bu məsələ ilə bağlı hakim fikir isə məcburi mediasiyada da digər mübahisələrin alternativ həlli üsullarında olduğu kimi, tərəflərin barışıqə məcbur edilmədiyi, sadəcə tərəflərə mübahisənin həlli üçün daha az xərcə və daha təsirli alternativ bir şəraitin yaradılmasıdır [10, s. 190-191]. Əsasən Avropa İttifaqının hüquq ədəbiyyatında tez-tez gəldiyimiz səmərəli hüquqi müdafiə prinsipi üzv ölkələrin konstitusiyalarında, xüsusilə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6 və 13-cü maddələrində təsbit olunan ümumi prinsiplərdən ibarətdir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası-

nın ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ adlanan 6-cı maddəsinə əsasən, hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əqləbatan müddətdə işinin ədalətli araşdırılması hüququna malikdir [5]. Görünür ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ daha geniş olmaqla məhkəməyə çatımlılıq hüququnu da əhatə etməkdədir. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyanın 13-cü maddəsi milli dövlətlərin üzərinə Konvensiya ilə təminat altına alınmış hüquq və azadlıqlarının pozulduğunu iddia edən hər kəsə bu iddialarının milli hüquq çərçivəsində araşdırılıb pozuntunun nəticələrini ortadan qaldırmağı təmin edən səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri yaratma və bu mexanizmin səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsini təşkil etmə öhdəliyi qoyur. Başqa sözlə, fərdlər səmərəli hüquqi müdafiədən yararlanmalıdırlar. Hüquqların səmərəli hüquqi müdafiə üsulu dedikdə isə ilk olaraq məhkəmə yada düşür. Ona görə də məcburi mediasiyanın tətbiq edildiyi gündən onun məhkəməyə çatımlılıq hüququna maneə olub-olmaması barədə mübahisələrin yaranması təbii haldır. Məcburi mediasiyanın Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğunluğu məsələsi Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsinin (Court of Justice of the European Union) qərarlarında aydınlaşdırılmışdır. Avropa Ədalət Məhkəməsi məcburi mediasiyanın qadağan olunmadığını və mediasiya nəticəsində bağlanan sazişin tərəflər üçün son olmadığı, yəni tərəflərin məhkəməyə çatımlılıq hüququnu aradan qaldırmadığı, tərəflərin məhkəmədə iddia qaldırmamasını əsaslı şəkildə gecikdirmədiyi, mediasiya prosesində iddia müddətinin axımının dayandığı, mediasiyanın əlavə xərclərə yol açmadığı və ya çox az xərc tələb etməsi və təcili hallarda məhkəmə vasitəsilə təminat tədbirlərinin görülməsinə imkan verildiyi hallarda səmərəli hüquqi müdafiə prinsipinin pozulmadığı qənaətinə gəlmişdir.

Göründüyü kimi, məcburi mediasiya özlüyündə məhkəməyə çatımlılıq hüququna maneə hesab edilmir [8]. Digər tərəfdən səmərəli hüquqi müdafiə prinsipi gərəyi yuxarıda sadalanan məsələlərin nəzərə alınmalı olduğunu qeyd edir. **“Mülki və kommertiya işlərində vasitəçiliyin müəyyən aspektləri üzrə”** Avropa İttifaqının 21 may 2008-ci il tarixli Direktivinin 5-ci maddəsinə əsasən, məcburi mediasiya elə tətbiq edilməlidir ki, tərəfləri məhkəməyə çatımlılıq hüququndan məhrum etməsin. Həmin Direktivin 1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, mediasiya və məhkəmə icraatları arasında balanslı əlaqə saxlanılmalıdır [7].

II. Azərbaycan Respublikasında məcburi mediasiya institutunun məhkəməyə çatımlılıq hüququ baxımından qiymətləndirilməsi

“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mediasiya ilə bağlı beynəlxalq standartlar nəzərə alınmaqla tərtib edilmişdir. Hesab edirik ki, məcburi mediasiya ilə bağlı normalar mediasiyanın ənənəvi konsepsiyasına uyğundur. Ona görə ki, heç kim bütün işi mediasiya nəticəsində barışıq sazişi ilə yekunlaşdırmağa məcbur edilmir və sadəcə, ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb edilir. Həmin ilkin sessiyadan sonra onlar mediasiya prosesindən imtina etməkdə və məhkəməyə müraciət etməkdə sərbəstdirlər. Başqa sözlə, ilkin mediasiya sessiyasında tərəflərin iştirakının məcburiliyi sonrakı mediasiya proseslərində iştirak etməli olması deyil. Belə ki, tərəfin ilkin mediasiya sessiyasında üzrsüz səbəbdən iştirak etməməsinin məsuliyyətə səbəb olmasını nəzərdə tutan «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.4-cü maddəsinin 09 iyul 2021-ci il tarixdə ləğv edilməsi yerində edilmiş dəyişiklik olmuşdur. Könüllülük prinsipinə görə də, tərəflərin məcburi mediasiya sessiyasında iştirak etməməsi ilə bağlı məsuliyyət nəzərdə tutula və tərəflər razılığa gəlməyə məcbur edilə bilməz. Digər tərəfdən, həmin Qanunun 36.5-ci

maddəsinə əsasən, ilkin mediasiya sessiyasında üzrsüz səbəbdən iştirak etməyən tərəf mediasiya ilə bağlı digər tərəfin çəkdiyi bütün mediasiya xərclərini ona ödəməlidir [4]. Belə qayda müqayisəli hüquq ədəbiyyatında yarı məcburi mediasiya modeli kimi fərqləndirilmişdir. Qanunvericiliyimizdə məhkəmə məcburi mediasiya modeli nəzərdə tutulmamışdır. Belə ki, «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun “məhkəmə mediasiyası” adlanan 31-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə tərəfləri mediasiya prosesində iştiraka məcbur edə bilməz, lakin prosesin istənilən mərhələsində məhkəmə işin hallarını nəzərə alaraq öz təşəbbüsü ilə, yaxud tərəflərdən birinin müraciəti əsasında onlara mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllini təklif edə bilər.

Mediasiyanın tətbiq dairəsi həmin Qanunun 3-cü maddəsində öz təsdiqini tapmış, habelə tərəflərin kommersiya mübahisələri, əmək və ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin həlli üçün məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl bu Qanunun 28 və 29-cu maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq ilkin mediasiya sessiyasında iştirakı məcburi hesab edilmişdir. (Buna məhkəməyə müraciət şərti kimi mediasiya modeli də deyilir.) Lakin məcburi mediasiyaya yönəlməli olan mübahisələrdə istisnalar da vardır. Belə ki, mübahisələr mediasiyada iştirak etməyən üçüncü şəxslərin və ya məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yaxud məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslərin hüquqlarına toxunduqda, belə mübahisələr üzrə mediasiya keçirilə bilməz. Həmin hallar aşkar edildikdə mediator, tərəflər və ya onlardan biri həmin mübahisələr üzrə mediasiya prosesindən imtina edirlər. İkinci istisna Ələt azad iqtisadi zonasına aiddir. Belə ki, Ələt azad iqtisadi zonasında baş verəcək iqtisadi münasibətlər həmin zonada formalaşdırılan “mübahisələrin həlli qurumları” vasitəsi ilə həyata keçirilir. Digər istisna ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr ilə

bağlıdır. Belə ki, əgər ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr zamanı uşağın normal böyüməsinə və inkişafına təhlükə yaradan, yaxud onun maraqlarına zərər vura bilən hallar mövcuddursa və ya belə halların yaranma ehtimalı olarsa, mediator bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana məlumat verməyə borcludur və mediator göstərilən işlər üzrə mediasiya prosesinin həyata keçirilməsindən imtina edə bilər.

Məcburi mediasiyanın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olub-olmaması, məhkəməyə müraciət etmək hüququnun məhdudlaşdırılması zamanı gözlənilməli olan mütənasiblik, habelə mediasiyanın məhkəməyə alternativ hesab edilməsi və mediasiya əleyhdarları tərəfindən irəli sürülən digər məsələlərlə bağlı aşağıdakıları nəzərə çatdırmaq istəyirik. Konstitusiyanın 60-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Bu, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir [1]. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, Avropa İttifaqının 21 may 2008-ci il tarixli Direktivinin 5-ci maddəsinə əsasən, məcburi mediasiya tətbiq edilə bilər [7]. Lakin bu zaman tərəflər məhkəməyə çatımlılıq hüququndan məhrum edilməməlidirlər. Bununla bağlı qeyd edək ki, mediasiyada iştirakın məcburi olması mediasiyanın əsas prinsiplərindən biri olan könüllülük prinsipinə uyğun olmasa da, belə istisna sadəcə ilkin mediasiya sessiyası üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tərəflər mediasiyadan imtina və ya baş tutmaması barədə müvafiq arayış və protokolu əldə etməklə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Digər tərəfdən, mediasiyada iştirak məcburi olsa belə, o, məhkəmənin alternativini sayıla bilməz. Belə ki, Konstitusiyanın 125-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu

ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. Hesab edirik ki, mübahisələrin alternativ həlli üsulu kimi məcburi mediasiya elə tənzimlənməlidir ki, məhkəmənin ədalət mühakiməsi üstündəki mütləq hakimiyyətinə zərər verilməsin. Avropa İttifaqının 21 may 2008-ci il tarixli Direktivinin 1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, mediasiya və məhkəmə icraatları arasında balanslı əlaqə saxlanılmalıdır. Ona görə də məcburi mediasiya məhkəməyə müraciət etmək hüququnun alternativ hesab edilməməlidir. Bizə görə məcburi mediasiya sadəcə məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl yerinə yetirilməli olan şərtədir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinə əsasən, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasib olmalıdır. Dövlətin məcburi mediasiyayı tətbiq etməsində əsas məqsədindən biri məhkəmənin iş yükünün azaldılmasına nail olmaqla məhkəmənin səmərəliliyini daha da artırmaqdır. Digər tərəfdən, məcburi mediasiya yalnız mediasiya üçün daha perspektivli olan bəzi mübahisələrə tətbiq edilir, hansı ki, belə mübahisələr məhkəmənin iş yükünün kiçik bir hissəsidir. Başqa sözlə, belə məhdudiyyət azlığa tətbiq edilir. Mediasiyanın isə müsbət cəhətləri olduqca çoxdur. Belə məhdudiyyətin dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasib olduğunu hesab edirik.

Məcburi mediasiyanın məhkəməyə çatımlılıq hüququna maneə kimi qiymətləndirənlər digər tərəfdən onun vaxt itkisi olduğunu, hətta mediasiya üçün ödənilməli olan rüsumları isə maddiyyatla bağlayıb bunun demokratik dövlətə uyğun olmadığını müdafiə edirlər. Vaxt itkisi olması hesab edilməsinin heç bir məntiqi əsası yoxdur. Ona görə ki, mediasiya, nəticəsindən asılı olmayaraq, bütün tərəflər üçün qazandır. Mediasiya prosesində tərəflər problemlərini üz-üzə müzakirə edirlər ki, bu onları sonradan barışığa da apara bilər. Hətta bəzi məsələlər barəsində razılıq da əldə oluna bilər ki, bu da gələcəkdə məhkəmənin daha tez yekunlaşmasına, məhkəmə

xərclərinin azalmasına və ya mübahisənin predmetinin dəqiqləşdirilməsinə səbəb ola bilər. Nəzərinizə çatdıraraq ki, «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən, tərəfləri razı salacaq şəkildə mübahisənin həllini təmin etməklə bərabər, **tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması** da mediasiyanın məqsədidir. Maddiyyatla bağlı onu da qeyd edək ki, həmin Qanunun 36.7-ci maddəsinə əsasən, mediasiya xərclərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan hər hansı tərəfin mediasiya xərclərinin ödənilməsi dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Habelə «Dövlət rüsumu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.1-1-ci maddəsinə əsasən, «Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, mediasiya prosesinin nəticəsinə dair barışıq sazişi bağlanmadıqda məhkəməyə müraciət edərkən mediasiya prosesi ilə bağlı xərclərin öz üzərinə düşən hissəsini ödəmiş tərəf və ya **məcburi ilkin mediasiya sessiyasında** mediasiya xərclərini ödəmiş tərəf dövlət rüsumunu ödəməkdən azad olunur. Bu Qanunda nəzərdə tutulmuş dövlət rüsumunun məbləği çəkilmiş xərclərdən artıq olduqda, tərəf çəkdiyi xərc həddində dövlət rüsumundan azad edilir [3].

«Mediasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda mediasiyanın fərdlərin məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırmaması üçün müvafiq tənzimləmələr aparılmışdır. Belə ki, həmin Qanunun 35.1-ci maddəsinə əsasən, mediasiya prosesinin tətbiqi tərəflər arasında mübahisə üzrə qanunla nəzərdə tutulan iddia müddətinin axımının dayandırılmasına səbəb olur. Mediasiyanın ümumi müddəti 30 gün müəyyən edilmişdir ki, bu da prosesin dinamikliyinə təmin etməklə yanaşı, tərəflərin maraqlarının daha tez təmini baxımından önəmlidir. Bu müddət isə yalnız mübahisənin mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq tərəflərin razılaşması ilə daha 30 gün müddətinə qədər uzadıla bilər. Həmin Qanu-

nun 9.3.1-ci maddəsinə əsasən, barışıq sazişinin icrasını təmin etmək tərəflərin vəzifəsidir. Əgər barışıq sazişinin könüllü icrasından imtina olunsaysa, tərəf (o cümlədən məhkəmə baxışında olan işlər üzrə tərəf) barışıq sazişinin məcburi icrası üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə (MPM) sonuncu dəyişiklikdən sonra “iddia təmin tədbiri” “müvəqqəti təminat tədbiri” adlandırılmış və MPM-in yeni 157.2-ci maddəsi müvəqqəti təminat tədbirlərinin hansı məqsədlər naminə tətbiq edilməli olduğunu təsbit etmişdir. Belə ki, müvəqqəti təminat tədbirləri cavabdehin və ya digər şəxslərin hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin hüquqlarının qorunmasının (təmin və ya bərpa edilməsinin) mümkün olmayacağı və ya əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşəcəyinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir. MPM-in 157.2-ci maddəsinin əvvəlki redaksiyası isə iddianı təmin tədbirinin məqsədini yalnız qətnamənin gələcəkdə icrasını təmin etməklə bağlayırdı. Yeni tənzimləmələr ona imkan verir ki, birbaşa qətnamənin gələcəkdə icrası ilə bağlı olmasa belə, mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin hüquqlarının qorunması-

nın mümkün olmayacağı və ya əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşəcəyi müəyyən edilərsə, müvafiq müvəqqəti təminat tədbirləri tətbiq edilə bilər. MPM-in 157.3-cü maddəsinə əsasən, müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiqi haqqında ərizə məhkəmədə iddia ərizəsi veriləndə, iddia ilə eyni vaxtda və ya məhkəmə icraatının gedişində verilə bilər. İddia ərizəsi veriləndə müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiqi haqqında ərizə verildikdə məhkəmə 1 aydan çox olmayan müddətə müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi barədə qərar qəbul edə bilər [2].

Göründüyü kimi, hazırkı qanunvericilikdə fərdin səmərəli hüquqi müdafiə prinsipindən irəli gələn təminatları mövcuddur. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alıqda, məcburi mediasianın məhkəməyə çatımlılıq hüququna əsaslı maneə yaratdığını demək olmaz. Bununla belə, hesab edirik ki, barışıq sazişinin gələcəkdə mübahisələndirilə bilməsi şərtləri və qaydası, mediasiya prosesi zamanı müvəqqəti təminat tədbirinin tətbiq edilməsi ilə bağlı ayrıca normalar “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Mülki Prosessual Məcəlləyə əlavə edilməlidir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi <http://e-qanun.az/framework/46945>
3. “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/2860>
4. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/41828>
5. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiya <https://www.coe.int/az/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
6. Doç. Dr. Seda Özümücü, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Zorunlu Arabuluculuk Sistemine Genel Bir Bakış” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası C. LXXIV, S. 2 (2016) https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292467&ved=2ahUKEwj4p7O9hPD0AhWIS_EDHdkzBQIQFnoECAMQAQ&usq=AOvVaw3-HcsjEvhb6UPh3BF9SkMW
7. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do%3Furi%3DOJ:L:2008:136:0003:0008:En:PDF&ved=2ahUKEwj0peW--P0AhW3AhAIHYY6DO0QFnoEAcQAQ&usq=AOvVaw3J9Xf611MnxSFwuPvDCug3>
8. Antonio Maria Marzocco and Michele Nino, ‘The EU Directive on Mediation in Civil and Commercial Matters and the Principle of Effective Judicial Protection’ Lex ET Scientia International Journal . 2012, Vol. 19 Issue 2, p105-127.

23p. https://lawsdocbox.com/Legal_Issues/80199649-The-eu-directive-on-mediation-in-civil-and-commercial-matters-and-the-principle-of-effective-judicial-protection.html

9. Melissa Hanks, "Perspectives on Mandatory Mediation", UNSW Law Journal, 35, no. 3, (2012). <https://www.unswlawjournal.unsw.edu.au/article/perspectives-on-mandatory-mediation/>

10. Winston, David S., Participation Standards in Mandatory Mediation Statutes, Ohio State Journal on Dispute Resolution 1996 (11) <https://kb.osu.edu/handle/1811/79729>

Аскеров Агиль Илтифат оглы

ОЦЕНКА ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ МЕДИАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДОСТУПА К ПРАВОСУДИЮ

РЕЗЮМЕ

29 марта 2019 года принят и вступил в силу с 1 июля 2020г. Закон Азербайджанской Республики № 1555-VQ «О медиации». Статьи 28 и 29 того же Закона устанавливают обязанность участвовать в медиации до подачи иска в коммерческом, семейном и трудовых спорах. Нормы, касающиеся обязательной медиации, все еще вызывают споры. Принудительное посредничество используется для более быстрого разрешения некоторых споров и уменьшения нагрузки на суды. И статье принудительная медиация оценивается в соответствии со статьями 6 и 13 на справедливое судебное разбирательство Европейской конвенции по правам человека.

Asgarov Agil Iltifat

EVALUATION OF MANDATORY MEDIATION IN TERMS OF ACCESS TO JUSTICE

SUMMARY

With Law of the Republic of Azerbaijan on mediation no 1555-VQ, date March 29, 2019 the articles 3.2, 28 and 29 of which came into force on July 01, 2021, it was made obligatory to appeal to a mediator to settle commercial, family and labor disputes before filing a suit. Upon making mediation a condition for the admissibility of an action before courts commercial, family and labor disputes, both the legal regulation itself and the practice of mediation were evaluated in many aspects. Mandatory mediation seems to be strange at first sight since mediation as a method of alternative dispute resolution covers a process whereby parties try to solve their conflicts with the assistant of a third person. In this respect the voluntary participation of the parties is essential for the process. One of the alternative solution methods to be applied in order to settle some disputes faster and relieve the heavy workload on court is mediation.

This article is devoted to evaluation institution of compulsory mediation in terms of access to justice which is constituted by the principle of judicial protection enshrined in Art 6 and 13 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 15.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 19.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Багиров Анар Рамиз оглу,

Председатель Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву

Гасымов Алыш Мамиш оглу,

Заведующий кафедрой Трудового и экологического права юридического факультета
Бакинского Государственного Университета, доктор наук по праву, профессор, член
Коллегии адвокатов Азербайджанской Республики

УДК 34:349

САМОЗАЩИТА РАБОТНИКА И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РАБОТОДАТЕЛЯ КАК СПОСОБЫ (ФОРМЫ) ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Açar sözlər: hüquq, əmək hüququ, əmək hüquqları, işçi, işəgötürən, məsuliyyət, hüquqi məsuliyyət, müdafiə, özümüdafiə, əmək hüquqlarının özümüdafiəsi.

Ключевые слова: право, право на труд, трудовые права, работник, работодатель, ответственность, юридическая ответственность, защита, правовая защита, самозащита, самозащита трудовых прав.

Keywords: law, right to labor, labor law, employee, employer, responsibility, legal responsibility, protection, legal protection, self-protection, self-protection of labor rights.

Азербайджанская Республика, как известно, входит в Содружество Независимых Государств (СНГ) и развивается по сходной спирали, что и другие государства бывшего Союза ССР, но с учетом, конечно, специфических особенностей, предпопре-

деленных историческим развитием нашего народа. Для Азербайджана, как и для России, человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Эти права нашли свое отражение в Конституции Азербайджанской Республики, где в ст.12 провозглашено, что «обеспечение прав и свобод человека и гражданина, достойного уровня жизни гражданам Азербайджанской Республики – высшая цель государства» [1,8]. Аналогично ст.45 Конституции Российской Федерации [11, с. 17], в ст.26 Конституции Азербайджанской Республики установлено, что «каждый обладает правом защищать не запрещенными законом способами и средствами свои права и свободы. Государство гарантирует защиту прав и свобод каждого» (выделено нами).

Трудовой кодекс Азербайджанской Республики (далее: ТК АР) был принят 1 февраля 1999 г., т.е. несколько раньше, чем Трудовой кодекс Российской Федерации (далее: ТК

РФ) – 21 декабря 2001 г. В новом ТК АР есть множество новаций, свидетельствующих о стремлении государства быстрее адаптировать регулирование трудовых отношений к рыночным производственным отношениям, к новому феномену – рынку труда. Однако гарантии трудовых прав работников оказались значительно урезанными по сравнению с ранее действующим законодательством.

Ученые-трудовики Азербайджанской Республики и Российской Федерации весьма серьезно озабочены проблемой защиты трудовых прав работников. Огромный интерес как в теоретическом, так и в практическом плане вызвало у юристов Азербайджана введение в ТК РФ нового Раздела XIII («Защита трудовых прав работников. Разрешение трудовых споров. Ответственность за нарушения трудового законодательства») и, особенно, главы 59 («Самозащита работниками трудовых прав»). Для нашего законодательства это является новшеством, так как действующий ТК АР подобного раздела, к большому сожалению, не имеет.

По мнению профессора З.И.Джафарова необходимость изучения проблемы самозащиты в трудовом праве в настоящее время настоятельно диктуется тремя главными причинами. Первая причина обуславливается потребностями повседневного совершенствования трудового законодательства, что напрямую связано с актуальными закономерностями функционирования рынка, фундаментом которого является частная собственность, коренным образом изменившая общественные взаимосвязи непосредственных производителей и владельцев средств производства, собственников-работодателей, наличием обширного рынка труда и некоторых других факторов нового общественного уклада. Ко второй причине мы относим законодательное закрепление в ТК РФ, в зако-

нодательствах некоторых других стран СНГ нового специального раздела, непосредственно посвященного защите трудовых прав работников, в том числе и их самозащите, чего не было и не могло быть в прежнем трудовом законодательстве советского периода. Третья важная причина, с нашей точки зрения, состоит в том, что имеются определенного рода противоречия или, по крайней мере, несогласованность между новым ТК АР, принятым 1 февраля 1999 г., и чуть раньше принятым Гражданским кодексом Азербайджанской Республики (28 декабря того же года) [4, 205-206]. Мы присоединяемся к этому мнению.

Проведенный нами анализ далеко неоднозначных, на наш взгляд, подходов и точек зрения крупных российских ученых, высказанных ими, главным образом, в учебной литературе и в комментариях к ТК РФ, как в отношении способов защиты трудовых прав работников в целом, так и в отношении мер самозащиты в том числе, позволяет нам изложить и некоторые собственные соображения по отмеченной проблематике.

Концептуальный подход российского законодателя при разработке способов защиты трудовых прав работников нам представляется не вполне ясным и последовательным.

Так, основными способами защиты, согласно ст. 352 ТК РФ в первичной редакции («Способы защиты трудовых прав работников») являлись:

- 1) государственный надзор и контроль за соблюдением трудового законодательства;
- 2) защита трудовых прав профессиональными союзами;
- 3) самозащита трудовых прав [20, с. 209].

Судя по заголовку названной статьи, в ней должны быть перечислены, по крайней мере, основные способы защиты. Но, к сожалению, за пределами перечня способов защиты оказалась судебная защита, хотя по всем канонам

многих отраслей права – конституционного, гражданского, гражданско-процессуального права – данному способу защиты отведена ведущая роль. Более того, право каждого работника на государственную защиту, в том числе и на судебную, закреплено в ст.2 ТК РФ в качестве основной идеи (принципа) трудового права. Судебная защита была, есть и, очевидно, останется в будущем главным способом защиты нарушенных субъективных прав и законных интересов граждан и, в том числе, в сфере трудовых отношений. Значение судебной защиты, как известно, предопределяется такими ее свойствами, как демократизм, высокий уровень гарантированности и др.

Следует отметить, что сейчас данная проблема устранена Федеральным законом от 30 июня 2006 года, № 90-ФЗ. Согласно ст.352 ТК РФ («Способы защиты трудовых прав и свобод») каждый имеет право защищать свои трудовые права и свободы всеми способами, не запрещенными законами. Основными способами защиты трудовых прав и свобод являются:

- самозащита работниками трудовых прав;
- защита трудовых прав и законных интересов работников профессиональными союзами;
- государственный контроль (надзор) за соблюдением трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права;
- судебная защита [20, с. 209].

В разделе XIII ТК РФ («Защита трудовых прав и свобод. Рассмотрение и разрешение трудовых споров. Ответственность за нарушение трудового законодательства и иных актов, содержащих нормы трудового права» в редакции Федерального закона от 30 июня 2006 года № 90-ФЗ) закреплен другой, весьма важный принцип – право работников на разрешение индивидуальных и коллективных

трудовых споров, а также право на забастовку. Мы не видим в этом противоречия. Представляется, что при закреплении основных способов защиты трудовых прав работников указанные два принципа необходимо было бы объединить, сконцентрировать, приблизительно, следующим образом: «Судебная защита и иные внесудебные способы разрешения трудовых споров». При этом судебная защита в перечне способов защиты должна стоять на первом месте. Это предопределяется вышеуказанными свойствами судебной защиты и ее универсальным характером, в связи с чем мы не можем согласиться с высказанной в научной литературе точкой зрения о том, что первое место в перечне способов защиты должна занимать самозащита [12, с. 81].

Поскольку уровень правовых гарантий законодателем не достаточно четко определен, не совсем ясны и правовые последствия в случае, если работник действовал, в свою очередь, неправомерно.

Оригинальную точку зрения, как нам кажется, высказали по данному вопросу профессор К.Н.Гусов и В.Н.Толкунов. Авторы полагают, что порядок разрешения трудовых споров следует рассматривать в рамках самозащиты. Ученые сетуют на то, что законодатель, указывая в ст.379 ТК РФ формы самозащиты, почему-то не отнес к этим формам разрешение индивидуальных и коллективных трудовых споров – эти важнейшие формы всегда начинаются по инициативе работников, без чего не может быть ни индивидуальных, ни коллективных трудовых споров [9, с. 384].

Практически сходная точка зрения предложена и профессором А.Ф.Нуртдиновой в комментарии к ст.379 ТК РФ [10, с. 987].

Однако, представляется, что нельзя согласиться с такой весьма широкой трактовкой,

т.к. она не соответствует давно устоявшемуся и традиционному пониманию в науке гражданского права и гражданского законодательства понятию «самозащита», сформулированному как в общей теории права, так и в теории прав человека.

Так, теоретик права А.В.Стремоухов под самозащитой прав понимает предусмотренные законом действия фактического порядка и юридические средства, применяемые управомоченным лицом для принудительного пресечения посягательств на свои права или восстановления в случае нарушения последних без обращения к компетентным органам [16, с. 281] (выделено нами).

Необходимо отметить, что самозащита как правовое явление была объектом пристального внимания цивилистов еще в XIX веке. Так, известный русский ученый Д.И.Мейер писал: «Государство... защищает обладателя права от нарушения его: органы власти государственной – судебной и исполнительной – призваны оказывать защиту пострадавшему от правонарушения. Только по исключению, когда помощь со стороны государства может явиться слишком поздно, допускается защита его обладателем. Соответственно этому говорят о самозащите и о судебной защите» [13, с. 301].

А вот как толкуют самозащиту современные ученые-цивилисты. Например, по мнению профессора А.П.Сергеева, «самозащита гражданских прав с позиции теории – это форма их защиты, допускаемая тогда, когда потерпевший располагает возможностями правомерного воздействия на нарушителя, не прибегая к помощи судебных или иных правоохранительных органов» [6, с. 270].

Таким образом, в основе понятия самозащиты лежит не инициатива работника (хотя без нее не обойтись при других способах защиты), как полагают некоторые авторы, а

дозволенные законом (правомерные) действия фактического порядка (меры фактического порядка), непосредственно осуществляемые собственными возможностями лица, чье субъективное право или законный интерес был нарушен работодателем. В этой связи мы в целом согласны с определением самозащиты, разработанным профессором Т.В.Иванкиной. «Под самозащитой, – пишет автор, – понимаются действия гражданина по защите своих прав без обращения в органы, уполномоченные обеспечивать защиту прав граждан и рассмотрение споров, связанных с их нарушением» [19, с. 533].

Таким образом, совершенно правильно профессор Т.В.Иванкина за пределами самозащиты оставляет трудовые споры, поскольку защита осуществляется не самим потерпевшим, а специальными на то управомоченными органами (КТС или судом). В то же время, думается, нельзя согласиться с мнением автора приведенного выше определения, что субъектом самозащиты может выступать, якобы, не работник, а гражданин. Так, согласно ч.4 ст.3 ТК РФ (ч. 4, ст.16 ТК АР) лица, считающие, что они подверглись дискриминации в сфере труда, имеют право обратиться в суд. В ч.6 ст.64 ТК РФ указано, что отказ в заключении трудового договора может быть обжалован в судебном порядке [21, с. 44]. Проявив инициативу, гражданин, считающий, что его право на труд нарушено, действительно обращается за защитой в суд, однако судебный способ защиты, исходя из выше процитированного определения, нельзя относить к самозащите. Гражданин, чье право на труд нарушено, еще не вступил, как известно, в трудовое правоотношение, и, стало быть, не может воспользоваться такой мерой защиты, как самозащита.

В теории трудового права не принято делить трудовые правоотношения на абсолют-

ные и относительные, в отличие, например, от гражданско-правовых отношений. В связи с чем, очевидно, можно утверждать, что нет в природе абсолютных трудовых правоотношений, поскольку было бы абсурдом полагать, что все способные к труду граждане, обладая конституционным правом на труд, состоят в трудовых правоотношениях. Из этого теоретического положения, как нам кажется, следует важный вывод – меры самозащиты работника являются ответной реакцией на неправомерное поведение именно работодателя, нарушающего субъективное право или законный интерес работника. Меры самозащиты работника, стало быть, не могут быть направлены, например, на представителя Государственной инспекции по труду, при Министерстве Труда и Социальной Защиты Населения Азербайджанской Республики, осуществляющего государственный надзор за охраной труда или какого-то иного субъекта трудового права. Российский законодатель – это явствует из содержания ст. 379 ТК РФ – в основу понятия самозащиты заложил такой юридический факт, как отказ работника от выполнения своих трудовых обязанностей. Такого рода отказ и, это так же вытекает из смысла названной нормы, по своей юридической природе должен быть правомерным (дозволенным законом). Некоторые основные виды отказов перечислены в указанной статье: 1) отказ от выполнения работы, не предусмотренной трудовым договором; 2) отказ от выполнения работы, которая непосредственно угрожает жизни и здоровью работника.

К числу правомерных отказов от работы, кроме тех, что указаны в ст.379 ТК РФ, можно отнести и систему гарантий, которые предусмотрены в ст.220 ТК РФ, в случае их нарушения работодателем, а так же и отказ работника от выполнения работы при задержке выплаты заработной платы на срок более

пятнадцати дней (ст.142 ТК РФ) и отказ работника от незаконного перевода на другую работу (статьи 72 и 74 ТК РФ) и др.

Совершенно справедливо, что российский законодатель не стал перечислять все возможные и допускаемые законом случаи отказов, поскольку, с нашей точки зрения, такой перечень не имеет смысла и вряд ли стоит соглашаться с тем учеными, которые утверждают, что «самозащита трудовых прав возможна лишь при наличии грубого нарушения трудовых прав работников, специально указанных в законе» [10, с. 987].

Нельзя согласиться и с утверждением, что самозащита трудовых прав возможна лишь при грубом их нарушении работодателем, так как в самом законе (ст.379 ТК РФ) ничего об этом не сказано, а стало быть, использование данного понятия на практике может привести к необоснованным ограничениям самого права работников на самозащиту.

Правомерный или дозволенный законом отказ, судя по содержанию ст.379 ТК РФ, приобретает статус обобщающей категории и, не случайно, были сделаны попытки на ее основе сформулировать одно из первых определений самозащиты в науке трудового права [18, с. 689].

Однако, как уже отмечалось нами ранее, научная конструкция самозащиты только как правомерного отказа работника от выполнения своих трудовых обязанностей не совсем стыкуется с уже общепризнанными ее концепциями, как в общей теории права, так и с трактовкой самозащиты в науке гражданского права и гражданского законодательства. Право работника самостоятельно защищать свои права провозглашено как в ст.26 Конституции Азербайджанской Республики, так и в ст. 45 Конституции Российской Федерации. «Каждый вправе защищать свои права и свободы всеми способами, не запрещенными

законом» (выделено нами) – говорится в вышеуказанных конституционных нормах. Хотелось бы отметить, что специалисты в области конституционного права и специалисты в области защиты прав и свобод человека однозначно толкуют ст.45 Конституции РФ и ст. 26 Конституции АР как защиту особого рода, т.е. как самозащиту. Хотелось бы также отметить, что право выбора способа для самостоятельной защиты трудовых прав принадлежит самому работнику. Однако важно подчеркнуть, чтобы его действия (меры защиты) не противоречили законодательству в целом и, прежде всего, трудовому законодательству.

Как известно, новый Гражданский кодекс Российской Федерации (далее: ГК РФ) (ст.14) и новый Гражданский кодекс Азербайджанской Республики (далее: ГК АР) в первичной редакции (ст.20) самозащиту выделили в самостоятельную форму (способ) правовой защиты. Следует отметить, что Законом Азербайджанской Республики от 24 июня 2005 года данная норма, т.е.ст.20 ГК АР утратила юридическую силу. На базе указанных нормативных положения учеными-цивиристами, как выше было указано, и было сформулировано определение самозащиты. Самозащита в гражданском праве определяется как действие или меры фактического порядка или юридического порядка (меры оперативного порядка), осуществляемые самостоятельно управомоченным лицом без обращения в юрисдикционные государственные органы. Наука гражданского права к мерам самозащиты (к мерам фактического порядка) также относит действия лица, которые находятся в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости.

Так, профессор А.П.Сергеев пишет, что к мерам самозащиты относятся действия лица в состоянии необходимой обороны и крайней необходимости [6, с. 270].

Однако еще раньше В.П.Грибанов в известном монографическом исследовании отмечал, что «необходимо различать принимаемые управомоченным лицом для самозащиты своих прав меры превентивного характера и меры активно-оборонительного характера, т.е. необходимую оборону и крайнюю необходимость» [8, 207].

Таким образом, понятием «самозащита» в гражданском праве охватываются и такие юридические категории как необходимая оборона и крайняя необходимость. В новых ТК АР и ТК РФ впервые законодателем введены в оборот категории «необходимая оборона» и «крайняя необходимость». Так, согласно ст.201 ТК АР и ст.239 ТК РФ необходимая оборона и крайняя необходимость исключают наступление материальной ответственности работника. Думается, что есть все основания для включения в понятие самозащиты трудовых прав как правовой категории трудового права, кроме ее основной формы в виде отказа работника от выполнения своих трудовых обязанностей и таких действий фактического порядка, как необходимая оборона и крайняя необходимость. В то же время не следует полностью отождествлять такие правомерные действия работника, как отказ от работы, необходимая оборона и крайняя необходимость, ибо это – разные меры (средства) самозащиты, хотя у них имеются и некоторые общие черты. Самозащита понимается в узком смысле как отказ работника от выполнения трудовых обязанностей, который должен быть правомерным, а это означает, что, как и в случае необходимой обороны и крайней необходимости действия работника не должны выходить за пределы самозащиты, а меры защиты должны быть соизмеримы по своей форме посягательству со стороны работодателя. Сам же факт превышения работником дозволяемых законом способов самозащиты может быть

установлен компетентным органом в процессе разрешения трудового спора.

Реакцией на неправомерные действия работодателя, нарушающей субъективное право или законный интерес работника, может быть, с нашей точки зрения, и такое фактическое действие (мера самозащиты) как расторжение трудового договора по собственному желанию работника, причем как договора срочного, так и договора с неопределенным сроком действия. Так, в ст. 80 ТК РФ («Расторжение трудового договора по инициативе работника (по собственному желанию)») сказано, что «...в случаях установленного нарушения работодателем трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, локальных нормативных актов, условия коллективного договора, соглашения или трудового договора работодатель обязан расторгнуть трудовой договор в срок, указанный в заявлении работника» [21, с. 54]. В ч.3 ст.69 АР говорится что, нет нужды говорить о том, что юридический факт расторжения трудового договора по инициативе работника вопреки желанию работодателя и до истечения срока предупреждения об увольнении является самостоятельной правовой формой самозащиты работником своих трудовых прав. Кстати, стоит отметить, что в ст.12 ГК РФ прекращение или изменение правоотношения относится к одному из многочисленных способов защиты гражданских прав [7, с.13].

С учетом вышеизложенных соображений, под самозащитой работниками своих трудовых прав необходимо считать дозволенные законом действия фактического порядка, предпринимаемые работниками исключительно собственными силами в целях восстановления или пресечения нарушенного работодателем субъективного права или законного интереса.

Сопоставляя название раздела XIII ТК РФ, который состоит из 3-х самостоятельных правовых институтов, с содержанием статьи 352 ТК РФ, в которой перечисляются основные способы защиты трудовых прав и свобод работников, нельзя однозначно сказать, относит ли российский законодатель ответственность (ответственность работодателя за нарушение трудового законодательства) к способам защиты или нет. К настоящему времени, насколько нам известно, крупные ученые-специалисты в области науки трудового права пока что не высказали своего отношения к этой весьма простой проблеме. Как известно, способы защиты субъективных прав и законных интересов граждан в теории права и, в частности, в науке гражданского права и законодательстве принято делить на меры защиты и меры ответственности [17, с. 266-268].

«Ответственность, - отмечал С.С.Алексеев, - обеспечивает, прежде всего, воздействие на правонарушителя в форме лишения личного, организованного или имущественного порядка. При применении мер защиты оказывается вполне достаточным только принуждение к исполнению юридической обязанности. Меры юридической ответственности преследуют более глубокую цель – перевоспитание правонарушителя» [5, с. 150].

Необходимо отметить, что в ст. 12 ГК РФ среди способов защиты гражданских прав предусматриваются как меры защиты (самозащиты), так и меры ответственности, в частности возмещение убытков, взыскание неустойки [7, с.13].

В науке трудового права проблема соотношения мер защиты и мер ответственности затрагивалась некоторыми учеными, как правило, при исследовании других вопросов, в частности, материальной или дисциплинарной ответственности. В.Н.Смирнов, например, считал, что расщепление ранее суще-

ствовавшего общего расплывчатого понятия ответственности на меры защиты и меры ответственности дает глубокую перспективу для изучения правовой природы мер охраны социалистических общественных отношений [14, с. 73]. П.Р.Ставиский указал на некоторые отличительные черты этих двух категорий [15, с. 97-98].

Однако надо иметь в виду, что в то время еще не стоял вопрос о самозащите. Различие между мерами самозащиты и мерами ответственности состоит, по нашему мнению, в том, что меры ответственности применяются к виновным лицам, которые допустили нарушение субъективного права или законного интереса другого лица. Меры самозащиты применяются в тех случаях, когда на первый план выдвигается необходимость восстановления нарушенного субъективного права работников или пресечение противоправных действий работодателя.

Так, при самозащите отказ работника от выполнения своей обычной трудовой функции имеет прямой целью восстановление нарушенного работодателем конкретного субъективного права. Меры ответственности направлены, прежде всего, против работодателя (нарушителя). Они выступают в качестве, если можно так сказать, «вторичного правового рычага» (своего рода второй стадией) и являются, таким образом, своеобразной правовой гарантией, если первый правовой механизм защиты по какой-либо причине не срабатывает. Т.е., другими словами, когда меры самозащиты окажутся не эффективными, не действуют на правонарушителя или являются недостаточными, то применяются меры ответственности. Меры самозащиты еще не порождают правоохранительных отношений, и, стало быть, не преследуют цели привлечения работодателя к ответственности и применения к нему правовых санкций.

Меры самозащиты воздействуют определенным образом на работодателя и он вынужден реагировать на них, однако они ограничиваются лишь тем, что работодатель вынужден восстановить нарушенное субъективное право работника, например, отметить свой незаконный приказ или устное распоряжение.

В данном случае работник не обладает средствами принуждения, он не наделен властными полномочиями компетентных органов и может полагаться лишь на свои собственные силы и средства. Совершенное работодателем противоправное действие («грубое» или «грубейшее», или же «с явным нарушением законодательства») – это факт, который может как породить охранительное правоотношение, так и во многом зависит от воли работника. Ответственность работодателя еще только предполагается и может наступить при том условии, что работник обратится за защитой в тот или иной компетентный государственный или общественный орган. Правовая ответственность, как известно, возникает после установления факта правонарушения. Согласно ст. 310 ТК АР и с. 419 ТК РФ лица, виновные в нарушении трудового законодательства и иных нормативных правовых актов о труде, привлекаются к дисциплинарной, гражданско-правовой, административной и уголовной ответственности.

Если в результате мер самозащиты преследуется, главным образом, цель восстановить или пресечь нарушение субъективных прав работника, то меры ответственности имеют и другую цель – наказание виновного и восстановление общественного порядка (правопорядка), законности. И в этом смысле ответственность есть тоже средство самозащиты, но средство самозащиты всего общества.

Ответственность работодателя возможна в рамках, так называемого, охранительного правоотношения. В результате примененных

санкций (взысканий) работодатель обязан претерпевать неблагоприятные последствия, различного рода лишения. Однако работник может к этому относиться вполне индифферентно или получить определенное моральное удовлетворение, особенно в тех случаях, когда его нарушенное субъективное право или законный интерес по каким-либо причинам оказался все же не восстановленным. Меры ответственности (наказание) работодателя сами по себе не могут привести к восстановлению субъективного права работника, восстановлению прежнего положения работника.

Вопрос о соотношении мер ответственности работодателя за нарушение трудовых прав работников и мер, предпринимаемых работником самостоятельно при самозащите, а также вопрос о соотношении самозащиты с другими способами защиты трудовых прав пока что остается на стадии разработки, который в ближайшее время предстоит решить науке трудового права.

Так, к примеру, отказ работника от выполнения обязанности преследует одну цель – восстановление незаконно нарушенного работодателем субъективного права или законного интереса. Но хорошо известно, что такие виды юридической ответственности, как имущественная ответственность в гражданском праве и материальная ответственность в трудовом праве, выполняют компенсаторно-восстановительную (в гражданском праве) или возместительную (компенсационную) функцию в трудовом праве.

Таковы некоторые, на наш взгляд, современные проблемы самозащиты работника и ответственности работодателя как способы (формы) защиты трудовых прав. Представляется, что учет предлагаемых предложений мог бы способствовать дальнейшему укреплению гарантий обеспечения прав и свобод гражданина в сфере трудовых отношений.

Использованные источники:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2019, 95 с.
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 264 с.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021, 966 с.
4. Cəfərov Z.İ. Əmək hüquqlarının müdafiəsi üsulları kontekstində əmək mübahisələrinin hüquqi tənzimlənməsi: Monoqrafiya. Bakı: Qanun, 2010, 472 с.
5. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве: Монография. М.: Юрид.лит., 1966, 186 с.
6. Гражданское право: Учебник. В 2-х ч. Ч.1 / Под ред. А.П.Сергеева и Ю.К.Толстого. М.: Проспект, 1997, 600 с.
7. Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая, вторая, третья и четвертая. М.: Проспект, 2019, 736 с.
8. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав: Монография. М., 1972, 207 с.
9. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. М.: Проспект, 2006, 496 с.
10. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Отв.ред. проф. Ю.П.Орловский. М.: Контракт: Инфра-М., 2004, 1500 с.
11. Конституция Российской Федерации. М.: АИРИС-пресс, 2017, 64 с.
12. Крылов К.Д. Международно-правовые аспекты системности и эффективности защиты трудовых прав / Материалы научно-практической конференции «Проблемы защиты трудовых прав граждан» / Ред. А.С.Леонов. М.: Права человека, 2004, с.80-84
13. Мейер Д.И. Русское гражданское право. В 2-х ч.Ч.2. По испр.и доп. 8-му изд., 1992, Изд. 3-е. М.: Статут, 2003, 831 с.
14. Смирнов В.Н. Дисциплина труда в СССР: Монография. Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1972, 119 с.
15. Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве: Монография. Киев-Одесса: Изд-во «Вища школа», 1982, 183 с.

-
16. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы: Монография. СПб, 1996, 375 с.
  17. Теория государства и права: Учебник для вузов / Отв.ред. В.Д.Перевалов. М.: Норма, 2004, 496 с..
  18. Трудовое право России: Учебник / Под общ.ред. Ю.П.Орловского, А.Ф.Нуртдиновой. М., 2003, 608 с.
  19. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. М.: Юрист, 2002, 560 с.
  20. Трудовой кодекс Российской Федерации. М.: Проспект, 2002, 222 с.
  21. Трудовой кодекс Российской Федерации. М.: Эксмо, 2021, 272 с.

Bağirov Anar Ramiz oğlu
Qasımov Alish Məmiş oğlu

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ RUSİYA FEDERASIYASININ QANUNVERİCİLİYİ ÜZRƏ İŞÇİNİN
ÖZÜMÜDAFİƏSİ VƏ İŞƏGÖTÜRƏNİN MƏSULİYYƏTİ ƏMƏK HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNİN
ÜSULLARI (FORMALARI) KİMİ: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL**

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyi əsasında işçinin özümüdafiəsi və işəgötürənin məsuliyyəti əmək hüquqlarının müdafiəsinin üsulları (formaları) kimi məsələlər tədqiq edilərək qeyd olunur ki, Rusiya Federasiyasının Əmək Məcəlləsindən fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində işçilərin əmək hüquqlarının özümüdafiəsinə xüsusi norma həsr olunmamışdır. Bu, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində boşluq kimi qiymətləndirilir. Özümüdafiə, o cümlədən işçilərin əmək hüquqlarının özümüdafiəsi üzrə elmi və tədris ədəbiyyatlarında mövcud olan fikirlər araşdırılaraq göstərilir ki, işçilərin əmək hüquqlarının özümüdafiəsi yalnız işçinin əmək vəzifələrini yerinə yetirməkdən qanunauyğun imtinası deyil, həm də digər faktiki hərəkətləri nəzərdə tutur. Məqalədə eyni zamanda işçilərin əmək hüquqlarının pozulmasına görə işəgötürənin məsuliyyət tədbirləri ilə özümüdafiə tədbirlərinin nisbəti məsələləri araşdırılır.

Bagirov Anar Ramiz
Gasimov Alish Mamish

**EMPLOYEE'S SELF-PROTECTION AND EMPLOYER'S RESPONSIBILITY AS ONE OF THE WAYS
(FORMS) OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS ACCORDING TO THE LEGISLATION
OF AZERBAIJAN REPUBLIC AND RUSSIAN FEDERATION: COMPARATIVE ANALYSES**

SUMMARY

The article deals with the issues related to employee's self-protection and employer's responsibility as one of the ways (forms) of protection of labor rights according to the legislation of the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation, also is underlined that in contrast to the legislation of Labor Code of the Russian Federation, the Labor Code of the Republic of Azerbaijan does not contain a special norm, dedicated to the employee's self-protection, According to the analyses of approaches in scientific and academic literature about self-protection as well as employee's self-protection, it is stated that employee's self-protection does not cover only refusal for not fulfillment of labor duties by employer but also implementation of other actions.

Also under study are the issues related to correlation between measures of employer's responsibility and self-protection measures.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov
Təqdim edən: h.ü.e.d. K.L.Tomoşevski
Daxil olma tarixi: 15.12.2021
Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib
Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Əkbərli Ülkər Asif qızı,

BDU-nun Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

UOT 34:349

ƏMƏK HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN MƏZMUNU

Açar sözlər: *hüquq münasibətləri, əmək hüquq münasibətləri, subyektiv hüquq, hüquqi vəzifə.*

Ключевые слова: *правоотношения, трудовые правоотношения, субъективное право, правовая обязанность.*

Keywords: *legal relations, labor relations, subjective law, legal obligation.*

Hüquq elmi hüquq münasibətlərinin məzmunu və forması anlayışlarına vahid yanaşma işləyib hazırlamamışdır. Müxtəlif, bəzən bir-birinə əks fikirlər söylənilir. Məsələn, subyektlərin hüquq və vəzifələrini bəzi müəlliflər hüquq münasibətlərinin forması kimi, digər müəlliflər isə hüquq münasibətlərinin məzmunu kimi nəzərdən keçirirlər. Yalnız maddi, yaxud yalnız hüquqi məzmunun və ya eyni vaxtda onların hər ikisinin mövcudluğu tanınır, faktiki münasibət hüquq münasibətinin məzmunu hesab olunur və s.

İstər ümumi hüquq nəzəriyyəsində (Y.İ.Qrevtsov, R.O.Xalfina, L.S.Yaviç və b.), istərsə də əmək hüququ elmində (S.A.İvanov, R.Z.Livşits, A.B.Nazarov, V.İ.Popov, A.İ.Protsevski və b.) belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, hüquq münasibətlərinin məzmununu onların subyektlərinin davranışı (fəaliyyəti) təşkil edir.

Belə yanaşmanın düzgünlüyü şübhə doğurmur. Mövcud olduqları bütün dövr ərzində və ya müəyyən inkişaf mərhələsində subyektlərin

hüquq və vəzifələrlə bağlı davranışının mövcud olmadığı xeyli əlaqələr mövcuddur. Bəzən hətta tərəf hüquq münasibətinin yarandığını bilmir.

Əmək hüquq münasibətlərinin xarakteristikasında çox vaxt göstərilir ki, onların məzmununu əməyin özü, əmək fəaliyyəti təşkil edir. Lakin işəgötürən ilə uşağa qulluqla əlaqədar üç il ərzində qismən ödənişli məzuniyyətdə olan qadın arasında əmək fəaliyyətinin olmamasına baxmayaraq əmək münasibətləri mövcuddur.

Lakin davranış yoxdursa, deməli, hüquq münasibətinin məzmunu da yoxdur, yalnız onun forması (hüquq və vəzifə) mövcuddur. Forma isə məzmunuz mövcud ola bilməz. Deməli, belə hallarda hüquq münasibətlərinin məzmunu qismində davranış deyil, başqa amil çıxış edir.

Daha sonra, davranış məzmun, hüquq və vəzifələr isə forma hesab olunduqda, belə çıxır ki, insanların faktiki davranışı hüquq norması ilə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələrə münasibətdə müəyyənədir. Belə nisbəti, çətin ki, həqiqi vəziyyətə müvafiq hesab etmək mümkün olsun.

Davranışı hüquq münasibətlərinin məzmunu qismində qəbul edərkən, labüd surətdə onu həm də hüququn məzmunu qismində qəbul etmək lazımdır, çünki məhz davranış hüquqla, eləcə də hüquqi üstqurumun üçüncü hissəsinin – hüquqi təsisatların məzmunu ilə tənzimlənir, onların fəaliyyəti insanların fəaliyyətinin nəticəsidir, onun hüquqi tənzimlənməsi isə burada həyata keçirilir. O halda hüquqi üstqurumun (bazar-üstqurum nisbətində) məzmununu artıq maddi ictimai münasibətlər sistemi deyil, insanların iqtisadi bazis yerini tutacaq faktiki davranışı təşkil

edəcəkdir.

Nisbətən müstəqil təzahür qismində nəzərdən keçirilən hüquqi təzahürün məzmunu hüquqi olmalıdır. Hüquq münasibəti subyektlərinin hüquq və vəzifələri və ya onların bir-birinə nisbətən hüquqi vəziyyəti məhz belə məzmun qismində çıxış edir.

İstənilən hüquq münasibətlərinin məzmununu bu münasibətlərin iştirakçılarının subyektiv hüquqları və hüquqi vəzifələri təşkil edir.

Əmək hüquq münasibətinin məzmununu onun tərəflərinin (işçi və işəgötürənin) subyektiv əmək hüquqları və hüquqi vəzifələri təşkil edir.

Subyektiv hüquq, o cümlədən subyektiv əmək hüququ nədir? «Hüquq nəzəriyyəsinə dair izahlı lüğət»də deyilir ki, subyektiv hüquq icazəli, yol verilən davranışın növü və ölçüsüdür [4, s. 90].

«Hüquq nəzəriyyəsi» dərsliyində göstərilir ki, subyektiv hüquq qanunla təmin olunan şəxsin davranışının imkan ölçüsüdür [3, s. 254].

Subyektiv hüquq hər hansı şəxsin mümkün ola bilən davranışının dövlət tərəfindən müəyyən edilən və təmin olunan ölçüsü olub, müəyyən hərəkətləri etməkdən və digər şəxsdən müəyyən hərəkətləri yerinə yetirməyi, yaxud onları etməkdən çəkinməyi tələb etməkdən ibarətdir [4, s. 90].

Əmək hüquq elmi işçilərin subyektiv hüquqlarının bir neçə tərifini ifadə etmişdir. Ümumi hüquq nəzəriyyəsində olduğu kimi, əmək hüquq elmində də subyektiv hüququn müəyyən edilməsinə birmənalı yanaşma yoxdur. B.K.Beqiçev göstərirdi ki, subyektiv əmək hüququ «hüquqa malik şəxsin mümkün davranışının növü və ölçüsüdür. Bu növ və ölçü özünün hüquqi ifadəsini aşağıdakı imkanlarda tapır:

a) hüquqa malik şəxsin özü tərəfindən müəyyən fəal hərəkətin həyata keçirilməsi;

b) vəzifəyə malik şəxsdən konkret hərəkətlərin həyata keçirilməsini, yaxud onlardan çəkinməni tələb etmə» [6, s. 118].

İ.K.Dmitriyeva işçilərin subyektiv hüququ-

nun yetərinə dolğun tərifini təklif etmişdir: «Subyektiv hüquq dedikdə, hüquqa malik şəxsin (əmək hüquq münasibətinin subyektlərindən birinin) vəzifəyə malik digər subyektdən müəyyən hərəkətlərin həyata keçirilməsini (müəyyən davranış) tələb etməklə bağlı qanunla müdafiə olunan imkanı (hüquqi ölçü) başa düşülür [5, s. 105].

M.F.Məlikovanın fikrincə, hüquqi vəzifə dövlət tərəfindən müəyyən edilən lazımi davranış ölçüsü olub, müəyyən hərəkətləri etmək və ya onları etməkdən çəkinməkdən ibarətdir [3, s. 255]. Subyektiv hüquqlar dövlət məcburetməsi və hüquqi sanksiyaların tətbiqi imkanının bağlandığı hüquqi vəzifələr olmadan mövcud ola bilməz. Subyektiv hüquqların hüquqi vəzifələrdən fərqi bundan ibarətdir ki, subyektiv hüquqların realizəsindən imtina etmək olar, hüquqi vəzifələrdən isə imtina etmək olmaz. Əmək hüquq münasibətin iştirakçısının subyektiv hüquqi vəzifəsi vəzifəyə malik şəxsin lazımi davranışının hüquqi ölçüsüdür, başqa sözlə, subyektiv vəzifə subyektiv hüquqa uyğun lazımi davranışdan ibarətdir.

İşçilərin subyektiv hüquqları aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

Birincisi, onlar hər bir subyektiv hüquq (AR hüquq sisteminin hər hansı sahəsinin subyektiv hüququ) kimi mürəkkəb kateqoriyalara aiddir.

İkincisi, onlar həmişə əmək hüquq münasibətinin digər tərəfinin vəzifəsi ilə bağlıdır, yəni iddia xassəsinə malikdir.

Üçüncüsü, onlar həmişə konkretləşdirilmişdir, yəni sırf şəxsi xarakter daşıyır.

Dördüncüsü, onlar işçilərin əməyinin tam müstəqil xarakter daşıymasına, asılı əmək olmasına baxmayaraq, işçilər tərəfindən realizə olunarkən nisbi azadlığa malikdir [2, s. 188-189].

M.F.Məlikova qeyd edir ki, konkret hüquq münasibətlərində subyektiv hüquqlar və hüquqi vəzifələr qarşılıqlı əlaqədə olur. Bu onda ifadə olunur ki, hüquq münasibətlərində subyektiv

hüququn olması hüquqi vəzifənin də olmasını nəzərdə tutur. Bundan başqa, hüquq münasibətlərində bir şəxsin davranışı digər şəxsin tələblərinə uyğun olmalıdır, yəni hüquqi vəzifələr daşıyan şəxs məhz səlahiyyətli şəxsin ondan tələb etdiyi hərəkətləri yerinə yetirməyə borcludur. Bu mənada hüquq münasibətlərinin iştirakçıları bir-biri ilə qarşılıqlı hüquq və vəzifələrlə əlaqədirlər [3, s. 255].

Əmək hüquq münasibətinin məzmununu təşkil edən subyektiv əmək hüquq və vəzifələr qarşılıqlı xarakter daşıyır. Yəni işçinin hüququna işəgötürənin onun realizəsi üzrə müvafiq vəzifəsi uyğun gəlir. Əksinə, əmək münasibətlərində işəgötürənin hüququna işçinin işəgötürənin qanuni göstərişlərinin (sərəncamlarının) yerinə yetirilməsi üzrə vəzifəsi uyğun gəlir.

Əmək müqaviləsi üzrə işçinin əsas hüquqları AR ƏM-in 9-cu maddəsində təsbit olunmuşdur.

Əmək müqaviləsi üzrə işçinin aşağıdakı əsas hüquqları vardır:

a) sərbəst surətdə ixtisasına, sənətinə, peşəsinə uyğun əmək fəaliyyəti növü və iş yeri seçərək əmək müqaviləsi bağlamaq;

b) əmək müqaviləsinin şərtlərini dəyişdirmək və ya onu ləğv etmək üçün işəgötürənə müraciət etmək;

c) iş vaxtında və ya iş vaxtından sonra qazanc əldə etmək məqsədi ilə qanunvericiliklə qadağan edilməyən, habelə əmək müqaviləsi üzrə tərəflərin öhdəliklərinə xələl gətirməyən fəaliyyətlə məşğul olmaq;

ç) həyatının, sağlamlığının və əməyinin mühafizəsini təmin edən əmək şəraitində çalışmaq, habelə belə şəraitin yaradılmasını tələb etmək;

d) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş minimum məbləğdən aşağı olmayan əmək haqqı almaq;

e) iş vaxtından artıq vaxtda işə cəlb olunduqda əlavə əmək haqqını almaq və ya onun verilməsini tələb etmək;

ə) əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş əmək

funksiyasına daxil olmayan işləri, xidmətləri yerinə yetirməkdən imtina etmək, belə işləri, xidmətləri icra etdikdə isə müvafiq əlavə əmək haqqının verilməsini tələb etmək;

f) mənzil şəraitinin, ailə üzvlərinin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün işəgötürəndən müvafiq sosial yardımlar almaq;

g) qanunvericiliklə müəyyən olunmuş iş vaxtında çalışmaq;

ğ) müvafiq peşələr (vəzifələr), istehsalatlar üzrə iş yerlərində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qısaltılmış iş vaxtında çalışmaq;

h) qanunvericiliklə müəyyən olunmuş həftələrarası istirahət günlərindən istifadə etmək;

x) hər il bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş minimum müddətdən az olmayan ödənişli əsas məzuniyyətdən və müvafiq hallarda əlavə, sosial, ödənişsiz, təhsil məzuniyyətlərindən istifadə etmək;

1) peşə hazırlığını artırmaq, yeni ixtisasa yiyələnmək və ixtisasını artırmaq;

i) əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi zamanı əmlakına və səhhətinə dəyən ziyanın ödənilməsini tələb etmək;

j) işəgötürən tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məcburi sosial sığorta və istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta olunmaq, habelə hər hansı başqa növ sığorta qaydalarından istifadə etmək;

k) qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada həmkarlar ittifaqlarının, ictimai birliklərin üzvü olmaq, habelə bu təşkilatların və ya əmək kollektivinin keçirdiyi tətillərdə, mitinqlərdə, toplantılarda və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər kütləvi tədbirlərdə iştirak etmək;

q) əmək hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək və hüquqi müdafiə olunmaq;

l) sosial müdafiə üzrə müavinətlərdən və güzəştlərdən, sosial sığorta hüququndan istifadə

etmək;

m) işsizliyə görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövlət təminatını almaq;

n) iş yeri, vəzifəsi (peşəsi), aylıq əmək haqqı və əmək münasibətləri ilə bağlı digər məlumatlar barədə işəgötürəndən müvafiq arayışlar almaq;

o) elektron informasiya sistemindən onunla bağlı qeydiyyatda alınmış əmək müqaviləsi bildirişinin məlumatlarını, habelə iş yerindən elektron qaydada arayışı real vaxt rejimində əldə etmək [1, s. 30].

AR ƏM-in 12-ci maddəsinin ikinci hissəsinə müvafiq olaraq, işçilərin hüquqlarını pozan, əmək müqaviləsi üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirməyən, 15 yaşına çatmamış şəxsləri işə götürən, uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb edən, habelə bu Məcəllənin tələblərinə əməl etməyən işəgötürən qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq məsuliyyətə cəlb edilir [1, s. 32].

İşçinin subyektiv əmək hüquqlarına işəgötürənin müvafiq hüquqi vəzifələri uyğun gəlməlidir. Bu baxımdan AR ƏM-in 12-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, əmək münasibətləri sahəsində işəgötürənin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

a) əmək müqaviləsinin şərtlərinə və onlarda nəzərdə tutulan öhdəliklərə əməl etmək;

b) bu Məcəllənin və əmək qanunvericiliyinə dair digər normativ hüquqi aktların tələblərini yerinə yetirmək;

c) əmək müqavilələrini bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada pozmaq;

ç) kollektiv müqavilələrin, sazişlərin şərtlərinə, onlarda nəzərdə tutulmuş öhdəliklərə əməl etmək;

d) fərdi, kollektiv əmək mübahisələri üzrə məhkəmə qərarlarını (qətnamələrini) yerinə yetirmək;

e) işçilərin ərizə və şikayətlərinə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə və qaydada

baxmaq;

ə) işçilərin əmək, maddi, sosial-məişət şəraitinin, onların ailəsinin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün müəssisənin əsasnaməsinə (nizamnaməsinə), kollektiv müqaviləyə müvafiq olaraq zəruri tədbirlər görmək;

f) işə qəbul, işdə irəli çəkilmək, peşə hazırlığını artırmaq, yeni ixtisasa yiyələnmək və ixtisasını artırmaq zamanı, işin keyfiyyətini qiymətləndirərkən, işdən azad edərkən cinsindən asılı olmayaraq işçilərə eyni yanaşmaq və bərabər imkanlar yaratmaq;

g) cinsindən asılı olmayaraq eyni işlə məşğul olan işçilərə eyni iş şəraitini yaratmaq, eyni pozuntuya görə işçilərə fərqli intizam tənbehi tədbirini tətbiq etməmək, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin və seksual qısnamanın qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlər görmək;

ğ) uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etməmək;

h) əmək müqaviləsi bildirişini elektron informasiya sisteminə gücləndirilmiş elektron imza vasitəsi ilə daxil etmək (bu Məcəllənin 7-ci maddəsinin 2-1-ci və 2-2-ci hissələri ilə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla);

x) bu Məcəllə ilə işçiyə ödənilən bütün ödənişlərin "Nağdsız hesablaşmalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq ödənilməsinə təmin etmək;

ı) "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin etmək;

i) «Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq əlilliyi olan şəxslərin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasını təmin etmək [1, s. 32-33].

AR ƏM-in 11-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, əmək münasibətləri sahəsində işə

götürənin aşağıdakı əsas hüquqları vardır:

a) bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada işçilərlə əmək müqavilələri bağlamaq, onların şərtlərini dəyişdirmək;

b) bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada və əsaslarla əmək müqavilələrini ləğv etmək;

c) işçilərdən əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş şərtlərin, öhdəliklərin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini tələb etmək;

ç) işgüzar keyfiyyətinə, əməyinin nəticələrinə, peşəkarlıq səviyyəsinə uyğun olaraq işçini müvafiq vəzifələrə (peşələrə) irəli çəkmək;

d) işçilər əmək müqaviləsinin şərtlərini, müəssisədaxili intizam qaydalarını pozduqda qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada onları intizam məsuliyyətinə cəlb etmək;

e) işçilərin ona və ya mülkiyyətçiyə vurduğu maddi ziyanın ödənilməsi üçün qanunvericiliyə müvafiq tədbirlər görmək;

ə) bu Məcəllənin və digər normativ hüquqi aktların tələblərinə əməl etməklə əmək şəraitinin şərtlərini dəyişdirmək və ya işçilərin sayını ixtisar etmək, ştatları, struktur bölmələri ləğv etmək;

f) əmək kollektivi ilə və ya həmkarlar ittifaqları təşkilatı ilə kollektiv müqavilə bağlamaq və bu müqavilə üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;

g) əmək müqaviləsi bağlayarkən bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətə sınaq müddətini müəyyən etmək [1, s. 31-32].

AR ƏM-in 11-ci maddəsinin ikinci hissəsinə görə, işəgötürənin bu maddədə nəzərdə tutulan hüquqlarının həyata keçirilməsinə, bu Məcəllənin 12-ci maddəsi ilə və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş vəzifələrinin

icra edilməsinə hər cür müdaxilə və maneələr edilməsi yolverilməzdir. İşəgötürənin bu sahədə fəaliyyətinə müdaxilə edərək onun qanuni hüquqlarını pozan şəxs qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada müvafiq məsuliyyət daşıyır [1, s. 32].

İşəgötürənin yuxarıda qeyd olunan hüquqlarına müvafiq olaraq əmək müqaviləsi üzrə işçinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

a) əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş əmək funksiyasını vicdanla yerinə yetirmək;

b) əmək intizamına və müəssisədaxili intizam qaydalarına əməl etmək;

c) əməyin təhlükəsizliyi normalarına əməl etmək;

ç) işəgötürənə vurduğu maddi ziyanı görə məsuliyyət daşımaq;

d) dövlət sirrini, habelə işəgötürənin kommersiya sirrini müəyyən olunmuş qaydada və şərtlərlə gizli saxlamaq;

e) iş yoldaşlarının əmək hüquqlarını və qanuni mənafelərini pozmamaq;

ə) fərdi, kollektiv əmək mübahisələri üzrə məhkəmə qərarlarını (qətnamələrini) yerinə yetirmək;

f) əmək qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etmək [1, s. 30].

Hal-hazırda əmək hüquq münasibətləri, faktiki olaraq, bir tərəfdən işçilərlə, digər tərəfdən, işəgötürən arasında əməyin tətbiqi ilə bağlı bütün başlıca əlaqələri ifadə edir. Əmək münasibətlərinin tərəflərinin bir-birinə müvafiq ayrı-ayrı hüquq və vəzifələri müxtəlif xarakterli elementar hüquq münasibətlərini təşkil edir, lakin onların hamısı vahid mürəkkəb əmək hüquq münasibətindən kənarda mövcud ola bilməz [2,

s. 196].

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2020. - 264 s.
2. Qasımov A.M. Əmək hüququ: Dərslik. Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, 2016. - 840 s.
3. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi: Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2019.
4. Иванников И.А. Толковый словарь по теории права. Ростов н/Дону: Феникс, 2006. - 123 с.
5. Российское трудовое право: Учебник для вузов/Под ред. А.Д.Зайкина. М.: НОРМА, 2000. - 415 с.
6. Советское трудовое право: Учебник/Под ред. Б.К.Бегичева, А.Д.Зайкина. М.: Юрид.лит., 1985. - 552 с.

Акберли Улькер Асиф гызы

СОДЕРЖАНИЕ ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

В данной статье на основе норм трудового законодательства Азербайджанской Республики раскрывается содержание трудовых правоотношений.

Akberli Ulkar Asif

THE CONTENT OF LABOR RELATIONS

SUMMARY

The article, based on the norms of the labor legislation of the Republic of Azerbaijan, deals with the content of labor relations.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Təqdim edən: h.ü.e.d. K.L.Tomoşevski

Daxil olma tarixi: 15.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 19.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Алескерова Лала Гаджибала гызы,

Доцент кафедры Трудового и экологического права юридического факультета
Бакинского Государственного Университета, доктор философии по праву

Сафиев Ниджат Мушви́г оглу,

Магистрант кафедры Трудового и экологического права юридического факультета
Бакинского Государственного Университета

УДК 34:349

ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ

Açar sözlər: əmək, əmək haqqı, müəqafat, iqtisadi kateqoriya, hüquqi kateqoriya.

Ключевые слова: труд, заработная плата, вознаграждение, экономическая категория, правовая категория.

Keywords: labor, salary, remuneration, economic category, legal category.

Право рассматривает заработную плату как элемент трудового правоотношения. Правовой аспект категории «заработная плата» отражает один из основных признаков трудовых правоотношений – их возмездность.

Рассматривая заработную плату как правовую категорию, следует выделить два аспекта. Как правовая категория, заработная плата, во-первых, раскрывает конкретные права и обязанности участников трудового правоотношения по поводу оплаты труда. С этой точки зрения она является, прежде всего, одним из существенных условий трудового договора (ст. 43 ТК АР). Во-вторых, заработная плата является институтом отрасли трудового права, представляя собой систему юридических норм, регулирующих отношения в сфере организации оплаты труда.

В определении заработной платы как правовой категории подчеркивается зависимость вознаграждения работников от количества и качества труда, личного вклада работника в общие результаты работы коллектива. В то же время для правового определения заработной платы имеет значение обязанность работодателя выплачивать работнику вознаграждение за его труд, наличие у работника субъективного права на получение этого вознаграждения и установление заранее норм труда, тарифных ставок, сдельных расценок и иных факторов, с помощью которых подсчитывается сумма вознаграждения. С учетом этого и сформулировано правовое определение заработной платы:

Заработная плата – это вознаграждение, которое работодатель обязан выплачивать работающим у него по трудовому договору гражданам по заранее установленным расценкам, учитывая количество и качество затраченного труда, личный вклад каждого в конечные результаты работы.

В самом общем аспекте заработная плата может быть определена как вознаграждение, которое работодатель обязан выплачивать работнику за его труд. При этом важно учитывать понятие заработной платы как экономической категории. Представляют интерес следующие выводы экономической теории.

Рассматривая заработную плату как юридическую категорию, большая часть ученых ранее выделяли три аспекта. Во-первых, заработная плата выступает как условие трудового договора, определяющие конкретные права и обязанности его участников. Во-вторых, заработная плата – это элемент трудового правоотношения. В-третьих, заработная плата является институтом отрасли трудового права, представляя собой систему юридических норм, регулирующих отношения в сфере организации оплаты труда. В этом правовом институте находит выражение политика государства и общества в области оплаты труда, и в более широком смысле – в области доходов населения. Н.М. Саликова в связи с развитием законодательства на современной стадии предлагает выделить еще и четвертый аспект – заработная плата как межотраслевой правовой институт [9, с. 34].

Единого определения заработной платы как правовой категории в трудовом праве до сих пор не существует. При этом разными авторами выделялись и выделяются разные видовые признаки. Анализ проблем правового регулирования заработной платы показывает что, как юридическая категория заработной платы учеными выделяются около десяти видовых признаков. В качестве основных признаков заработной платы как правовой категории Р.З.Лившиц выделял следующие [5, с. 12-23]: это вознаграждение по количеству и качеству труда; это вознаграждение рабочих и служащих: оплата затраченного труда составляет суть заработной платы; это вознаграждение за труд в течение установленного времени, таким образом, это оплата рабочего времени; это вознаграждение по заранее установленным нормам и расценкам.

Рассмотрим подробно относительно часто обращаемые из них.

Во-первых, заработная плата – это вознаграждение. Однако не всякое вознаграждение за труд является заработной платой. Например, в настоящее время все большую актуальность приобретает разделение заработной платы работников по трудовому договору и предпринимательского дохода, получаемого частными собственниками средств производства. Если рассматривать трудовые отношения как куплю-продажу работником работодателю своей рабочей силы, то здесь получается, что он покупает рабочую силу у самого себя [8, с. 17].

Не могут рассматриваться в качестве заработной платы и другие доходы населения, получаемые, к примеру, от использования своей собственности (рента, дивиденды, процентный доход и т.д.).

Заработная плата, как правовая категория, призвана установить и закрепить права и обязанности, возникающие между сторонами трудового правоотношения по оплате труда.

А.Е. Пашерстник утверждает что, юридическая природа и содержание вознаграждения за труд могут быть поняты лишь в связи с природой и содержанием трудового правоотношения [6, с. 131-132]. Р.З.Лившиц, определяющий основой содержания трудовых правоотношений трудовую деятельность рабочих и служащих осуществляемая ими в учреждениях, предприятиях и организациях, указывает что, именно этот критерий делает необходимым отделить заработную плату от других форм вознаграждения за труд, свойственных гражданским и иным правоотношениям [5, с. 15].

Профессор С.С.Алексеев, разделяя содержания трудового правоотношения на юридическое и материальное, указывает, что юридическое содержание – это права и обязанности субъектов, а материальное содержание связано с их фактическим поведением [1, с. 112].

Отсюда следует что, Р.З.Лившиц писал только о материальном содержании. С этой точки зрения, по нашему мнению, под определением содержания трудового правоотношения юридически более правильным будет понимать права и обязанности сторон трудового договора: работника и работодателя. К.Н.Гусов и В.Н.Толкунова отмечают, что в трудовом правоотношении праву работника корреспондирует обязанность работодателя, а праву работодателя, в свою очередь корреспондирует обязанность работника [3, с. 112-113].

Правовое понятие заработной платы дано в Конвенции МОТ № 95 «Об охране заработной платы» (1949 г.). В статье 1 Конвенции закреплено, что термин «заработная плата» означает, независимо от названия и метода исчисления, всякое вознаграждение или всякий заработок, исчисляемые в деньгах и устанавливаемые соглашением или национальным законодательством, которые, в силу письменного или устного договора о найме, предприниматель должен уплатить трудящемуся за труд, который либо выполнен, либо должен быть выполнен, или за услуги, которые либо оказаны, либо должны быть оказаны.

Из этого определения понятия заработной платы можно выделить следующие характерные (конститутивные) особенности:

- это вознаграждение (заработок) за труд и за работу, которая должна быть выполнена;
- размер и условия выплаты вознаграждения устанавливаются соглашением сторон или национальным законодательством;
- обязанности работодателя (предпринимателя) по выплате вознаграждения (зарботка) возникают из письменного или устного договора о найме (трудового договора).

Итак, согласно Конвенции МОТ № 95 «Об охране заработной платы» (1949), заработная плата должна выплачиваться в пол-

ном размере и в случае простоя по вине работодателя.

По национальному трудовому законодательству заработная плата – это совокупность дневной или месячной суммы, оплачиваемой работодателем в денежной или натуральной форме за выполненную работником работу (оказанную услугу), определенную трудовым договором для выполнения трудовой функции в течение соответствующего рабочего времени, а также надбавок, премий и других выплат (статья 154 ТК АР).

Касаясь определения заработной платы (оплаты труда), содержащегося в ст. 154 ТК АР, следует отметить, что оно нуждается в доработке, поскольку в последующих статьях можно обнаружить фактически два значения термина «заработной плата». В ст. 172 «Срок выплаты заработной платы», ст. 175 «Случаи допускаемых удержаний из заработной платы и порядок их исполнения», ст. 177 «Средняя заработная плата и порядок ее исчисления» и некоторых других речь идет о понимании заработной платы как суммы денежных средств, начисленных и выплачиваемых работнику за его работу в соответствии с системами оплаты труда, действующими в организации.

Но в ряде статей Кодекса имеет место понимание заработной платы как условий оплаты труда. Это относится к следующим статьям: 155 – Минимальный размер заработной платы; 159 – Оплата труда, применяемая в особых условиях, и развивающих ее статьи: 160, 161, 162, 163, 164, в статье 165 – Оплата труда за работу, выполненную в сверхурочное время и др. [10].

К.Н.Гусов отмечает, что, определяя заработную плату, законодатель не учел всех признаков, позволяющих отграничить заработную плату от оплаты по договору гражданско-правового характера, а также иного дохода, не связанного с применением наем-

ного труда. Понятие заработной платы не отражает таких признаков, как обусловленность выплаты наличием трудового договора; систематичность выплаты; его гарантированный характер; наличие правовой организации, которая предполагает оплату по заранее установленным нормам и расценкам [2, с. 9].

Заработная плата должна определяться как вознаграждение, систематически выплачиваемое работникам за работу, обусловленную трудовым договором, с учетом сложности, количества и качества и условий ее выполнения, размер которого определяется по заранее установленным нормам и расценкам и не должен быть ниже минимального размера оплаты труда [7, с. 129-132]. Определение заработной платы (оплаты труда) свидетельствует, что в ней выделяются три составных элемента:

1. Основная, исчисляемая с учетом квалификации работника, сложности его труда, качества и количества, а также условий выполняемой работы;

2. Компенсационные выплаты с целью возмещения неблагоприятного воздействия вредных и (или) опасных производственных

факторов, природных климатических условий;

3. Стимулирующие выплаты: доплаты и надбавки, премии, вознаграждение по итогам работы за год и иные выплаты.

Заработная плата содержит следующие составные части: месячная тарифная ставка (должностной оклад), надбавки и премии (ч.3 ст.157 ТК АР). При этом каждая составляющая заработной платы имеет определенный смысл и значение.

Конвенция МОТ № 100 «О равном вознаграждении мужчин и женщин за труд равной ценности» (1951 г.) использует понятие «труд равной ценности», которое, очевидно, шире по значению, чем «равный труд» и направлено на то, чтобы предотвратить косвенные ограничения принципа равенства вознаграждения, возможного при применении понятия «равное вознаграждение за равный труд».

Понятие труд равной ценности используется и в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах. Во Всеобщей декларации прав человека используется понятие «равный труд».

Список использованной литературы

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х томах. Т.2. М., 1982
2. Гусов К.Н. Некоторые проблемы совершенствования трудового законодательства России с позиции науки трудового права // Вопросы трудового права, 2006, № 6
3. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. М., 1996
4. Каринский С.С. Правовое регулирование заработной платы. М.: Юрид. лит-ра, 1963
5. Лившиц Р.З. Заработная плата в СССР. Правовое исследование: Монография. М.: Наука, 1972
6. Пашерстник А.Е. Правовые вопросы вознаграждения за труд рабочих и служащих: Монография. М., 1949
7. Пономарева Г.А. Понятие заработной платы как правовой категории / Материалы научно-практической конференции юридического факультета ЕГУ И.А.Бунина, Елец, 2001
8. Ракоти В.Д. Заработная плата и предпринимательский доход. М.: Финансы и статистика, 2001
9. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. М.: Юрист, 2002
10. Трудовой Кодекс Азербайджанской Республики. Баку: Минимакс, 2021, 264 с.
11. Qasimov A.M. Əmək haqqı iqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2004, № 4, s. 5-11

**Ələsgərova Lalə Hacıbala qızı
Səfiyev Nicat Müşfiq oğlu**

ƏMƏK HAQQININ HÜQUQİ TƏRİFİ

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının və Rusiya Federasiyasının əmək hüququ normaları əsasında əmək haqqının hüquqi tərifinə barədə yeni yanaşmaların araşdırılmasına cəhd göstərilmişdir.

**Alaskarova Lala Hajibala
Safiyev Nijat Mushvig**

LEGAL DEFINITION OF SALARY

SUMMARY

The article dwells on the legal definition of wages based on the norms of labor law of the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation.

**Rəyçi: h.ü.e.d. Ə.İ.Hüseynov
Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasimov
Daxil olma tarixi: 16.12.2021
Təkrar işlənmə tarixi: 21.01.2022
Çapa imzalanma tarixi: 27.01.2022**

İsbəndiyarov Qələndər Köçəri oğlu,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun

“Cinayət hüququ və cinayət prosesi” şöbəsinin böyük elmi işçisi

UOT 34; 343.53; 343.532

UZANAN VƏ DAVAM EDƏN CİNAYƏTLƏRİN ANLAYIŞI, TÖRƏDİLMƏ VAXTI İLƏ BAĞLI PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİNƏ DAİR

Açar sözlər: uzanan cinayətlər, davam edən cinayətlər, cinayətin törədilmə zamanı, cinayətin törədilmə məkanı, qanunvericilik anlayışı, cinayət məsuliyyəti, qanunun tətbiqi, məhkəmə praktikası.

Ключевые слова: длящееся преступление, продолжаемое преступление, время совершения преступления, место совершения преступления, понятие законодательства, уголовная ответственность, право применение, судебная практика.

Keywords: continuing crimes, serial crimes, time of the committed crime, place of the committed crime, concept of legislation, criminal liability, law enforcement, judicial practice.

Uzanan və davam edən cinayətlərin qanunvericilik anlayışının verilməsi ən azı iki səbəbdən zəruridir: 1) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra – AR CM) Xüsusi hissəsi ilə nəzərdə tutulan məhz hansı cinayətlərin bu kateqoriyaya aid edildiyini müəyyən etmək; 2) bu cinayətlərin törədildiyi zamanın və məkanın müəyyənləşdirilməsi və tətbiq olunmalı qanunun düzgün seçilməsi və aidiyyət məsələlərinin həll edilməsi. Bundan

başqa, uzanan və davam edən cinayətlərin əlamətlərinin düzgün müəyyən edilməsi onların təkrar törədilən cinayətlərdən və cinayətlərin məcmusundan fərqləndirilməsi, müddətin keçməsinin və amnistiya aktının tətbiqi ilə bağlı məsələlərin həlli üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir [5, s. 60]. Qanunvericiliyin indiki vəziyyətində bura formal səbəb də əlavə olunur: uzanan və davam edən cinayətlər termini Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (bundan sonra – AR CPM) istifadə olunduğu üçün, AR CM-də onların qanunvericilik definisiyası mütləq olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun AR CM-in 75-ci maddəsinin şərh edilməsi ilə bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə verdiyi sorğuda qeyd olunur ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 74.2-ci maddəsində uzanan və davam edən cinayətlərə hansı cinayətlərin aid olmasının qanunvericilikdə dəqiq göstərilməməsi, müddətin keçməsi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmənin həmin cinayətlərə tətbiqinə dair konkret normaların müəyyən edilməməsi təcrübədə çətinliklərə səbəb olur, habelə keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Uzanan və davam edən cinayətlərə müddətlərin və amnistiyanın tətbiq edilməsi şərtləri haqqında» 4 mart 1929-cu il tarixli qərarının tətbiqi təcrübədə anlaşılmazlıq yaradır.

Konstitusiya Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası CM-nin 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” 27 dekabr 2006-cı il tarixli qərarında göstərmişdir ki, keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun həmin qərarında verilən izahlar əvvəlki CM-in müddəaları ilə bağlı olduğundan və bu normalardan ayrılıqda tətbiq edilə bilmədiyindən, əvvəlki CM-in qüvvədən düşməsi ilə əlaqədar onun bəzi müddəalarının tətbiqinin izah olunmasına dair yuxarıda göstərilən qərar da öz əhəmiyyətini itirmişdir. Nəticə etibarı ilə, Konstitusiya Məhkəməsi uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışını, bu növ cinayətlərin başlanması və sona çatması anlarını müəyyənləşdirən müddəaların Cinayət Məcəlləsinə əlavə edilməsini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etmişdir [3]. Lakin qərarın verilməsindən 15 il keçməsinə baxmayaraq, bu tövsiyə Milli Məclis tərəfindən nəzərə alınmamışdır. Bundan başqa, AR Konstitusiya Məhkəməsi SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun həmin qərarının əhəmiyyətini itirdiyini bildirsə də, tərəfimizdən nəzərdən keçirilən bir çox məhkəmə işlərində hələ də 1929-cu il qərarına istinad edildiyi müşahidə olunur. Məsələn: Təqsirləndirilən şəxs Ə. 2012-ci ilin mart ayında Abşeron rayonu, Hökməli qəsəbəsi Atyalı yaşayış massivində yerləşən, Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestrindən 21 aprel 2009-cu il tarixli 0030154 nömrəli çıxarısa əsasən vətəndaş A.-nin mülkiyyətində olan 0,10 ha torpaq sahəsini özbaşına tutaraq, torpaq üzərində qanunla müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququnu pozmuş, 2014-cü ilin may ayında orada ev tikdirmiş, yəni zəbt etdiyi torpaq sahəsindən istifadə etməyə davam etmişdir. Abşeron Rayon Məhkəməsi 29 aprel 2015-ci il tarixli qərarı ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin başa çatdığını əsas gətirərək cinayət işinə xitam vermişdir. İşə apellyasiya protesti əsasında baxan Sumqa-

yıt Apellyasiya məhkəməsi həmin qərarı ləğv edərək və təqsirləndirilən şəxsi AR CM-in köhnə redaksiyası ilə məhkum edərək əsas gətirmişdir ki, torpaq sahəsinin tutulması uzanan cinayətdir, birinci instansiya məhkəməsi bu halda cinayət qanunun normasını səhvən tətbiq etmişdir. Məhkəmə öz mövqeyini əsaslandırarkən, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 1929-cu il tarixli qərarına istinad etmişdir [7].

Qeyd edək ki, sabiq SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun istinad olunan qərarı bəzi cinayətlərlə bağlı cinayət təqibi müddətinin müəyyənləşdirilməsi və amnistiya aktlarının tətbiqi ilə bağlı yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün verilmişdi və faktiki olaraq, SSRİ cinayət qanunvericiliyində uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışının olmamasından irəli gələn boşluğu doldurmağa xidmət edirdi. Qərara əsasən, “uzanan cinayət müəyyən cinayət əməlinin tərkibinin fasiləsiz həyata keçirilməsi ilə səciyyələndiyindən, onu təqsirkarın üzərinə cinayət təqibi təhdidi ilə qoyulmuş vəzifələrə fasiləsiz əməl olunmaması ilə müşayiət olunan hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi müəyyən etmək olar... Uzanan cinayətlərlə oxşarlıq təşkil edən davam edən cinayətlər isə, eynicinsli cinayətkar hərəkətlərdən təşkil olunmaqla, vahid məqsədə yönələn və məcmu etibarı ilə vahid cinayət təşkil edən əməllərdir” [18, s.477].

Uzanan cinayətlərə verilən bu anlayış sovet cinayət-hüquq nəzəriyyəsində diskussiyalara səbəb olmuş və hazırda da RF CM-də uzanan cinayətlərin qanunvericilik anlayışının olmadığına və buna görə praktikada 1929-cu il tarixli Qərara istinad olunması üzündən həmin diskussiyalar Rusiyalı hüquqşünaslar tərəfindən davam etməkdədir. Məsələn, N.F.Muraşov RF-in qüvvədə olan CM-ində Xüsusi Hissənin 50 maddəsində uzanan cinayət tərkibinin müəyyən olduğu halda, onlardan yalnız 17-sinin müvafiq vəzifələrin icra olunmaması ilə bağlı olmasını qeyd edir [15, s.29-30].

Bundan başqa, uzanan cinayətlərin definisiyasında həmin əlamətdən (vəzifələrə əməl olunmaması) istifadə olunması bəzi cinayətlərin səhvən bu qrupa aid edilməsinə səbəb olur. Əksər müəlliflər uzanan cinayətlərə misallardan biri kimi, cəzaçəkmə yerindən qaçma cinayətini göstərirlər, halbuki bu əməl nəzəri təsnifat üzrə birmomentli cinayətdir. Cəzaçəkmə yerindən qaçan şəxsin geri qayıtmaq vəzifəsindən (məsələn, qanunsuz saxlanan silahı təhvil vermək vəzifəsi kimi) danışmaq düzgün deyildir, çünki qanunvericilikdə belə bir vəzifə müəyyən edilməmişdir. Onları geri qaytarmaq və cəzalandırmaq aidiyyəti orqanların vəzifəsidir.

Qeyd edək ki, uzanan cinayətlərlə bağlı qanunvericilik boşluğunu aradan qaldırmaq üçün bir sıra postsovet ölkələrinin yeni qəbul edilən cinayət qanunlarına definitiv normalar daxil edilmişdir. Məsələn, Gürcüstan CM-nin 4-cü fəslində ayrıca norma nəzərdə tutulur: “bu Məcəllənin bir maddəsi və ya maddəsinin hissəsi ilə nəzərdə tutulmuş, hərəkət və ya hərəkətsizliklə törədilməyə başlanan və sonradan fasiləsiz həyata keçirilən cinayət uzanan cinayətdir” [21]. Göründüyü kimi, bu definisiyada vəzifələrin fasiləsiz icra olunmaması deyil, əməlin özünün fasiləsiz həyata keçirilməsindən söhbət gedir ki, bu da SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 1929-cu il tarixli qərarının yaratdığı ziddiyyəti aradan qaldırır.

Digər ölkələrin cinayət qanunlarında uzanan cinayətlərin definitiv anlayışları SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun qeyd olunan qərarında yol verilmiş mübahisəli məqamı təkrarlayır. Məsələn, Latviya CM-nin 23-cü maddəsinin 4-cü hissəsi uzanan cinayəti belə müəyyən edir: “təqsirkar şəxsin üzərinə cinayət təqibi təhdidi ilə qoyulmuş vəzifələrin aramsız yerinə yetirilməməsi ilə bağlı olan cinayət əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) fasiləsiz həyata keçirilməsi uzanan cinayət əməli hesab olunur” [22]. Özbəkistan CM-nin “Cinayətlərin çoxlu-

ğu” adlanan 32-ci maddəsində təkrar cinayətləri uzanan cinayətlərdən fərqləndirmək üçün daxil edilmiş norma da uzanan cinayətləri müəyyən vəzifələrin fasiləsiz yerinə yetirilməməsi ilə əlaqələndirmişdir: «uzanan cinayət tərkibinin fasiləsiz həyata keçirilməsi ilə səciyyələnən vəzifələrin davamlı olaraq yerinə yetirilməməsi təkrar cinayət sayılmır» [24]. Ukraynanın qüvvədə olan CM-nin 32-ci maddəsi eyni üsulla, yəni, təkrar cinayətləri uzanan cinayətlərdən fərqləndirmək üçün norma müəyyən edir. Həmin maddənin 2-ci bəndinə əsasən, “vahid cinayətkar qəsdlə əhatə olunan iki və ya daha çox eynicinsli əməldən ibarət uzanan cinayətlərin törədilməsi zamanı bu maddənin birinci hissəsi ilə nəzərdə tutulmuş təkrarlıq yaranmır” [23]. Hərçənd, bu norma uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışlarını qarışdırmışdır.

Birmomentli cinayətlərdən fərqli olaraq, uzanan və ya davam edən cinayətlər sürəli prosesdir. Uzanan və davam edən cinayətlərin öz fərqi isə bundan ibarətdir ki, birincilər müəyyən hərəkət və ya hərəkətsizliyin törədilməsi ilə başlanmaqla aramsız prosesə çevrilir, ikincilər isə, eyni bir qəsd obyektinə yönəlmiş, hər hansı zaman intervalları ilə baş verən eynicinsli (analoji) əməllərin təkrarlanması ilə səciyyələnən proses yaradırlar. Məsələn, qanunsuz olaraq odlu silah saxlama (maddə 228) və ya özgə mülkiyyətində olan torpağı özbaşına tutma (maddə 188) müvafiq olaraq silahın saxlanması üçün əldə edildiyi və ya torpağın tutulmasından ibarət olan hərəkətlə başlanılır, silahın saxlamada və ya torpağın zəbt altında qaldığı zaman ərzində aramsız qanunazidd proses yaradırlar. Belə cinayətlərin hüquqi başa çatma anı: qanunazidd hərəkətlərin törədilməsi, faktiki başa çatma anı isə qanunazidd əmələ son qoyulduğu an hesab olunmalıdır.

Uzanan cinayəti definisiya edərkən əsas və yeganə meyar, fikrimizcə, fasiləsizlik olmalıdır. Məsələn, saxlanması cinayət-hüquqi qaydada qadağan edilmiş predmetləri saxlama, yaxud

maddi öhdəlikləri yerinə yetirməkdən davamlı olaraq boyun qaçırma uzanan cinayətlərə aid oluna bilər. Bu halda sözü gedən vəzifə ya cinayət qanunu maddəsinin dispozisiyasından irəli gəlməli (məsələn, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkməkdən boyun qaçırma – maddə 305), yaxud digər qanunvericilik aktında göndərişli norma şəklində nəzərdə tutulmuş olmalıdır.

Ümumiyyətlə, uzanan cinayətləri müvafiq vəzifələrin həyata keçirilməməsinə bağlamaq heç də bütün uzanan cinayətlər üçün keçərli yanaşma deyil, çünki bu halda hər bir konkret uzanan cinayət üçün məhz hansı qanuni vəzifədən söhbət getdiyini müəyyən etmək lazım gəlir. Fikrimizcə, prof. F.Y.Səməndərov uzanan cinayətlərə anlayış verərkən vəzifələrə əməl edilməməsi əlamətinə haqlı olaraq istinad etməmişdir. Müəllif uzanan cinayətlərə “şəxsin hərəkəti, yaxud hərəkətsizliyi ilə başlayan və az-çox müəyyən müddətdə davam etdirilən konkret cinayət” kimi anlayış verməklə, belə cinayətlərin şəxsin qanunsuz hərəkətə yol verməsi ilə, yaxud da qanunla üzərinə qoyulmuş öhdəliyi yerinə yetirməməsi ilə başladığını və bu andan başa çatmış cinayət tərkibinin və müvafiq olaraq başa çatmış əmələ görə cinayət məsuliyyətinin yaran-
dığını qeyd edir [6, s. 395-396].

Əməlin davam edən cinayətə aid edilməsi üçün aşağıdakı kriteriyalar istifadə olunur: 1) bir-birindən zaman etibarı ilə ayrılarsa da, eyni növdən müstəqil cinayət əməli olması; 2) bütün hərəkət aktlarının vahid niyyətlə bağlı olmaları; 3) CM-in Xüsusi hissəsinin eyni bir maddəsi ilə əhatə olunması [6, s. 396]. Müəlliflərdən A.Əliyev bir cinayətkar məqsədin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş dəfələrlə təkrar olunan bir-birinə oxşar, yaxud bir-birinin eyni olan cinayət hərəkətlərinin törədilməsini davam edən cinayət hesab edir [5, s. 60]. “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası

Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli qərarında davam edən cinayətlərlə bağlı verilən izah da mahiyyət etibarı ilə eyni kriteriyalara istinad edir. Qərara əsasən, “eyni mənbədən götürülən, vahid qəsdlə əhatə olunan, bir cinayət hərəkətlərinin məcmusunu təşkil edən, bir sıra oxşar cinayət hərəkətlərindən ibarət, davam edən talama cinayətini, təkrar törədilmiş talamadan fərqləndirmək lazımdır” [4].

Ümumən, davam edən cinayətlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı ciddi fikir ayrılıqlarının olmadığı qeyd olunmalıdır. Bununla belə, davam edən cinayətin ayrı-ayrı epizodlarını ifadə etmək üçün istifadə olunan “eyni”, “eynicsinli” və ya “oxşar” sözlərinin nəzərdə tutulan reallığı adekvat surətdə ifadə etmədiyini qeyd etməliyik. Bəzi müəlliflər bu məsələdə “eynicsinli” (rusca: тождественность) məfhumunun faktiki deyil, hüquqi səciyyə daşdığını vurğulasa [17, s. 17] da, hesab edirik ki, baxılan kontekstdə “analogiya” məfhumu semantik baxımdan daha korrekt sayıla bilər. Yəni, davam edən cinayət epizodlarının oxşar və ya eyni xarakterli olması deyil, analogiya yaratması, fikrimizcə, daha dəqiq ifadədir.

Baxılan cinayətlərdə cinayət qanunlarının zamana görə qüvvəsi ilə bağlı əsas problem bu cinayətlərin uzandığı və ya davam etdiyi zaman ərzində yeni cinayət qanunu qəbul edilən hallarda hansı qanunun (əvvəlki və ya yeni) tətbiq edilməli olması ilə bağlıdır. Yeni qanunun yüngülləşdirici olduğu hallarda yeni qanunun qüvvəsinin geriye şamil edilmə prinsipi avtomatik olaraq hansı qanunun seçilməli olma məsələsini də həll edir. Yeni qanunun ağırlaşdırıcı olduğu hallar isə məsələyə fərqli yanaşmalar doğurur.

Sovet dövrü hüquq ədəbiyyatlarında cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini tədqiq etmiş müəlliflərin əksər qismi yeni qanunların ağırlaşdırıcı olduğu hallarda uzanan və davam edən cinayətlərin yeni qanunla təsvif edilməli olduğunu müdafiə etmişlər. Məsələn, M.İ.Blum və A.A.Tille qeyd edirdilər ki, daha sərt qanunun

dərc edildiyi andan cinayətkar öz fəaliyyətinə son qoya bilər; bunu etməsə, tam həcmdə məsuliyyət daşmalıdır [8, s. 40]. Y.M.Brayninin fikrincə, cinayət məsuliyyətini gücləndirən yeni qanunun qəbul edilməsi cinayətkarı öz fəaliyyətindən çəkəndirməyə, bu, təqsirkarın böyük ictimai təhlükəliliyinə dəlalət edir [9, s. 134-135]. Lakin istinad olunan müəlliflər belə hallarda təqsirkarın böyük ictimai təhlükəliliyinin məhz nədə ifadə olunduğunu əsaslandırmamışlar. Cinayətlərə görə cəzalar adətən o hallarda sərtləşdirilir ki, belə cinayətlər geniş yayılma tendensiyasına malik olur, yaxud yeni ictimai şəraitə uyğun olaraq həmin cinayətlərin daha yüksək ictimai təhlükə kəsb etdiyi qənaətinə gəlinir. Cinayətkarlığın mövcudluğu, özlüyündə, cinayətkarlığın dinamikasını yüksəldən faktordur. Digər şərtlərin sabit qalması hallarında belə, cinayətkarlıq özünü generasiya edən sosial təzahürdür, yəni, istənilən sosial davranış aktı kimi cinayətkarlıq da qarşısının lazımınca alınmadığı hallarda kütləviləşməyə meyil göstərir. Məsuliyyəti gücləndirən yeni qanunların qəbul edilməsi uzanan və ya davam edən cinayətkarlıqla məşğul olan şəxsləri öz əməllərinə son qoymağa vadar etməsə, bu, onların başqa şəxslər tərəfindən eyni cinayətlərin törədilməsini stimullaşdırmağa davam etməsi deməkdir. Məsələn, əvvəlki daha yumşaq qanunun qüvvədə olduğu zaman özgə mülkiyyətində olan torpaqları zəbt etmiş və yeni ağırlaşdırıcı qanunun qəbul edilməsinə baxmayaraq zəbt prosesini davam etdirən şəxslər eyni əməlin başqa şəxslər tərəfindən də törədilməsinə stimül yaratmış olurlar.

Digər tərəfdən, eyni əməli fərqli qanunların qüvvədə olduğu zaman törətmiş şəxslərin məsuliyyət məsələsinin fərqli qaydada həlli vətəndaşların qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin pozulmasına səbəb olur. Məsələn, 20 sentyabr 2015-ci il tarixli qanunla özgə mülkiyyətində olan torpaq sahəsinin qanunsuz tutulmasına görə cinayət məsuliyyəti sərtləşdirilmişdir. Həmin

qanunun qüvvəyə minməsinədək bu əmələ görə cəza “yüz manatdan beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya iki yüz saatadək ictimai işlər və ya bir ilədək müddətə islah işləri” olduğu halda, yeni redaksiyada “səkkiz min manatdan on min manatadək cərimə və ya iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə” cəzası nəzərdə tutulur. Sual olunur: həmin qanunun qüvvəyə minməsinədək bu cinayəti törətmiş və yeni qanunun qüvvəyə minməsinə baxmayaraq cinayətkar əməlindən əl çəkməyən şəxslər eyni əməli həmin qanunun qüvvəyə minməsindən sonra törətmiş şəxslərlə müqayisədə hansı əsaslarla daha yüngül cəza almalıdırlar? Göründüyü kimi, söhbət kifayət qədər ciddi cəza fərqiindən gedir və yuxarıda qeyd olunduğu kimi, birinci qisim şəxslərin daha ciddi məsuliyyət normasının qüvvəyə minməsinə rəğmən cinayətkar fəaliyyətdən əl çəkməməsi eyni cinayətin başqa şəxslər tərəfindən də törədilməsi üçün stimullaşdırıcı faktordur. Bundan əlavə, özgəsinin torpaq sahəsinə qanunsuz zəbt etmiş bəzi şəxslər eyni üsulla başqa şəxslərin (qohumlarının, tanışların və sair) də qanunsuz torpaq tutmasına fəal yardım edirlər.

Həmçinin nəzərə alınmalıdır ki, uzanan cinayətlərin istintaqı zamanı onların başlama anını heç də həmişə düzgün müəyyən etmək mümkün olmur. Məsələn, qanunsuz silahın və ya narkotik vasitələrin saxlanması ilə bağlı işlərdə çox vaxt bu predmetlərin “istintaqa məlum olmayan mənbədən” əldə edildiyi göstərilir və eyni ifadə məhkəmə hökmlərində də yer alır. Əgər istintaq orqanı cinayət predmetlərinin əldə olunma mənbəyini müəyyən edə bilmirsə, deməli, onların əldə edildiyi vaxtı müəyyən etməkdə də imkansızdır və buna görə, müvafiq predmetlərin saxlanılmasına görə cinayət qanunvericiliyinin sərtləşdirildiyi hallarda təqsirkar şəxslər yeni qanunla daha ciddi məsuliyyətdən yayınmaq üçün həmin predmetləri yeni qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl əldə etdiklərini iddia edə

bilərlər. Uzanan və ya davam edən cinayətlər barəsində onların başladığı zaman qüvvədə olmuş daha yüngül qanunun tətbiq edilməsi o deməkdir ki, bu halda təqsirkar şəxs əsassız olaraq həmin (daha yüngül) qanunla məsuliyyətə cəlb olunmalıdır.

Beləliklə, bu kontekstdə aşağıdakı amillərə diqqət yetirilməlidir:

- uzanan və davam edən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi onların həm də generativ (çoxaldıcı) təsiri ilə müəyyən olunur;

- uzanan cinayətlərə görə məsuliyyəti gücləndirən yeni qanunun konkret əməli həmin qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl törətmiş və bu qanunun dərc edilməsinə baxmayaraq davam etdirən şəxs barəsində deyil, bu qanunun qüvvəyə minməsindən sonra törətmiş şəxs barəsində tətbiq olunması qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə ziddir;

- uzanan cinayətlərin törədildiyi (proses olaraq başladığı) anı müəyyən etməyin çətinliyi.

Şərh olunan hallarla bağlı, bəzi müəlliflər ağırlaşdırıcı qanunların qüvvəsinin uzanan cinayətlərə şamil olunmasına hüquqi əsas yaratmaq üçün həll mexanizmləri təklif edirlər. Məsələn, Y.M.Juravlyova öz dissertasiya işində bu məsələnin həlli üçün RF CM-ə aşağıdakı məzmununda normanın daxil edilməsini təklif edir: “Uzanan və davam edən cinayətlərin törədilmə vaxtı, nəticələrin baş vermə vaxtından asılı olmayaraq, ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) son qoyulduğu (qarşısının alındığı) andır” [12, s. 62]. Mövqeyini əsaslandırmaq üçün müəllif digər bir sıra müəlliflərin (M.İ.Blum, Y.M.Braynin, A.İ.Boytsov, B.V.Voljenkin, N.D.Durmanov, İ.İ.Solodkin, A.A.Tille) də bu fikirdə olması və belə həll üsulunun praktika işçiləri arasında çoxluqla dəstəkləndiyini qeyd etməklə kifayətlənir. Fikrimizcə, uzanan və ya davam edən cinayətlərin törədilmə vaxtının bu cür müəyyən edilməsi, uzanan və ya davam edən cinayət əməlinin bir

proses kimi başladığı anla sona çatdığı anı qarışdırmaq deməkdir. Eyni yanlışlığa Gürcüstan CM-nin 13-cü maddəsində yol verilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, uzanan cinayət əmələ son qoyulduğu anda, davam edən cinayət isə son əməlin törədildiyi anda başa çatmış sayılır [21]. Aydındır ki, bu cür müəyyənətmə uzanan və davam edən cinayətləri əmələ son qoyulduğu zaman qüvvədə olan yeni qanunun təsirinə salmaq məqsədi daşıyır. Qısa haşiyə ilə onu da qeyd edək ki, Gürcüstan CM-ində başa çatmış cinayətin anlayışı yoxdur, qanunverici yalnız başa çatmayan cinayətin anlayışını müəyyən etməklə kifayətlənmişdir.

Uzanan cinayətlərin törədildiyi anda qüvvədə olan qanunun tətbiq edilməsinə tərəfdar olan müəlliflərin bəziləri öz mövqeyini məntiq və ədalət baxımından izah etməyə çalışırlar. Məsələn, Z.A.Neznamova cəzaçəkmə yerindən qaçma və fərarilik cinayətlərini misal çəkərək qeyd edir ki, şəxsin qaçıb gizləndiyi zaman ərzində cəzanı ağırlaşdırən yeni qanun qəbul edilmişsə, bu qanunun tətbiqi nəinki məntiqsiz, hətta ədalətsizdir [16, s.230-231]. Eyni mövqeyi müəlliflərdən B.B.Qaliyev də müdafiə edir [10, s.102-103].

Cinayətin uzandığı və ya davam etdiyi zaman ərzində yeni ağırlaşdırıcı qanunun qüvvəyə mindiyi hallarda məhz yeni qanunun tətbiq edilməli olduğunu düzgün sayan müəlliflərin bəziləri isə, məsələnin bu cür həllini əsaslandırmaq üçün bu cinayətlərin başa çatma anını əmələ son qoyulduğu ana bağlayırlar [12, s. 62; 14, s. 11, 103-104; 11, s. 18].

Uzanan və davam edən cinayətlərə son qoyulduğu zaman qüvvədə olan qanunların tətbiqinə tərəfdar olsaq da, qeyd edilən əsaslandırma cəhdlərini uğurlu hesab etmirik. Fikrimizcə, qeyd olunan həll üsulları spekulativ xarakter daşıyır və cinayətin qəbul olunmuş konsepsiyasına uyğun deyil. Proses xarakterli cinayətlərdə cinayətin hüquqi başa çatması və faktiki başa çatması zamana görə eyniləşdirilə bilməz.

Mütərəqqi nümunə kimi Fransa cinayət hüququna nəzər salmaq olar. Fransa CM-ində uzanan cinayətlərə konkret anlayış verilməsə də, cinayət hüquq nəzəriyyəsində belə cinayətləri qəsdən edilən ilk hərəkət həyata keçirildikdən sonra davam edən və təqsirkar şəxsin öz niyyətini daim təkrar etməsi yolu ilə törədilən əməl kimi müəyyən edirlər. Uzanan cinayətlərə oğurlanmış əmlakın gizlədilməsi, qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə, fərqlənmə nişanlarını qanunsuz gəzdirmə kimi əməllər misal göstərilir. Bütün cinayətlərin törədilmə zamanına görə iki qismə (ani və uzanan) bölgüsü istifadə olunur. Qısa zaman intervalında törədilən cinayətlər ani cinayətlər sayılır (oğurluq, qətl və s.). Fransız hüquqşünasların fikrincə, cinayətlərin ani və uzanan cinayətlərə bölünməsinin təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, müddət hesablanarkən “hesablama başlanğıcı” olaraq ani cinayətlərdə cinayətin törədildiyi gün, uzanan cinayətlərdə isə əmələ son qoyulduğu gün əsas götürülür [13, s. 504]. Uzanan cinayətlərdə müddətlərin cinayətkar fəaliyyətə son qoyulduğu andan hesablanılmalı olmasını əksər müəlliflər düzgün (məntiqi) hesab edirlər [19, s. 67; 20, s. 53]. Həmçinin qeyd edək ki, fransız cinayət hüququna görə, uzanan cinayətlər barəsində cinayət əməlinə son qoyulduğu vaxt qüvvədə olan qanun tətbiq edilməlidir. Bu zaman yeni qanunun cinayət əməli törədilərkən qüvvədə olan qanundan daha sərt olması nəzərə alınmır və bu hal yeni ağırlaşdırıcı qanunun qüvvəsinin geriye şamil edilməsi kimi deyil, cinayət qanununun cari aktivliyi olaraq qəbul edilir.

Fikrimizcə, uzanan və ya davam edən cinayətlər barəsində cinayət qanunvericiliyinin cari aktivliyini təmin etmək üçün, AR CM-in 10.2-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda yeni norma əlavə edilməsi məqsədəuyğundur:

“Uzanan və davam edən cinayətlər barəsində bu cinayətlərə son qoyulduğu vaxt qüvvədə olan qanun tətbiq edilir”.

Uzanan və ya davam edən cinayətə son qoyulması aşağıdakı hallardan hər hansı biri qismində mümkündür: təqsirkar öldükdə; təqsirkar tutulduqda; təqsirkar təqsirini boynuna almaqla könüllü gəldikdə; üçüncü şəxslərin müdaxiləsi nəticəsində (məsələn, azadlıqdan qanunsuz məhrum edilmiş şəxsin azad olunması); cinayətə son qoyan hadisənin baş verməsi [5, s. 59-60]; hüquq mühafizə orqanlarının müdaxiləsi və sair.

AR CPM-in 74.2-ci maddəsi bu məsələdə qanunvericinin yanaşmasına dəlalət edir. Belə ki, uzanan cinayətin başa çatdığı yeri onun törədildiyi yer, davam edən cinayətin başa çatdığı yeri isə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş son əməlin törədildiyi yer hesab etməklə qanunverici bu əməllərin törədilmə vaxtı ilə bağlı mövqeyini də bəlli etmiş olur: uzanan cinayətlər üçün – əməlin başlama anı; davam edən cinayətlər üçün – əməli sona yetirən axırıncı epizod.

Uzanan və davam edən cinayətlərin qanunvericilik anlayışı bilavasitə müəyyən oluna, yaxud təkrar cinayətlərdən fərqləndirmə kontekstində ifadə oluna bilər. Məsələnin birinci variantda həlli AR CM-ə aşağıdakı məzmununda yeni maddələrin əlavə edilməsi ilə mümkündür:

“Maddə 16-1. Uzanan və davam edən cinayətlər

16-1.1. Qanuna zidd hərəkət və ya hərəkətsizliklə başlanılmaqla fasiləsiz olaraq davam etdirilən əməllər uzanan cinayətlərdir.

16-1.2. Vahid qəsdə əhatə olunan, bir neçə analogi hüquqazidd hərəkətlərdən ibarət olmaqla vahid cinayət təşkil edən əməllər davam edən cinayətlərdir”.

Uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətini tənzim etmək üçün AR CM-in 75.2-ci maddəsinə birinci cümlədən sonra aşağıdakı məzmununda yeni cümlə əlavə olunmasını təklif edirik:

“Uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axırıncı cinayətə son qoyulduğu gündən hesablanır”.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli qanunla təsdiq edilmişdir) // <http://e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi (14 iyul 2000-ci il tarixli 907-IQ nömrəli qanunla təsdiq edilmişdir) // <http://e-qanun.az/framework/46950>
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” 27 dekabr 2006-cı il tarixli qərarı // <http://www.constcourt.gov.az/decisions/134>
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 3 mart 2005-ci il tarixli qərarı // <http://supremecourt.gov.az/post/view/159>
5. Əliyev, A.C. Hərbi xidmət əleyhinə törədilən əməllərlə mübarizənin cinayət-hüquqi problemləri /A.C.Əliyev. – Bakı: Təknur, – 2012. – 256 s.
6. Səməndərov, F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik / F.Y.Səməndərov. – Bakı: Hüquq yayın evi, – 2015. – 720 s.
7. Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyası: İş № 1(105)-381/2016
8. Блум, М.И., Тилле, А.А. Обратная сила закона / М.И. Блум., А.А.Тилле. – М.: Юридическая литература, – 1969. – 136 стр.
9. Браинин, Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М.Браинин. – М.: Юридическая литература, – 1967. – 239 стр.
10. Галиев, Б.Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России). Диссер... канд. юр. наук. Челябинск, 2006. – 197 s.
11. Жолумбаев М.К. Обратная сила уголовного закона по уголовному праву Республики Казахстан / Автореферат дисс... канд. юрид. наук. Алматы: 2000. / <http://lawtheses.com/obratnaya-sila-ugolovnogo-zakona-po-ugolovnomu-pravu-respubliki-kazahstan>
12. Журавлева Е.М. Действие уголовного законодательства Российской Федерации во времени. Дисс... канд. юр. наук. – М.: 1997. – 180 s
13. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Учение о преступлении. Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М.Тяжковой. – М.: Зерцало, – 1999. – 592 s.
14. Мельников М.Г. Действие уголовного закона во времени и пространстве: диссер ... канд. юрид. наук. Рязань, – 1999, – 193 s
15. Мурашов, Н.Ф. Комментарий к Уголовному кодексу РФ /Под общей ред. В.В. Мозякова. 2- изд., перераб. и доп / Н.Ф.Мурашов. – М.: Экзамен, – 2003. – s.29-30
16. Незнамова З.А. Коллизии в уголовном праве / З.А.Незнамова. – Екатеринбург: Екатеринбургский юрид. ун-т, – 1994. – 284 s.
17. Ришелюк, А.Н. Длющиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.Н. Ришелюк. – Киев: ун-т им. Тараса Шевченко, – 1992. – 26 с.
18. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР. 1924 - 1986 /Под ред. В.И.Теребилова. – М.: Известия, – 1987. – 1040 s
19. Смольников, В.Е. Давность в уголовном праве / В.Е.Смольников. – М.: Юридическая литература, – 1973. – 144 с.
20. Ткачевский, Ю.М. Давность в советском уголовном праве / Ю.М.Ткачевский. – М.: МГУ, – 1978. – 128 с
21. Уголовный кодекс Грузии / <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
22. Уголовный кодекс Латвии / <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/ugolovnij-zakon-latvii.pdf>
23. Уголовный кодекс Украины // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109
24. Уголовный кодекс Узбекистана / <https://lex.uz/docs/111457>

Исбендияров Галандар Кочари оглу

**О ПОНЯТИИ ДЛЯЩИХСЯ И ПРОДОЛЖАЕМЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ,
ПРОБЛЕМАХ СВЯЗАННЫХ СО ВРЕМЕНЕМ СОВЕРШЕНИЯ И ОБ ИХ РАЗРЕШЕНИИ**

РЕЗЮМЕ

Исходя из необходимости установления законодательного определения длящихся и продолжаемых преступлений, в данной научной статье предлагается проект конкретной статьи Уголовного кодекса предусматривающей их дефиницию. По мнению автора, местом совершения длящихся и продолжаемых преступлений следует считать место фактического начала преступлений, а моментом фактического окончания – время завершения преступлений. В статье обосновывается, что в случае принятия новых законов, ужесточающих ответственность за данные преступления в течение срока продления или продолжения преступлений, на эти преступления должно распространяться действие нового закона. Применение в судебной практике в таких случаях прежнего облегчающего закона следует считать судебной ошибкой.

Isbandiyarov Galandar Kochari

**ON THE CONCEPT OF CONTINUING AND SERIAL OFFENCES, THE
TIME-RELATED PROBLEMS AND THEIR RESOLUTION**

SUMMARY

Based on the necessity to establish a legislative definition of continuing and serial offences, the article proposes a draft providing for their definition of a specific article of the Criminal Code. According to the author's conclusion, the place of committed of continuing offences and serial offences should be considered as the place of the actual beginning of the crimes, and the moment of the actual end - the time of completion of the crimes. The article substantiates that in the event of the adoption of new laws that toughen responsibility for these crimes during the period of continuing offences and serial offences, these crimes should be covered by the new law. In judicial practice, in such cases, the application of the former facilitating law should be considered a miscarriage of justice.

**Rəyçi: h.ü.f.d., dos. E.E.Həsənova
Təqdim edən: h.ü.e.d. M.S.Qəfərov
Daxil olma tarixi: 16.12.2021
Təkrar işlənmə tarixi: 21.01.2022
Çapa imzalanma tarixi: 27.01.2022**

Əliyev Aydın Cəmil oğlu,

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun böyük elmi işçisi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

UOT 34:343.131.5

HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN QANUNLA QADAĞAN OLUNMAYAN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏRLƏ MÜDAFİƏSİNƏ DAİR KONSTITUSİYA NORMASININ CİNAYƏT- PROSESSUAL QANUNVERİCİLİKDƏ KONKRETLƏŞDİRİLMƏSİ BARƏDƏ

Açar sözlər: şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs, müdafiə hüququ, qanunla qadağan edilməyən üsul vasitələrlə müdafiə, konstitusion hüquq və azadlıqlar.

Ключевые слова: подозреваемый, обвиняемый, право на защиту, защита не запрещенными законом способами и средствами, конституционные права и свободы.

Keywords: suspect, accused person, the right to defense, protection by ways and means of not prohibited law, constitutional rights and freedoms.

Məlumdur ki, vətəndaşların məhkəmə prosesində toxunula biləcək əsas hüquq və vəzifələrini ehtiva etdiyinə, eləcə də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına dair konstitusiya normalarının cinayət prosesində bilavasitə tətbiqinin mümkünlüyünə görə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası cinayət-prosessual hüququn əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsilə müəyyən edildiyi kimi,

dövlət hər kəsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Bu konstitusiya prinsipi müvafiq dövlət orqanları ilə cinayət hüququ və cinayət-prosessual münasibətlərdə olan hər kəs üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, məhz bu sahədə səlahiyyətli dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri şəxsiyyətin Konstitusiyaya ilə müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına imkan verən geniş səlahiyyətlərə malikdirlər. Belə vəziyyətdə, hər kəsin öz hüquqlarını və qanuni maraqlarını qoruya bilməsi üçün dəqiq tənzimlənmiş bir müdafiə mexanizminin olması zəruridir. Bu baxımdan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun təmin edilməsinə dair Konstitusiya prinsipinin məzmununun, məqsədlərinin və həyata keçirilmə formalarının elmi cəhətdən öyrənilməsi olduqca əhəmiyyətli və zəruri məsələdir [3. s. 29].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsilə hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ müəyyən olunur. Həmin maddənin II hissəsində isə hər kəsin hüquq və azadlıqlarının mü-

dafiəsinə dövlət tərəfindən təminat verildiyi bəyan edilir. Şübhəsizdir ki, cinayət prosesində şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin prosesual statusu məhz bu Konstitusiya müddəalarına əsaslanmalı, sahəvi qanunvericilikdə həmin statusun əhatə etdiyi hüquq və vəzifələr ətraflı konkretləşdirilməlidir. Reallıqda buna nə dərəcədə əməl olunduğunun müəyyən edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin müvafiq normalarını nəzərdən keçirməli oluruq.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 12.3-cü maddəsində göstərilir ki, cinayət prosesinin gedişində hər kəs özünün Konstitusiya ilə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarını qanunla qadağan edilməyən bütün üsul və vasitələrlə müdafiə etmək hüququna malikdir.

Göründüyü kimi, göstərilən norma bəyannamə xarakteri daşıyır. Belə ki, qeyd olunan Konstitusiya normasının həyata keçirilməsinin mexanizmi, üsul və vasitələri ilə bağlı hər hansı bir konkretləşdirmə aparılmır, sadəcə olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulan Konstitusiya norması sahəvi qanunvericilikdə bir daha təkrar olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, baxılan Konstitusiya müddəası şəxsin təkcə ittiham və ya şübhəyə qarşı müdafiə üsullarını müstəqil seçmək hüququnu deyil, həm də bunun üçün ixtisaslı müdafiəçinin xidmətlərindən istifadə etmək hüququnu nəzərdə tutur. İstənilən şəxs öz maraqlarını qorumaq üçün məhkəməyə, ictimaiyyətə, kütləvi informasiya vasitələrinə müraciət etmək və qanunda nəzərdə tutulmuş digər müdafiə üsul və vasitələrindən istifadə etmək hüququna malikdir. Bu hüququn hər hansı bir şəkildə əsassız olaraq məhdudlaşdırılması qanunsuz hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsinin məzmununun təhlili hər kəsin geniş anlamda müdafiə üsul və

vasitələri seçmək azadlığından danışmağa əsas verir. Bundan fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin “Hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi” adlanan 19-cu maddəsilə cinayət təqibinin gedişində təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək vəzifəsi həvalə olunur (19.1-ci maddə). Göründüyü kimi, maddənin adından fərqli olaraq mətndə qeyd olunan proses iştirakçılarının ancaq keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun təmin edilməsindən bəhs olunur, unudulur ki, keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hələ müdafiə hüququnun tam təmin edilməsi deyil. İttiham tərəfinə aid olan zərərçəkmiş şəxsin müdafiə tərəfinə aid olan şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərlə, yəni fərqli prosesual statusa malik olan proses iştirakçıları ilə bir normanın tərkibində, eyni dərəcədə hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququna malik olan şəxs kimi nəzərdə tutulması, başqa sözlə desək, müxtəlif prosesual statusa malik olan proses iştirakçılarının hüquqlarının faktiki olaraq bərabərləşdirilməsi sual doğurur. Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 19.2-ci maddəsində zərərçəkmiş şəxsin hüquqi yardımdan istifadə etmək hüququ kifayət qədər nəzərdə tutulmuşdur. Odur ki, ayrı-ayrı cinayət-prosesual normalarda zərərçəkmiş şəxsin hüquqi yardım almaq hüququnun müxtəlif məzmununda təkrarlanması zəruri deyil. Həmin məcəllənin 19.4-cü maddəsi şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin aşağıda göstərilən hüquqlarının müvafiq hallarda və qaydada təmin edilməsini cinayət prosesini həyata keçirən orqanın vəzifəsi kimi müəyyən edir: tutulduğu, həbsə alındığı və ya müvafiq olaraq şübhəli şəxs qismində birinci dindirməyədək, yaxud təqsirləndirilən şəxsə ittiham elan edildiyi andan müdafiəçinin yardımından istifadə etmək;

hüquqlarının izah edilməsi; öz müdafiəsini hazırlamaq üçün onlara kifayət qədər vaxt verilməsi və imkan yaradılması; şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq, yaxud müdafiəçinin haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmadıqda, pulsuz hüquqi yardım almaq; onların əleyhinə ifadə vermiş şahidləri məhkəmə istintaqı zamanı dindirmək. Lakin məlumdur ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin göstərilən hüquqlara malik olması və cinayət prosesini həyata keçirən orqanın müvafiq vəzifəli şəxslərinin (prokurorun, müstətiqin, təhqiqatçının) həmin hüquqları təmin etmək (onlara şərait yaratmaq) vəzifələri Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 84, 85, 86, 90, 91-ci və digər maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Belə olan halda, həmin vəzifələrin cinayət prosesini həyata keçirən orqana həvalə olunmasının cinayət prosesinin prinsip və şərtlərinə dair 19.4-cü maddənin mətnində nəzərdə tutulması təkrarlıq yaradır, həmin maddənin və ümumiyyətlə, məcəllənin həcmnin lüzumsuz olaraq böyüməsinə səbəb olur. Digər ziddiyyətli məsələ 19.1-ci maddənin mətnində “prokuror” və “şübhəli” sözlərindən sonra “və ya” bağlayıcısının işlədilməsidir. Belə ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hər ikisi keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququna malikdirlər. Digər tərəfdən, cinayət təqibi gedində qeyd olunan proses iştirakçılarının hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi müvafiq orqanların və vəzifəli şəxslərin, yəni təhqiqatçının, müstətiqin, prokurorun, eləcə də məhkəmənin (hakimin) vəzifəsidir. Zənnimizcə, təhlil olunan maddənin mətnində “və ya” bağlayıcısının işlədilməsi hər iki halda düzgün deyil. Odur ki, həmin mətnə “və ya” bağlayıcısı hər iki halda “və” bağlayıcısı ilə əvəz edilməlidir. Qeyd etməliyik ki, 19.5-19.6-cı maddələrdə nəzərdə tutulan müddəalar da Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 19-cu maddəsinin mahiyyətinə uyğun deyil. Bütün

bunlarla yanaşı, qeyd etməliyik ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsilə müəyyən olunmuş hüquqlarının təmin olunması ilə bağlı məsələlərin Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin cinayət təqibini həyata keçirən prokurorun, müstətiqin və təhqiqatçının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən 84, 85, 86 və digər maddələrində daha ətraflı konkretləşdirilməsi düzgün olardı. Lakin Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 84-cü maddəsində cinayət təqibini həyata keçirən prokurorun hüquq və vəzifələrinin geniş şəkildə sadalanmasına baxmayaraq, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsinə dair məsələlərə ümumiyyətlə toxunulmur.

Cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçı və müstətiqin hüquq və vəzifələrinə dair Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 85 və 86-cı maddələrində də şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi vəzifələrinin həmin prosessual şəxslərə həvalə olunmasına dair müddəalar nəzərdə tutulmur. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 19.1-ci maddəsilə həmin məcəllənin 84, 85 və 86-cı maddələri arasında ciddi ziddiyyətlər mövcuddur, yəni 19.1-ci maddə ilə cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçıya, müstətiqə və prokurora həvalə olunmuş vəzifələr ayrılıqda onlardan hər birinin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən 84, 85 və 86-cı maddələrdə nəzərdə tutulmamışdır. Lakin anlaşılmaz səbəbdən qeyd olunan vəzifələr ümumiləşdirilmiş şəkildə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən 90 və 91-ci maddələrə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 90.6-cı maddəsində göstərildiyi ki-

mi, “cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror şübhəli şəxsin hüquqlarını təmin etməli və ona qanunla qadağan edilməyən bütün vasitə və üsullardan istifadə etməklə müdafiə hüququnu həyata keçirməsinə mane olmamalıdır”. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 91.4-cü maddəsi də oxşar məzmunundadır: “müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını təmin etməli və ona qanunla qadağan edilməyən bütün vasitə və üsullardan istifadə etməklə müdafiə hüququnu həyata keçirməsinə mane olmamalı və onun xahişi ilə müdafiəyə hazırlıq üçün kifayət qədər vaxt verməlidir”.

Bu normaların Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin müvafiq olaraq prokurorun, müstəntiqin və təhqiqatçının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən 84, 85 və 86-cı maddələrinin mətnində deyil, həmin məcəllənin şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquq və vəzifələrinə dair 90 və 91-ci maddələrinin mətnində nəzərdə tutulması sual doğurur və anlaşılmazlıq yaradır. Digər ziddiyyətli məsələ həmin normaların mətnində cinayət-prosessual qanunvericiliyin mahiyyətinə və ifadə üslubuna uyğun gəlməyən “mane olmamalı” sözlərinin işlədilməsi ilə bağlıdır.

Qeyd olunduğu kimi, “dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir” [1. s. 11]. Belə olan halda, dövlətin təminat verdiyi hüquq və azadlıqların müdafiəsinin həyata keçirilməsində dövlət qulluqçusu olan prokurorun, müstəntiqin və təhqiqatçının rolu tövsiyə xarakterli “mane olmamalı” sözləri ilə deyil, həmin hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini təmin etmək, ona köməklik göstərmək, yaxud şərait yaratmaq vəzifəsi kimi ifadə olunması daha düzgün olardı. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 12.3-cü maddəsinin məzmunu da bunu təsdiq edir. Belə ki, hər kəs qanunla qadağan olunmayan üsul və

vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququna malikdirsə, cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar və müvafiq vəzifəli şəxslər məhz həmin hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini təmin etməli, ona kömək göstərməli, yaxud şərait yaratmalıdırlar.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq təəssüflə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsində nəzərdə tutulan hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququna malik olmasına dair müddəə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə dair hissədə kifayət qədər konkretləşdirilməmiş, daha dəqiq desək, həmin müddəanın müvafiq proses iştirakçılarının hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı verdiyi imkanlar, eləcə də cinayət təqibini həyata keçirən orqan və vəzifəli şəxslərin həmin hüquqların təmin olunmasına dair vəzifələri sahəvi qanunvericilikdə ətraflı şərh olunmamışdır.

Yuxarıda qeyd olunan çatışmazlıq və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə hesab edirik ki, aşağıda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

– yuxarıda göstərilən iradları nəzərə almaqla Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 19-cu maddəsinin işlənib yeni redaksiyada verilməsi;

– Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 19.1-ci maddəsinin aşağıda göstərilən yeni redaksiyada verilməsi: “Cinayət təqibinin gedişində təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və məhkəmə şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin hüquqlarını izah etməli və onların qanunla qadağan olunmayan bütün üsul və vasitələrdən istifadə etməklə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək imkanını təmin etməlidir”;

– Azərbaycan Respublikası Cinayət-Proses-

sual Məcəlləsinin 90.6-cı və 91.4-cü maddələrinin həmin məcəllənin 90 və 91-ci maddələrinin mətnindən xaric edilməsi;

– Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 84, 85 və 86-cı maddələrinə müvafiq olaraq aşağıdakı normaların əlavə olunması:

– 84-cü maddəyə: “ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət təqibinin gedişində təhqiqatçı və müstəntiq tərəfindən şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun təmin edilməsi vəziyyətini yoxlamalı, bununla bağlı qanun pozuntusu aşkar olunduğu halda onun aradan qaldırılması üçün tədbir görməli, təhqiqatçı və müstəntiqə müvafiq tapşırıqlar verməli və onların icrasına nəzarət etməlidir”;

– 85-ci maddəyə: “müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş hüquqlarını izah etməli, onun qanunla qadağan olunmayan bütün üsul və vasitələrdən istifadə etməklə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək imkanını təmin etməli və onun xahişi ilə müdafiəyə hazırlıq üçün ona kifayət qədər vaxt verməlidir”;

– 86-cı maddəyə: “təhqiqatçı cinayət təqibinin gedişində şübhəli şəxsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş hüquqlarını izah etməli və onun qanunla qadağan olunmayan bütün üsul və vasitələrdən istifadə etməklə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək imkanını təmin etməlidir”.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: «Hüquq Yayın Evi», – 2019. – 116 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi. – Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2017. – 568 s.
3. Qurbanov H.S., Əliyev A.C. Azərbaycan Respublikasında şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun təmin edilməsi cinayət prosesinin konstitusiya prinsipi kimi // Qanun jurnalı, – Bakı: – 2020, № 8 (310), – s. 29-35.

Алиев Айдын Джамиль оглу

О КОНКРЕТИЗАЦИИ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ НОРМЫ О ПРАВЕ НА ЗАЩИТУ ПРАВ И СВОБОД СПОСОБАМИ И СРЕДСТВАМИ, НЕ ЗАПРЕЩЕННЫМИ ЗАКОНОМ

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена изучению состояния конкретизации в уголовно-процессуальном законодательстве конституционной нормы о праве на защиту прав и свобод каждого способами и средствами, не запрещенными законом. В результате проведенного исследования, автор приходит к выводу, что конституционная норма о праве каждого на защиту прав и свобод способами и средствами, не запрещенными законом, предусмотренные статьей 26 Конституции Азербайджанской Республики недостаточно конкретизированы в уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджанской Республики в части защиты прав подозреваемых и обвиняемых. В целях устранения выявленных недостатков и противоречий автор предлагает внести конкретные изменения и дополнения в статьи 19, 84, 85, 86, 90 и 91 Уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской Республики.

**ON CONCRETIZATION IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION
OF THE CONSTITUTIONAL NORM ABOUT THE RIGHT TO PROTECT RIGHTS
AND FREEDOMS BY WAYS AND MEANS OF NOT PROHIBITED LAW**

SUMMARY

This article is devoted to the study of the state of concretization in criminal procedural legislation of the constitutional norm on the right to protect the rights and freedoms of everyone by ways and means of not prohibited by law. As a result of the study, the author comes to the conclusion that the constitutional norm on the right of everyone to protect rights and freedoms by ways and means of not prohibited by law, provided for in Articles 26 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, are not sufficiently specified in the criminal procedural legislation of the Republic of Azerbaijan in terms of protection of the rights of suspects and accused persons. In order to eliminate the identified shortcomings and contradictions, the author proposes to make specific changes and additions to Articles 19, 84, 85, 86, 90 and 91 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. M.Ə.Cəfərquliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 16.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 21.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 27.01.2022

Damirli Kamil İlqar,

Master's degree, Baku State University

UDC 34:342:7

THE CONCEPT OF ECONOMIC RIGHTS

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, hüquq, münasibət, anlayış, oxşar, fərq.*

Ключевые слова: *экономика, право, отношение, концепция, похожее, различие.*

Keywords: *economy, law, relationship, concept, similar, difference.*

Introduction. The history of humanity is the history of social developments shaped by economic, political, social and legal events. The connections between these phenomena, which are in a mutual interaction relationship, draw attention as the elements that shape history. However, while not diminishing the importance of the others, we think it would not be very misleading to set aside the links based on economy and law in the countless chain of events that are considered a turning point. Experience shows that many events that shape history are either economic or legal in themselves, or there are economic and legal reasons behind those events. Indeed, throughout history, discoveries, crises, wars, and etc. these events had important economic consequences, and these were always followed by legal regulations such as agreements and contracts, which were written immediately and some of them are valid even today.

A. Law and economy connect. Law covers a large number of regulations that determine and

direct the activities of economic actors such as individuals, institutions, and the state in the economic system. The law, which constitutes the body of rules such as laws, decrees, regulations and instructions, shapes the economic formation by prohibiting some actions and accepting others. In this context, the role of law in the economy is to determine the legal framework of the rules and institutions that will ensure and maintain the orderly functioning and development of the market.

The healthy functioning of the economic system depends on meeting the needs. For this, the existence of an effective legal system and the preparation of legal rules suitable for economic life are required. For instance, an effective economic policy, there is a need for legal regulations that will make full use of resources, ensure price stability, and the growth of national income. Similarly, any economic enterprise that is not based on legal foundations cannot be effective. In this context, while the law shapes the external appearance of economic activities, it regulates the flow of economic control and economic formation. In other words, legal rules are a function of the economic order. Therefore, it can be easily said that the law creates an effect that legitimizes economic preferences.

On the other hand, it should not be overlooked that in order for the legal rules regarding economic issues, whether it is a law or another regulation, to regulate the economic life as desired, it is necessary to act in accordance with the

realities of the economy; otherwise, the rules of law become ineffective and inapplicable; they are useless and may even be harmful to society. In particular, in today's world, where legal regulations are increasingly controlling economic life, what the purpose of the regulations is; what you can achieve; it is of great importance to determine in which situations and by what means it can be come to the fore and what the costs of these regulations. In this case, behavioral theories of economics can be used to evaluate whether the rule of law is suitable for this purpose [2, p. 39-44].

This mutual influence has become a new and independent subject of study in the doctrine in recent years, and especially in Germany, France, Belgium, the former socialist countries and the Anglo-Saxon world, the concepts of 'law and economy approach' and 'economic analysis of law' have been used. Likewise, developments related to economic life have also affected traditional law branches, and as a result, concepts such as 'Economic Constitutional Law', 'Economic Administrative Law' and 'Economic Criminal Law' have come to the fore.

B. Law and Economics Similar. Among the fields in which the economy shares common issues such as sociology, political science, and history, law is the foremost. The scope of action of the subjects defined as 'economic agents' by economists is mainly determined by legal definitions. The goods that are subject to the examination of the economy also constitute the material of the law. As a matter of fact, the rights and debt relations established in relation to the goods within the scope of the law depend on the economic usefulness of the goods. The economy cannot continue its analyses in a healthy manner without knowing the legal nature of the goods whose production, circulation and consumption it examines. Thus, the eco-availability of a good requires the existence of a legal situation [7, p. 134-135].

Especially in the last two decades, the developments in the economy have led to the widespread use of legal concepts in many areas of the economy, as well as, accelerated the introduction of economics concepts into the legal language. For example, today, it is accepted as one of the important features of competition law that it takes its source from the data of economics, and the interpretation of some terms such as «market», «dominant situation», «competition» requires applying to economics. There is a similar complementarity relationship between labor law and labor economics. It is obligatory to complete economic analysis analyzes with legal knowledge on issues such as the regulation of industrial relations, the location of new products and production techniques, the regulation of public ownership, the special situation of public contracts, urban planning, and environmental protection. Similarly, it is increasingly becoming an indispensable requirement for lawyers working in these fields to take into account the economic characteristics of the subjects. For example, in order for the values arising from economic necessities such as the market, patent certificates, partnership shares, and service trade by businesses to be tied to valid legal rules by the lawyers, the lawyers must have learned their economic functions [3, p. 61].

Beyond that, it is clear that some of the basic concepts of modern life can no longer be defined solely in terms of economy or law¹⁶. Among these, the concepts of «contract» and «property» come first. One of the important rules of the market economy is the freedom of contract. Although relations with the market are not dependent on a social status, the conclusion of contracts is regulated by law. The fact that the law facilitates or complicates the conclusion of contracts means accelerating or retarding economic activity. The enforceability of the sanctions in the contract is only possible with the existence of law, which

also constitutes one of the strongest proofs that the market system cannot be self-sufficient.

The same is true for the concept of ownership. Economics examines the production and exchange behavior of economic agents endowed with property rights. When it comes to deciding how and for whom the production factors, namely the resources, will be used, which is one of the main problems of economics, the determining factor is property. It is the subject of the economy that something becomes a commodity and that this commodity gains value by using it in the economy. But without the law, it is not possible to illuminate who has what economic value, what in return and how much, and which legal privileges and immunity rights are reinforced by the status of having that economic value. For this reason, ownership of the goods of production is the basic condition of the market economy [4, p. 3365-3366].

Among the indispensable institutions for the market economy to continue its development in an orderly manner, there is also the “preservation of competition”. As explained above, a free market economy must operate competitively in order to generate the allocation of resources that will provide the highest level of social welfare. The natural functioning of the free market mechanism can be in a way that weakens the competition process and creates an environment of incomplete competition. It is generally accepted that an efficient competitive market is not a natural order that comes into existence, but on the contrary, it is a social order that must be created and developed by people. In this case, the need to protect the competition process in question arises by means of law and appropriate legal regulations. The state, with the rules it has set, encourages competition and removes barriers to entry to the market for the more efficient functioning of the market economy, thus increasing social welfare and equal sharing, while also fighting

against monopolistic behaviors and agreements, and on the one hand, in order to increase the social welfare and share it equally. While trying to ensure that businesses can compete and the price is formed at the end of the competition, on the other hand, it tries not to allow the undertakings with market power to dominate the market, and to prevent their behavior that disrupts the conditions of perfect competition by eliminating the possibility of creating inefficiency in the distribution of goods and services [5,295-296].

Reasons for consumer protection may also require significant state intervention in the market. The final economic effects of prices approaching marginal costs and increasing quality and after-sales services also have consequences for consumers. The main reason for the regulation is the thought that the developments in the market will be against the consumers when left to its own devices. In fact, since all measures for consumers will also serve to keep the economy alive, all these regulations, including consumer policies, will serve the main purpose of development of the economy. In contemporary legal systems, it has been ensured by legal regulations that the information about the quality and quality of the goods in the market and their prices are reflected to the consumers. Again, it is essential to take protective measures in order to prevent gaining economic benefits by taking advantage of consumers' inexperience or lack of knowledge.

In some cases, a conflict may arise between the interests of economic enterprises and the interests of society, for example the environmental pollution problems that arise as a result of economic activities. In this case, the legal order has to reveal the rules aimed at eliminating this conflict and protecting the economic and social benefits of individuals.

C. The Difference in Law and Economics.

From the 18th century, when it was formed, until

the beginning of the 20th century, when it established itself as a separate discipline, economics, which was included in law faculties in most countries, moved away from law as a result of applying more and more analytical methods and leading mathematical tools in its analysis.

Another reason why economics has moved away from law is that economics has a strong tendency to be a normative science, while the center of gravity of law is in positive science. Economics is an observational science and its subject is the rational use of scarce resources. The technique applied in economics is related to the goods and services produced, offered and consumed in order to meet the needs of the society, and based on the fact that the economic system resources are scarce, to ensure the maximum satisfaction of the society among various needs, in other words, to distribute the resource as much as possible tries to do it in a way that will achieve high social benefit or welfare. Law, on the other hand, is a positive science, and it regulates the relations of people with each other or with the state, in the form of obligations and rights, taking into account the realization of the most appropriate institutions for the values of the societies [2, p. 297-298].

Whether the “laws” of the economy reflect the regularities determined by the social organization of a certain period and a corresponding social design is still debated today. Even the “law of supply and demand”, which is perceived as the strongest economic law, can manifest and times in different conditions. It is also widely accepted among economists that «laws of the economy» describe an ideal situation rather than faithfully reflect social reality, and that economic models are unrealistically simplistic and artificial.

On the other hand, it is seen that law and economy approach the same issues differently in line with the purpose they pursue. While the jurist seeks the closest solution to equity, the economist

seeks the most beneficial solution. In addition, it is noteworthy that the discipline of law and the science of economics give different meanings to the same concepts in order to achieve their goals. For example, the concept of «public service» in administrative law is expressed as «public good» in economics. Similarly, common concepts such as sale, supply, market, service, money are not synonymous in law and economy.

The difference in the perception of the economy by lawyers and economists widened the gap between them in the second half of the 20th century. While jurists perceived economics in an essentialist way, economists began to perceive it in a more analytical way. One of the examples that shows the difference is that while the lawyers approach the economy from the point of view of «economic law», which forms the following part of our study, the economists approach it from the point of view of the «economics of law». While the first aims at the legal analysis of the economy, it is based on how the rule will be applied or what the legal sanction. The second one aims at the economic analysis of law and tries to explain the emergence of legal regulations, their structures, what processes they involve and what their economic effects can be, using the behavioral theories of the economy and the price theory [3, p. 63].

More precisely, economic analysis is to investigate and explain how a possible sanction or rule affects people’s behavior; allocating available resources and material resources as rationally as possible. It aims to keep the transaction costs arising from the exchange of goods to a minimum and serve the public interest by supporting purposeful behavior in this way. In this respect, it can be said that the analysis tools used by law and economy are completely different.

The purpose of Law and Economics approaches, which have recently been observed to develop especially in the Anglo-Saxon world and

which tends to apply the principles of modern economics to the theoretical and practical fields of law, aims to theorize the relations between law and economy by subjecting the concepts of law to the microeconomic analysis method, and from this point of view, normative economic, that is, economic normative.

In other words, it is to direct the functioning of the legal system with the rules of the market economy. In doing so, the focus is on the effect of law on individual behavior and its social consequences, rather than how the law will be applied to the concrete dispute. Its decision on the done depends on the benefit it will gain if it fulfills its debt and the cost of the default. If someone else makes a better offer for performance prior to performance, the debtor compares the benefit of that offer with the cost of non-performance. According to economic theory, if the former is more than the other, the debtor acts contrary to the debt. The amount of possible compensation in case of default and the legal rules governing it directly affect the performance decision of the person. For example, in cases where there is a penal clause or a non-liability agreement in the contract, the penal clause encourages the person to perform, while the non-liability agreement leads to the opposite. Approaching the subject from the point of view of the economic analysis of civil procedure law, Gottwald states that many legal regulations in civil procedure law should be reviewed according to economic criteria, and these include the rules of authority and reference, the rules of proof and the principle of disposition.

D. Relationship between Law and Economy. Today, it is not easy to say that the perspectives of economy and law on social problems actually converge. Economists evaluate the economy from an abstract and normative optimum point and try to reveal the ideal solution of concrete problems before they deal with them. On the other hand, it is seen that, at least in some

developed countries, jurists, taking the risk of abandoning the narrow and rigid stereotypes of the doctrine, take more into account the factors outside the legal field that come into play in the implementation of the law.

Economics is basically based on assumptions. The assumptions that economists use when solving problems and constructing theories do not have to be real or realizable. The important thing is that the assumptions allow the roles of the components of the problem to be determined separately and the problem to be simplified and solved. Therefore, from the point of view of the jurist, economics can often be seen as «a groundbreaking fiction» or a «speculative design». Economists, on the other hand, see law as a «discipline» that is generally delayed in economization and therefore insufficient in solving problems.

One of the most interesting areas reflecting the turbulent relationship between economy and law is the issue of intellectual property rights. Indeed, for the vast majority of lawyers specializing in copyright, free access to intellectual works is unacceptable. To put it more clearly, it is essential that these products are treated like other products traded in the markets for goods or services. Otherwise, intellectual work owners will not be rewarded for their efforts, and they will be deprived of the property rights granted to them by the law on their works. In such a case, it may even come to the fore that people will refrain from producing intellectual works. Some of today's economists claim that the above approach to property rights is not entirely correct when it comes to information. According to them, knowledge, unlike other goods and services, is not something that diminishes when used. Restricting access to information and information within the framework of property rights means that those who can access it without putting an additional burden on anyone are deprived of

them. This artificial constraint will limit the production of collective knowledge and information, thus hindering the growth of the common good [5,297]. Today, the patent rights of pharmaceutical companies greatly limit access to these drugs in developing countries or prevent free access to musical works, literary works and databases on the Internet. Therefore, the correctness of applying a strict property right for these products, which require almost no additional cost to be freely reproduced or accessed, is a matter of debate in terms of economic analysis. Similar problems are also encountered in the labor market today. The developments, which liberal economists define as the flexibility of the labor market and which they believe will bring the economy to an optimum, occur in parallel with the gradual contraction of labor law and leaving its place to ordinary commercial contracts. For example, economists believe that the rules of employment law limiting dismissals hinder the efficiency of the labor market and argue that self-regulation of the market will create the most effective situation, and that the judge will never be more competent than the employer in evaluating the economic decisions taken. For them, dismissal is a conflict that needs to be resolved within the company. Bringing this to court would distort the nature of the dispute. In modern contract theory, an extension of this belief, it is important to develop appropriate incentives. Therefore, it would be more economically correct to develop incentives to replace judicial review. It is also possible to spread such examples to topics such as the definition and regulation of competition, public service.

Economic Law. Although the relationship between law and economics has been emphasized for a very long time, studies on economic law have only been a sub-science since the 1970s, beyond being school. With the acceptance of the social state principle and the state's interventi-

on in the economic and social field, issues such as the scope, method, organization, and judicial review of these interventions have also started to be the subject of investigation. The concept of economic law has been the subject of many researches, especially in Germany, and German lawyers and economists pioneered the introduction of economic law [5, p. 297].

Eucken and Bohme, who are among the founders of the Freiburg School, emphasized the importance of creating an «economic constitution» that would include the basic rules and institutions of the political and economic order in the 1930s. According to them, the free market economy necessitates an economic constitution, and the coexistence of law and economy is an indispensable prerequisite for economic constitutional policy. Since the economic order is not a self-created order, the current competition system in such an order is also insufficient, and it is imperative that the state undertakes important duties in determining and maintaining the institutional and legal framework that will enable the competition in the market to function effectively. These rules, norms and institutions, which constitute the legal framework of the economic order. In other words, all kinds of legal norms, rules and institutions that regulate the decision and activity areas of economic units in order to ensure the better functioning of the economic order mean the economic constitution. Eucken and Bohme draw attention to the fact that feudal privileges and restrictions should be replaced by free trade and contract freedom in order to establish and maintain a well-functioning free market economy, and that sub-constitutional issues that show how the competitive market will work within the established rules and rules that make market competition work. They stress the importance of distinguishing from each other the constitutional rules that determine how they are created and how they are enforced.

In France, which was under the influence of German theory on economic law, Bandeau was one of the first to use the term «economic legislation». For Bandeau, economic legislation is permanent, immutable, sacred, unique and international; replaces natural law; drives economic society. The concept of economic law was included for the first time in Proudhon's «Political Capacity of the Working Class». Proudhon argues that law has to find a solution to all the contradictions of social life with international consensus and argues that if the reorganization of the society cannot be realized, the law will not be able to fulfill its duty, and in this case, the economic law will do the organization. According to him, economic law will bring about a reconciliation between the various groups participating in economic activity and will make social justice work. Among the rules of economic law, which are evaluated within the public law in France, there are rules regarding nationalization, public enterprises, planning, control of foreign trade and economic mergers.

In the globalization process we are in, the increasing convergence of nations in terms of economy, politics and communication and the removal or reduction of the restrictions adopted by the states in the economic management lead to the development of new financial instruments and methods, on the one hand, and on the other hand, resulting in the free movement of capital between countries. It allows financial markets and institutions to integrate with each other. As this situation inevitably affects legal systems, economic law has also begun to gain an international structure. In this context, the titles of new institutions, international agreements, international cartels and competition law, which are outside the scope of traditional international commercial law and mostly related to international trade, established between states or above, constitute the subject of international economic law.

A. The Concept of Economic Law. Although economic law has established itself as a legal reality in almost all modern industrialized societies, it is seen that an agreed definition and scope has not yet been reached. Many different views have been put forward in the doctrine about the definition and scope of economic law:

Darmstaedter; defined economic law as the law that provides for the satisfaction of economic needs. In this respect, debts, goods, trade, companies, valuable papers, intellectual and industrial rights, tax and financial law are included in this concept.

According to Headman, the prevailing law dealing with economics is called economic law in its entirety.

According to Goldschmidt, economic law should be understood as the law specific to the organized economy.

Casket defines economic law as the law of the economic entrepreneur.

Similarly, according to Schumann, economic law is the name of the law that regulates the relations of entrepreneurs with the state.

Hamel and Laggard consider economic law as an extension of commercial law and argue that issues such as professional organization and the discipline of economy should be added to this.

According to Hammerless, economic law is exclusively law specific to the directed economy of the state.

According to the view defended by Gierke and Kiraly, economic law is understood as the branch of law dealing with the specific problems of the modern economy and industrial system.

Today, the concept of economic law is handled in two ways, one in a narrow sense and the other in a broad sense. In the narrow sense, economic law is the name of the authoritarian and interventionist law that regulates the production and consumption of goods and services. In other words, it is the intervention of the state in eco-

conomic life. This intervention may be at the national level, such as in the fight against inflation, as well as aid to the steel industry, etc. may also come to the fore in the sectorial plan. In this sense, the subject of economic law is the direction, regulation and supervision of economic life by the state with various regulations and contracts (concession agreements, build-operate-transfer agreements, etc.). Within the framework of economic law, with orders and prohibitions such as state, tax, price control, monetary and fiscal policies, cartel and unfair competition regulations. It can bring effective regulations on production and consumption with limitations such as planning to a certain extent and incentives such as production and investment incentives, state aids, government purchases. As such, economic law can also be considered as a tool of economic policy [1, p. 128].

In a broad sense, economic law is the branch of law that regulates economic development and organization, whether it arises from the activity of the state, private enterprise, or both. Accordingly, the general rules regulating different areas such as trade, punishment and tax legislation serve an economic purpose in order to regulate all aspects of economic life, to regulate the economy, changing and developing economic life and relations, to secure the legitimate commercial activities and earnings of businesses individuals. The main purpose of these rules regarding the regulation of economic life is to provide general and economic public order by protecting the economic activities of the society and individuals. Therefore, economic law is faced with the task of preserving the realized balances on the one hand, and ensuring development and mobility while remaining in order on the other. In this framework, the structuring of enterprises, their management, basic functions, decision-making methods, customer relations, market behaviors, relations with other en-

terprises and the state, as well as privatization policies, planning, public enterprises, control of foreign trade, economic crimes, and etc. general topics are also covered.

B. Sources of Economic Law. The main objectives of modern democratic states are to ensure macroeconomic stability, to reach high employment levels, to increase the level of education and training, to provide equal opportunities, to support innovation and entrepreneurship, to meet high quality standards in the fields of environment, health and social security in order to increase the economic and social welfare of the people. Developing policies to achieve it. "Regulation" is one of the important tools to achieve these public policy goals [5, p. 298-299].

It has been argued that economic law, which regulates economic life, is not based on a single legal source, since it constitutes a whole that includes public law and private law sections. In this respect, the rules that come into force within the framework of different branches of law also constitute the source of economic law to the extent of their relevance.

According to one view, in socialist economies where central planning is general and binding, and in mixed economies where public economy enterprises are also included, the legal rules regarding the economic order constitute the rules of public law in terms of internal relations; The legal rules regulating the market economy and the establishment and functioning of private economy enterprises and the relations between them constitute the commercial (economic) law branch of private law.

Whether it is considered in public law or private law, the definition and scope of the economic duties and powers of the states find their place primarily in the constitutions. As a matter of fact, contemporary constitutions and laws have adopted various rules regarding the economy, and therefore economic law.

CONCLUSION

In the preparation phase of the article, due to the limited access to foreign sources dealing with the subject, the fact that the subject has not been adequately covered in our country, and therefore few sources have been found, it presents a comprehensive review, while presenting the study to the reader with a systematic content. It

is necessary to emphasize at the beginning the difficulties experienced in presenting. Criticisms and suggestions on this subject, which has just started to find a place in the law and economics literature, are important in terms of being helpful and guiding as well as shedding light on new studies to be done.

References:

1. Boute, A. (2012), "Combating climate change through investment arbitration", Fordham International Law Journal (35)3: 613.
2. Condon, B. J. (2013), "Climate change and intellectual property rights for new plant varieties", Journal of World Trade (47)4: 897-923.
3. De Lima-Campos, A. (2012), "Políticas de comercio y medio ambiente: En busca de un alineamiento", Revista de Derecho Económico Internacional Número especial (2)3: 61-64.
4. Diamond, Rebecca; McQuade, Tim; Qian, Franklin (2019). «The Effects of Rent Control Expansion on Tenants, Landlords, and Inequality: Evidence from San Francisco». American Economic Review. 109 (9): 3365–3394.
5. Kristoffel Grechenig & Martin Gelter, The Transatlantic Divergence in Legal Thought: American Law and Economics vs. German Doctrinalism, Hastings International and Comparative Law Review 2008, vol. 31, p. 295–360
6. Konzelmann, S. M. Fovargue-Davies and G. Schnyder (2010), 'Varieties of Liberalism: Anglo-Saxon Capitalism in Crisis?' Cambridge Centre for Business Research. Working Paper No. 403.
7. Weidemaier. M., Scott. R., Gulati. M., Myths. O, Contracts, and the Hunt for Pari Passu, 328 L. & SOC. INQUIRY 72 (2013). 134-138

Dəmirli Kamil İlqar oğlu

İQTİSADI HÜQUQLARIN KONSEPSİYASI**XÜLASƏ**

Bu məqalədə köçəri cəmiyyətdən oturaq cəmiyyətə keçidlə başlayan, kənd təsərrüfatı cəmiyyətindən sənaye cəmiyyətinə keçidlə davam edən və informasiya cəmiyyəti ilə yoluna davam edən "hüquq-iqtisadi münasibətlər"lə birlikdə iqtisadi inkişafın yaratdığı müxtəlif hüquqi problemləri qarşılamak və iqtisadi həyatı yeni bir anlayışa uyğunlaşdırmaq məqsədi vardır. Bu məqalədə tənzimləmə məqsədi daşıyan "iqtisadi hüquq" sahəsinin əhatə dairəsini genişləndirməmək üçün, "iqtisadi konstitusiya" və ya "konstitusiya iqtisadiyyatı" mövzusunun, ümumiyyətlə, dövlətin iqtisadi səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasını ifadə edən konstitusiyadan bəhs edilməmişdir.

КОНЦЕПЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ

РЕЗЮМЕ

В этой статье, наряду с «отношениями права и экономики», начавшимися с перехода от кочевого общества к оседлому, продолжившимися переходом от сельскохозяйственного общества к индустриальному и продолжающими свой путь с информационным обществом, они нацелены на решать различные правовые проблемы, вызванные экономическим развитием, и адаптировать экономическую жизнь к новому пониманию. В этой статье рассматривается отрасль «экономического права», которая направлена на регулирование, чтобы не расширять сферу применения, предмет «экономической конституции» или «конституционной экономики», которая обычно выражает ограничение экономических полномочий государства с помощью конституция не упоминалась.

Rəyçi: h.ü.f.d. G.A.Rzayeva

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 16.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 21.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 27.01.2022

Qasimov Təbriz Nazim oğlu,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistrantı

UOT 34:342; 34:347

MEDİASIYA İNSTİTUTUNUN TARİXİ, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ “MEDİASIYA HAQQINDA” QANUNU VƏ ONUN BİR SIRA MADDƏLƏRİNƏ ƏLAVƏ VƏ DƏYİŞİKLİKLƏRLƏ BAĞLI TƏKLİFLƏR

Açar sözlər: “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Avropa Parlamenti, mediasiya, mediasiya prosesi, mediator, tərəflər, mübahisə.

Ключевые слова: Закон Азербайджанской Республики «О медиации», Европарламент, медиация, процесс медиации, медиатор, стороны, спор.

Keywords: Law of the Republic of Azerbaijan “On Mediation”, European Parliament, mediation, mediation process, mediator, parties, dispute.

İnsanların sosiallaşması ilə onlar arasında müxtəlif münasibətlərdən yaranan mübahisələr zaman keçdikcə qaçılmaz olmuşdur. Bunun əsasında isə insan təbiəti və ondan əmələ gələn müxtəlifliklər dayanır. Bu səbəbdən mübahisələrin tarixi insanla yaşıddır. Xüsusilə günümüzdə sənaye və texnikanın inkişafı, şəhər ərazilərinin genişlənməsi, insanların orta yaşının yüksəlməsi və say artımı, onların bitməyən ehtiyacları və bunun qarşılığı olaraq Yer kürəsinin ehtiyatlarının tükənməsi prosesi cəmiyyətdə in-

sanlar arasında mübahisələrin artmasına səbəb olmuşdur.

Mediasiya tarixən ictimai münasibətlərin bir hissəsi olmuşdur. Mediasiya prosesi cəmiyyətdə insanlar arasında müəyyən məsələlərlə bağlı mübahisə yaranarkən üçüncü şəxsin bu mübahisəyə daxil olması ilə tərəflər arasında razılığın əldə olunması məqsədilə həyata keçirilən bir fəaliyyətdir. Ümumiyyətlə, mediasiya dedikdə, müasir cəmiyyətdə insanlar arasında mövcud ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində yaranan mübahisələrin mediatorun iştirakı ilə həyata keçirilən alternativ həlli üsullarından biri başa düşülür. Dünya dövlətlərinin qanunvericilik sistemində mediasiya institutuna müxtəlif təriflər verilmiş, eləcə də bir çox müəlliflər tərəfindən spesifik yanaşmalar edilmişdir. İlk yarandığı vaxtlarda, eləcə də orta əsrlərdə mediasiya fəaliyyəti dövlətlər tərəfindən normativləşdirilməmişdir [6, s. 69].

Mediasiya yalnız XX əsrin II yarısından başlayaraq tətbiq edilmiş və qanunvericilik aktları vasitəsilə onun normativləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Müasir mediasiyanın tarixi 1960-cı illərdən Amerika Birləşmiş Ştatlarından (ABŞ) başlamış, daha sonra 1980-ci illərdə İngiltərə və

Avstraliya, 1990-cı illərdə isə Avropa ölkələrinə yayılmışdır. Avropa ölkələri mediasiyanın tətbiqinə ilkin vaxtlarda qarşı olmuşlar. Anqlo-sakson hüquq sisteminə daxil olan dövlətlərdə mediasiyanın tətbiqi daha tez başlamışdır. Avropa ölkələrində kommunist rejimleri dağıldıqdan sonra mediasiya mübahisələrin həlli üsulu kimi 1990-cı illərdən sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının maliyyə dəstəyi əsasında tətbiq edilməyə başlamış, Polşada, Slovakiyada, Macarıstanda, Bolqarıstanda, Ukraynada və Rusiyada mediasiya mərkəzləri yaradılmışdır.

ABŞ-da ilk olaraq mediasiyanın inkişafı ədliyyə sistemindəki islahatlardan sonra yaranmağa başlamışdır. 1965-ci ildə Prezident yanında Hüquq-Mühafizə və Ədalət Mühakiməsi Komissiyası xalqın və dövlətin diqqətini məhkəmələrin həddən artıq yüklənməsinə cəlb etdi və mübahisələrin alternativ həlli yolu kimi mediasiyanın genişlənməsinin məqsədamüvafiqliyini irəli sürdü. Bundan sonra mediasiya ilə tənzimlənəcək münasibətlər dairəsi müəyyən edilməyə başlandı.

Avropa Şurası mübahisələrin alternativ həlli üsullarından olan mediasiyaya xüsusi əhəmiyyət verməklə üzv dövlətlərin qanunvericilik sistemində tənzimləmə işlərinin aparılmasına dəstək olmuşdur. 1998-ci il tarixli Vyana Fəaliyyət Planı və 1999-cu il tarixli Tampere Avropa Zirvəsi çərçivəsində Avropa Şurası üzv dövlətlərə məhkəmədən kənar mübahisələrin həlli üsullarının tətbiq edilməsi barədə çağırışlar etmiş və Avropa Komissiyasına “Yaşıl Kitab” hazırlamağı tövsiyə etmişdir. Avropa Komissiyası tərəfindən 19 aprel 2002-ci il tarixində “Mübahisələrin Alternativ Həlli Üsulları barədə Yaşıl Kitab” hazırlanmışdır. Bu kitabda mülki və ticarət hüququnda mübahisələrin məhkəmədən kənar alternativ yollarla həlli barədə nümunəvi əsasnamə hazırlanmış, mediasiya ilə məhkəmə fəaliyyəti arasında fərqlər müəyyən edilmiş və üstün cəhətlər vurğulanmışdır [5, s. 8].

Həmçinin mediasiyanın Avropa Birliyinə daxil olan dövlətlərdə də tətbiq edilməsi ilə bağlı Avropa Parlamentinin “Mülki və kommersiya işlərində vasitəçiliyin bəzi aspektlərinə dair” 21 may 2008-ci il tarixli 2008/52/EC sayılı Direktivi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Direktiv 14 maddədən ibarətdir və onun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, “bu Direktivin məqsədi mübahisələrin alternativ həllinə çıxışı asanlaşdırmaq və vasitəçilikdən, yəni mediasiyadan istifadəni təşviq etməklə və mediasiya ilə məhkəmə icraatı arasında balanslaşdırılmış əlaqəni təmin etməklə mübahisələrin sülh yolu ilə həllini təşviq etməkdir”. Həmçinin Direktivdə mediasiyanın şamil olunduğu münasibətlər dairəsi, anlayışlar, mediasiya və məhkəmə icraatı arasındakı qarşılıqlı əlaqə, mediasiya prosesi nəticəsində qərarın icrası və digər məsələlər öz təsbitini tapmışdır [3].

Mediasiyanın tətbiqinin dünyanın bir çox dövlətlərində geniş vüsət alması, eləcə də bu institutun tətbiqi ilə məhkəmələrin iş yükünün azalması və mediasiya prosesi və onun nəticələrinin səmərəliliyi bu institutun Azərbaycan Respublikasında tətbiqini mümkün etmişdir. Beləliklə, mübahisələrin alternativ həlli üsullarından olan mediasiyanın təşkili sahəsində ictimai münasibətləri tənzimləyən, mediasiyanın məqsədlərini, prinsiplərini, həyata keçirilməsi qaydalarını və mediatorların statusunu müəyyən edən “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 mart 2019-cu il tarixli 1555-VQ nömrəli Qanunu qəbul edilmişdir. Qanunla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında” 05 sentyabr 2019-cu il tarixli 385 nömrəli və “İlkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləği”nin təsdiq edilməsi barədə” 15 iyul 2019-cu il tarixli 308 nömrəli qərarları qəbul etmişdir.

Həmçinin bir sıra texniki və təşkilati məsələlərin həlli məqsədilə 02 yanvar 2019-cu il tarixində “Mediasiya haqqında” Qanuna uyğun olaraq Mediasiya Şurasının təsis edilməsi və mediasiya qanunvericiliyinin tətbiqi məqsədilə Avropa İttifaqının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin dəstəyi ilə işçi qrupu yaradılmışdır. Qeyd edək ki, “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (bundan sonra – Qanun) 5 fəsil – “Ümumi müddəalar”, “Mediatorun fəaliyyəti”, “Mediasiya Şurasının fəaliyyəti”, “Mediasiya prosesi”, “Yekun müddəalar” və 39 maddədən ibarətdir. Hesab edirik ki, Qanunda təsbit edilmiş bir sıra normaların təkmilləşməsi zəruridir.

Belə ki, Qanunun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, mediasiya – mediatorun (mediatorların) vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həlli ilə bağlı həmin Qanunla müəyyən olunan prosesdir. Mediasiyaya verilən anlayış dünya dövlətlərinin qanunvericilik sisteminə və bu sahədə mövcud nəzəriyyələrə uyğundur. Qanunun 1.0.2-ci maddəsində isə tərəflər dedikdə, təkcə hüquqi və fiziki şəxslər (o cümlədən, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər) deyil, habelə mediasiya prosesinin tətbiqinə razılıq vermiş inzibati orqanlar da nəzərdə tutulur [2]. Lakin dünya dövlətlərinin əksəriyyətində, həmçinin Türkiyə Respublikasının qanunvericilik sisteminə əsasən tərəflər qismində fiziki və hüquqi şəxslər nəzərdə tutulur. Düşünürük ki, inzibati orqanların tərəf qismində çıxış etməsi praktiki olaraq tərəflər arasında bərabərlik prinsipini pozmuş olacaqdır. Həmçinin tərəf qismində çıxış edən dövlət orqanının mübahisənin həlli üçün öz statusundan istifadə etməsi və sui-istifadə hallarının yaranması istisna deyil.

Bundan əlavə, Avropa Parlamentinin “Mülki və kommersiya işlərində vasitəçiliyin bəzi aspektlərinə dair” 21 may 2008-ci il tarixli

2008/52/EC sayılı Direktivinin 1-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, mediasiya xüsusilə gəlir, gömrük və ya inzibati məsələlərə və ya dövlətin dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi zamanı hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə məsuliyyətinə şamil edilmir [3]. Azərbaycan Respublikası Avropa Birliyinə daxil olmasa da, hesab edirik ki, ölkəmizdə həyata keçirilən siyasət və mediasiyanın tətbiqinin səmərəliliyi baxımından Avropa Parlamentinin mövqeyi nəzərə alınmalıdır.

Bu əsaslara görə təklif edirik ki, inzibati orqanlar tərəf qismində mediasiya prosesində iştirak etməməlidir.

Qanunun 1.0.11-ci maddəsinə əsasən, mübahisə – tərəflər arasında yaranmış (və ya yaran biləcək) həmin Qanunun 3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mübahisədir.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli 21-IVKQ nömrəli Konstitusiyaya Qanununun 25.4-cü maddəsinə əsasən, normativ hüquqi aktın normaları yığcam şəkildə, əsasən təsdiq formasında və indiki zamanda ifadə edilməlidir [4]. Bu səbəbdən Qanunun 1.0.11-ci maddəsində “yaranmış” sözünü “mövcud olan” ifadəsi ilə əvəz etmək daha məqsədmüvafiq olacaqdır. “Yaranmış” sözünün normada ifadə olunması cari vəziyyətdə mübahisənin mövcud olub-olmamasını qeyri-müəyyən edir. Fikrimizcə, Qanunun 1.0.11-ci maddəsində “yaranmış” sözü “mövcud olan” ifadəsi ilə əvəz edilməlidir.

Qanunun 3-cü maddəsində mediasiyanın mülki işlər və kommersiya mübahisələrinə, ailə münasibətlərindən, əmək münasibətlərindən və inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrə tətbiq edilməsi müəyyən edilir. Kommersiya mübahisələri, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur [2]. Hesab edirik ki, mediasiyanın cinayət hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrə

tətbiq edilməsi məqsədəmüvafiq olar. Bu məsələ ilə bağlı ABŞ-da maraqlı təcrübə mövcuddur. Belə ki, XX əsrin 70-ci illərində İngiltərə, Fransada və s. ölkələr, xüsusən ABŞ əvvəlcə yetkinlik yaşına çatmamışların işləri üzrə, sonralar isə yetkin şəxslər barəsində mediasiya institutunun cinayətkarlarla bərpaedici iş apararı ictimai və dini təşkilatların fəaliyyətinə tətbiq edilməsi ilə bağlı proqram hazırladılar. Proqram ABŞ-da “Victim Offender Mediation” adlanırdı və artıq 80-ci illərdə ABŞ-ın 94 məhkəmə dairəsindən 42-də tətbiq edilirdi. İlk illərdə mediasiya yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə tətbiq edilirdisə, sonradan ağır cinayətlər üzrə və yetkinlik yaşına çatmış şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə də tətbiq edilirdi. Hətta Ohayo Ştatının qanunvericiliyində belə bir norma təsbit edilmişdi ki, cinayət prosesində tərəflər və məhkəmə bütün və ya cinayət işinin bəzi məsələləri üzrə mediasiyaya müraciət edə bilər [7, s. 128].

Həmçinin bu istiqamətdə başqa bir təcrübə Azərbaycan Respublikası ilə qonşu olan dövlətlərdə mövcuddur. Belə ki, Rusiya Federasiyasının 27 iyul 2010-cu il tarixli “Vasitəçilərin iştirakı ilə mübahisələrin alternativ həlli” adlı Federal Qanununa əsasən, mediasiya cinayət mühakimə icraatının həm istintaq, həm də məhkəmə prosesində tətbiq edilə bilər. Qanunun 150 və 172-ci maddələri məhkəmələrin üzərinə tərəflərə mediasiya xidmətindən istifadəni təklif etməyi öhdəlik kimi qoyur. Həmin qanunun 169-cu maddəsinə əsasən, tərəflər mediasiya xidmətindən istifadə etməyə razılıq versələr cinayət işinin baxılması 60 gün müddətinə təxirə salına bilər. Məhkəmə tərəfindən bu müddət məhdudlaşdırıla bilməz.

“Mediasiya haqqında” Qazaxıstan Respublikasının 28 yanvar 2011-ci il tarixli Qanunu vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə yaranmış mübahisələrin dövlət orqanlarına müraciət etmədən həll etməyə imkan verir. Qazaxıstan Res-

publikasının qanunvericiliyinə əsasən, cinayət mühakimə icraatında mediasiya təqsirləndirilən şəxslə zərərçəkmiş şəxs arasında yüngül və ya az ağır cinayətlərin törədilməsi ilə əlaqədar tətbiq edilə bilər. Qeyd edilənlərə əsasən müəyyən etmək olur ki, mediasiyanın cinayət hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrə tətbiq edilmə tarixi keçən əsrə dayanır və hazırda bir çox dövlətlərdə tətbiq edilməkdədir. Təklif edirik ki, dünya dövlətlərinin təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycan Respublikasında böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlər törədən şəxslərin cinayət mühakimə icraatı zamanı və ya cinayət mühakimə icraatınadək mediasiya tətbiq edilməlidir.

Qanunun 6.3-cü maddəsinə əsasən, mediasiya mübahisənin həllində tərəflərin əməkdaşlığına, habelə ünsiyyət və danışıqlara əsaslanır.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli 21-IVKQ nömrəli Konstitusiyaya Qanunun 25.1-ci maddəsinə əsasən, normativ hüquqi aktlar daxilən uzlaşdırılmalı, məntiqli qurulmalı və normayaratma texnikasına uyğun olmalıdır [3]. Mediasiya prosesi, tərəflərin hüquq və vəzifələri, mediatorun səlahiyyətləri Qanunla tənzimlənir. Mediasiya tətbiq edilərkən mübahisənin həlli istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyət də qanunvericiliyə uyğun olmalıdır. Hesab edirik ki, mediasiya təkcə tərəflərin əməkdaşlığına, ünsiyyət və danışıqlara deyil, eyni zamanda qanuna əsaslanmalıdır. Bu səbəbdən bildiririk ki, Qanunun 6.3-cü maddəsi “6.3. mediasiya mübahisənin həllində tərəflərin əməkdaşlığına, habelə ünsiyyət, danışıqlara və Qanuna əsaslanır” redaksiyasında verilməlidir.

Qanunun 7.1-ci maddəsinə əsasən, mediasiya zamanı mediator müstəqil və qərəzsiz olmalıdır. Mediator mediasiya prosesini həyata keçirən zaman tərəflərdən, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı olmamalıdır və mediasiya zamanı adıçəkilən

orqanların və şəxslərin mediatorun fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir [2]. Qanunun 9.2-ci və 12.2.3-cü maddələrinə əsasən, mediasiya prosesi zamanı tərəflər qarşılıqlı razılaşma əsasında Qanuna uyğun olaraq, mediasiya prosesinin tətbiqinin, onun həyata keçirilməsinin, başa çatdırılmasının bütün şərtlərini sərbəst şəkildə müəyyən edə bilər və mediator mediasiya zamanı tərəflərin razılığı çərçivəsində hərəkət etməlidir. Mediasiya prosesində tərəflərin birgə mənafeləri əsas götürülməklə mübahisə həll edilməlidir. Qanunun 9.2-ci, 12.2.3-cü və digər maddələrindən müəyyən etmək olur ki, mediasiyada əsas rola tərəflər malik olduğundan prosesin istiqamətinin müəyyən edilməsi və idarəetmə məsələləri tərəflərdə olur. Həmçinin tərəflərin hüquqları imkan verir ki, onlar mediasiya prosesinin gedişinə müdaxilə etsinlər və mövcud istiqaməti dəyişdirdirsinlər. Bu hal isə istər-istəməz mediatorun fəaliyyətinə təsir edir. Qeyd edilənlərə əsasən təklif edirik ki, Qanunun 7.1-ci maddəsində “tərəflərdən” sözü yerinə “hər hansı tərəfdən” ifadəsi istifadə edilməlidir.

Qanunun 8.1-ci maddəsinə əsasən, tərəflər arasında ayrı şərt müəyyən edilməyibsə, mediasiya qapalı keçirilir. Qanunun 8.4-cü maddəsinə əsasən, konfidensiallıqla bağlı norma mediasiya zamanı ağır və xüsusilə ağır cinayət hadisələri haqqında əldə olunan məlumatların verilməsi, habelə cinayət mühakimə icraatı zamanı mediasiyaya aid məlumatların açıqlanması vəzifəsinin məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilməsi hallarına şamil olunmur. Fikrimizcə, konfidensiallıqla bağlı normanın tətbiq dairəsi genişlənməli, təkcə cinayətlə əlaqədar icraatlara deyil, həmçinin “fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə pozulduğu digər məhkəmə icraatlarına” da şamil olunmalıdır.

Bundan əlavə, Qanunda mediatorun anlayışı, hüquq və vəzifələri, intizam məsuliyyətinə cəlb edildiyi, etiraz üçün əsaslar, həmçinin fəaliyyətini dayandırdığı hallar öz təsbitini tap-

mışdır. Qanunun 1.0.3-cü maddəsinə əsasən, mediator – peşəkar əsasda mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün tərəflərin cəlb etdiyi və ya mediasiya təşkilatı tərəfindən təyin olunmuş, həmin Qanunun tələblərinə cavab verən fiziki şəxsdir. Mediator olmaq istəyən fiziki şəxs ali təhsilə malik olmalı, 25 yaşı tamam olmalı, ən azı 3 illik iş stajına malik olmalı və mediatorların ilkin hazırlığı üzrə təlimi bitirərək müvafiq sertifikatı əldə etməlidir. Məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilmiş şəxslər, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olan şəxslər və məhkumluğu ödənilməmiş və ya götürülməmiş şəxslər mediator ola bilməzlər. Mediator qanunla qadağan olunmayan istənilən digər fəaliyyətlə məşğul ola bilər. Düşünürük ki, mediasiya spesifik proses olduğu üçün istənilən ixtisas üzrə ali təhsilə malik olan şəxsin mediator olması məqsədmüvafiq deyil. Bu qaydaya o halda icazə verilə bilər ki, müvafiq dövlətin əhalisi mediasiya prosesi ilə bağlı xeyli təcrübəyə malik olsun və aidiyyəti xalq bu prosesi tamamilə mənimsəsin. Yol verilmiş pozuntunun ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq mediatora qarşı xəbərdarlıq, töhmət, 1 aydan 6 ayadək müddətə mediator fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnun dayandırılması növündə intizam məsuliyyəti tədbirləri tətbiq edilir. Mediatora qarşı intizam tədbirləri Mediasiya Şurasının qərarı ilə tətbiq edilir. Mediatora qarşı intizam tədbirləri pozuntunun baş verdiyi tarixdən 1 il müddətində tətbiq edilir. İntizam icraatının həyata keçirilməsi qaydası Mediasiya Şurası tərəfindən müəyyən olunur. Qanunda Mediasiya Şurasının və mediasiya təşkilatının anlayışı, fəaliyyət istiqamətləri, yaranma əsasları, hüquq və vəzifələri, mediasiya təşkilatının Mediasiya Şurasının üzvlüyünə qəbul qaydası və çıxarılma əsasları, fəaliyyətinə xitam verilməsi və dayandırılması halları öz əksini tapmışdır [2].

Həmçinin mediasiya prosesi tərəflər arasında bağlanan “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” əsasında və ya Qanunun 28-ci və 29-cu maddələrinə uyğun olaraq ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməklə həyata keçirilir. İqtisadi mübahisələr, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməlidirlər. İlkin mediasiya məcburi xarakter daşıyır və tərəflər arasında mediasiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı razılaşma əldə olunduğu təqdirdə “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlanır. Qanunda mediasiya prosesinin başlanmasının 3 əsası qeyd edilib: a) mediasiya prosesi bir tərəfin digər tərəfə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada təklifi göndərdiyi andan; b) təklif olmadıqda isə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda tərəflərin ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etdiyi andan; c) tərəflər arasında “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlandığı andan. “Mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” tərəflər arasında yaranmış mübahisənin məhkəməyə verilməsinə qədər və ya məhkəmədə işə baxılan zaman tətbiq edilə bilər. Mediasiya prosesində tərəflər öz mövqelərinə və mübahisənin həlli şərtlərinə dair təkliflərini yazılı və ya şifahi şəkildə bildirirlər. Proses zamanı tərəflər mübahisənin həlli şərtlərinə dair razılığa gəlirlər.

Məlum olduğu kimi, mediasiyanın geniş yayılmış 3 üsulu var: asanlaşdırıcı, dəyərləndirici və həlledici. Qanunun 24.6-cı maddəsinə (mediasiya prosesinin hər hansı mərhələsində mediator mübahisənin həlli məqsədilə tərəflər üçün öhdəlik nəzərdə tutmayan şifahi və ya yazılı təklifi irəli sürə bilər) əsasən, müəyyən etmək olur ki, Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən mediasiya həlledici üsula yaxın olsa da, edilən təklif öhdəlik yaratmadığı üçün dəyərləndirici mediasiya üsulu hesab edilməlidir. Mediasiya prosesinin ümumi müddəti 30 gündən artıq olmaya-

raq davam edə bilər. Mübahisənin mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq tərəflərin razılaşması ilə mediasiya prosesinin müddəti daha 30 gün müddətinə qədər uzadıla bilər. Bundan əlavə, məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində məhkəmə işin hallarını nəzərə alaraq öz təşəbbüsü və tərəflərin razılığı ilə, yaxud tərəflərdən birinin müraciəti və digər tərəfin razılığı ilə onlara mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllini təklif edə bilər. Barışıq sazişi tərəflər arasında yazılı formada bağlanır. Barışıq sazişi tərəflər və mediator (mediatorlar) tərəfindən imzalanır. Barışıq sazişinin nüsxələri tərəflərin və təqdim ediləcəyi orqanların (qurumların) sayına uyğun olaraq tərtib olunur. Barışıq sazişi imzalandığı gündə tərəflərə təqdim edilməlidir. Barışıq sazişində ayrı şərt nəzərdə tutulmayıbsa, imzalandığı gündən tərəflər üçün məcburi xarakter daşıyır. Ayrı müddət müəyyən edilməyibsə, barışıq sazişi imzalandığı gündən 10 gün müddətində könüllü şəkildə icra olunmalıdır. Əgər barışıq sazişinin könüllü icrasından imtina olunsə, tərəf (o cümlədən məhkəmə baxışında olan işlər üzrə tərəf) barışıq sazişinin məcburi icrası üçün məhkəməyə müraciət edə bilər.

Mediator və ya mediasiya təşkilatı mediasiyayı ödənişli əsaslarla həyata keçirir. Mediator və ya mediasiya təşkilatı öz razılığı ilə mediasiyayı ödənişsiz əsaslarla da həyata keçirə bilər. Mediatora və ya mediasiya təşkilatına ödənilən haqqın məbləği mediasiya sessiyası başlanana qədər (əgər ilkin mediasiya həyata keçirilmişsə, tərəflərin razılığı ilə sonrakı mediasiya sessiyası başlanana qədər) tərəflərlə mediator və ya mediasiya təşkilatı arasında mediasiya xidmətlərinin göstərilməsinə dair müqavilə ilə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “İlkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləği”nin təsdiq edilməsi barədə” 15 iyul 2019-cu il tarixli 308 nömrəli Qərarında ailə və əmək münasibətlərindən irəli

gələn mübahisələr üzrə xidmət haqqının məbləği 50 manat, kommersiya (iqtisadi) mübahisələr üzrə isə iddia qiymətindən asılı olaraq 20-400 manat arasında dəyişir. Tərəflərarası razılaşmada və mediasiyaya dair qeyd-şərtə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, çəkilən xərclər tərəflər arasında bərabər şəkildə bölüşdürülür [1].

Beləliklə, “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə cəmiyyət mübahisələrin alternativ həlli ilə bağlı böyük bir dəyişikliyin astanasındadır. Düşünürük ki, Qanunun düzgün şəkildə tətbiq edilməsi üçün müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə eh-

tiyac vardır. Həmçinin mediasiyanın tətbiqinin cəmiyyət tərəfindən adekvat qarşılanması üçün həm təşkilati, həm də təbliğat işi aparılmalıdır. Mediasiyanın mahiyyəti ilə bağlı məlumatların insanlara çatdırılmasında əsas yük hüquqşünasların, KİV-lərin və bu istiqamətdə təşkil ediləcək tədbirlərin üzərinə düşür. Onlar mübahisələrin alternativ həlli üsullarından biri olan mediasiyanın mütərəqqi yol olduğunu insanlara izah etməlidirlər. Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar çatışmazlıqlar isə zaman keçdikcə mediasiya prosesi ilə bağlı müəyyən təcrübə əldə edilməsi nəticəsində aradan qaldırılmalıdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “İlkin mediasiya sessiyası zamanı mediasiya xidmətinin göstərilməsinə görə haqqın və digər xərclərin məbləği”nin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 iyul 2019-cu il tarixli 308 nömrəli Qərarı.
2. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 29 mart tarixli 1555-VQ nömrəli Qanunu.
3. “Mülki və kommersiya işlərində vasitəçiliyin bəzi aspektlərinə dair” Avropa Parlamentinin 21 may 2008-ci il tarixli 2008/52/EC sayılı Direktivi.
4. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli 21-IVKQ nömrəli Konstitusiya Qanunu.
5. Nətiq Abdullayev. Mediasiya. Bakı: Hüquqi İslahatlara Yardım Mərkəzi. 05.01.2009. səh. 64.
6. Yıldırım M.K. İhtilafların məhkəmə dışı üsullarla həll edilməsi haqqında. İstanbul, 2007, səh. 342.
7. Василенко А.С. Медиация в уголовном процессе США. Вестник Пермского Университета - 2012. стр. 202.

Тебриз Гасымов Назим оглу

ИСТОРИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ, ЗАКОН АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ «О МЕДИАЦИИ» И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ДОПОЛНЕНИЯМ И ИЗМЕНЕНИЯМ В РЯД ЕГО СТАТЕЙ

РЕЗЮМЕ

В статье содержатся предложения по дополнениям и изменениям в ряд статей Закона Азербайджанской Республики «О медиации» от 29 марта 2019 года № 1555-VQ. Предложения по соответствующим статьям были сделаны на основе международно-правовых документов, норм, применяемых в США и ряде стран СНГ в связи с медиацией. Как известно, институт медиации является одним из альтернативных методов разрешения споров и впервые введен в Азербайджанской Республике. По этой причине мы считаем, что необходимо усовершенствовать Закон «О медиации». Также необходимо вести пропагандистскую работу в обществе, чтобы распространить институт медиации в обществе, донести его важность до людей и широко использовать этот институт.

**HISTORY OF THE INSTITUTE OF MEDIATION, THE LAW OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
«ON MEDIATION» AND PROPOSALS FOR ADDITIONS AND AMENDMENTS
TO A NUMBER OF ITS ARTICLES**

SUMMARY

The article contains proposals on additions and amendments to a number of articles of the Law of the Republic of Azerbaijan «On Mediation» dated March 29, 2019, No. 1555-VQ. The proposals related to the relevant articles were made on the basis of international legal instruments and norms applied in the United States and a number of CIS countries in connection with mediation. As is known, the institution of mediation is one of the alternative methods of dispute resolution and is newly introduced in the Republic of Azerbaijan. For this reason, we believe that there is necessity to improve the implementation of the Law on Mediation. It is also necessary to carry out propaganda work in the society in order to spread the institution of mediation in the society, to convey its importance to the people and to use this institution widely.

Rəyçi: h.ü.f.d. G.Z.Cəbi

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov

Daxil olma tarixi: 15.12.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 19.01.2022

Çapa imzalanma tarixi: 26.01.2022

Ağayeva Nərmin Raiq qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət hüququ kafedrasının magistrantı

UOT 34:343

SİLAHLI MÜNAQİŞƏLƏR ZAMANI ERMƏNİSTANIN BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ NORMALARINI POZMASI

Açar sözlər: silahlı münaqişə, humanitar hüquq, soyqırım, hüquqa zidd, təcavüzkar, işğalçı, terror.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, гуманитарное право, геноцид, незаконный, агрессор, оккупант, терроризм.

Keywords: armed conflict, humanitarian law, genocide, illegal, aggressor, occupier, terrorism.

Beynəlxalq sənədlər silahlı münaqişələrdə vətəndaşların hüquqlarının qorunmasında vacib mexanizmdir. Beynəlxalq humanitar hüquq əsasən üç sənəddə ifadə edilir: 1907-ci il Quru müharibəsi qanunları və adətləri haqqında Haaqa Konvensiyası, 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə konvensiyaları və 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə konvensiyalarına I əlavə protokol və insan hüquqlarına hörmət prinsipinin əks olunduğu beynəlxalq hüquq sənədləri. İnsan hüquqlarına hörmət prinsipi ilk dəfə olaraq BMT Nizamnaməsində ümumi formada təsbit olunmuş, sonralar bir sıra mühüm beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən 1948-ci il 10 dekabr tarixli İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamədə dəqiqləşdirilmişdir.

Yuxarıda adı çəkilən beynəlxalq sənədlərlə yanaşı, insan hüquqlarına hörmətlə birbaşa bağlı olan bir çox konvensiyalar – 1907-ci il Quru müharibəsi qanunları və adətləri haqqında IV Haaqa Konvensiyası, 1949-cu il 12 avqust tarixli Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair dördüncü Cenevrə Konvensiyası və 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə konvensiyalarına I əlavə protokol, 1954-cü il Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında Haaqa Konvensiyası, 1999-cu il ona əlavə protokol, Ətraf mühiti dəyişikliyə uğradan vəsitələrdən hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında 1976-cı il 10 dekabr tarixli Konvensiya, Hədsiz zərərli sayıla bilən və ya seçimsiz nəticələrə malik ola bilən müəyyən adi silah növlərinin istifadəsinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiyyətlər haqqında 1980-ci il Konvensiyası, 1974-cü il Qadın və uşaqların fəvqəladə hallarda, silahlı münaqişələr dövründə müdafiəsi haqqında bəyannamə, 1989-cu il Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, 2000-ci il Silahlı münaqişələr dövründə uşaqların müdafiəsindən bəhs edən uşaq hüquqları haqqında Konvensiya-ya əlavə protokol və digər beynəlxalq hüquq sənədləri vardır. Ermənistan adları çəkilən bu konvensiyaların əksəriyyətinin iştirakçısı olsa da, daim onların şərtlərini pozmuş və pozmaqdadır.

İndiki Ermənistan və Dağlıq Qarabağ ərazisindən azərbaycanlıların kütləvi çıxarılması, dinc əhaliyə qarşı zorakılıq, vəhşiliklər Rusiya hökumətinin himayəsi və köməyi ilə XX əsrin əvvəllərində, xüsusilə 1905-1907-ci illərdə xüsusi vüsət almışdır [3, s. 10]

XX əsrin Azərbaycan tarixinin ağırılı-acılı səhifələrindən, faciələrlə dolu dövrlərindən biri də azərbaycanlı soydaşlarımızın doğma dedə-baba torpaqları olan Qərbi Azərbaycandan kütləvi şəkildə zorakılıqla qovulması, deportasiya edilməsidir [2, s. 90].

Erməni vəhşiliklərinin sübutu Ermənistan ərazisindəki atəşpərəstlik, islam dövrünə aid olan qədim abidələrin qayğısızlıq nəticəsində məhv olub getməsidir [5, s. 65].

Ermənistanın Azərbaycana 1988-ci ildən bəri başlayan təcavüzü Azərbaycanın həmsərhəd rayonlarında çoxsaylı insan qırğınlarına rəvac vermiş, kütləvi dağıntılar törətmişdir. Ermənistanın bu mərhələdəki işğalçılıq niyyətinin əsas məqsədlərindən biri Dağlıq Qarabağı Ermənistanla quru yolla birləşdirmək üçün Azərbaycan ərazisindən dəhliz açmaq olmuşdur [4, s. 101].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozmağa görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 116-cı maddəsinə əsasən: Silahlı münaqişə zamanı beynəlxalq humanitar hüquq normalarını pozma, yəni: mühüm dağıntılara səbəb ola bilən müharibə üsullarından istifadə etmə; ətraf mühitə qəsdən geniş, uzun sürən və ciddi ziyan vurma; sülhməramlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə və ya humanitar yardımın göstərilməsinə cəlb olunmuş şəxsi heyətə, o cümlədən Qızıl Xaç və Qızıl Aypara fərqləndirici emblemləri olan heyətə, tikililərə, qurğulara, nəqliyyat vasitələrinə, tibbi əmlakla hücum etmə; hərbi əməliyyatların aparılması üsulu kimi mülki əhali arasında yaranmış aclıqdan istifadə etmə; yetkinlik yaşına çatmayanları silahlı qüvvələrə cəlb etmə; hərbi

zərurətdən irəli gəlməyən geniş miqyaslı dağıntılar törətmə; müdafiə olunmayan ərazilərə, yaşayış məntəqələrinə və silahsızlaşdırılmış zonalara hücum etmə; hərbi hədəf olmayan, aydın görünən və fərqləndirilən dini, təhsil, elm, xeyriyyə, tibb obyektlərinə, xəstə və yaralıların yerləşdirildiyi yerlərə hərbi zərurət olmadan hücum etmə; hərbi zərurət olmadan qəsdən mədəni sərvəti, o cümlədən gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvəti hücum obyektinə çevirmə, yaxud gücləndirilmiş mühafizə altında olan mədəni sərvətdən və ya ona bilavasitə bitişik ərazilərdən hərbi əməliyyatların dəstəklənməsi üçün istifadə etmə; mədəni sərvətin mədəni, tarixi və ya elmi xarakterini gizlətmək və ya məhv etmək məqsədi ilə onu modifikasiya etmə və ya ondan istifadə növünü dəyişdirmə; müvəqqəti barışıq haqqında və ya həlak olanların və yaralıların döyüş meydanından aparılması, dəyişdirilməsi və ya daşınması məqsədilə döyüş əməliyyatlarının dayandırılması barədə sazişi pozma; mülki əhaliyə və ya döyüşlərdə iştirak etməyən ayrı-ayrı mülki şəxslərə hücum etmə; hərbi əməliyyat bölgələrində əhaliyə qarşı zorakılıq göstərmə, quldurluq etmə, əmlaklarını məhv etmə, habelə hərbi zərurət bəhanəsi ilə əmlakı qanunsuz olaraq alma; dağıdılması mülki əhali arasında böyük itkilərə səbəb ola bilən və ya mülki obyektlərə əhəmiyyətli zərər vura bilən qurğulara hücum etmə; hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirakını təqsirkar üçün aşkar surətdə dayandırmış, həmçinin silahı olmayan və ya silahını yerə qoymaqla təslim olan, yaxud yaralanma və ya başqa səbəbdən müqavimət göstərə bilməyən şəxsə hücum etmə; işqal olunmuş ərazilərdə öz mülki əhalisinin bir hissəsini yerləşdirmə; hərbi əsirlərin və mülki şəxslərin vətənə qaytarılmasını əsassız olaraq gecikdirmə; zorlama, cinsi köləlik, məcburi fahişəlik, məcburi sterilizasiya, məcburi hamiləlik, habelə cinsi zorakılıqla əlaqədar başqa hərəkətlər etmə; bu Məcəllənin 115.1-ci maddəsində göstərilən şəxsləri beynəl-

xalq hüquq normalarına zidd olaraq həbs etmə və ya başqa cür azadlıqdan məhrum etmə, habelə prosessual hüquqlardan məhrum etmə –

on ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır [1, s. 103].

Ermənistan döyüş meydanında məğlubiyyətini etiraf edir və Azərbaycanın mülki şəxslərini hədəfə alaraq bəşəri və insani dəyərlərə, beynəlxalq hüquq və konvensiyalara məhəl qoymur, terror və soyqırım aktları törədərək hərbi cinayətlər həyata keçirir. Bütün iqtisadi-siyasi uğurlarına görə regional gücə sahiblənən Azərbaycana qarşı törədilən terror aktlarının əsas məqsədi, riyakar və mənfur düşmənin ölkə rəhbərliyinin döyüş meydanındakı məğlubiyyətini pərdələyərək mülki şəxsləri qətlə yetirməklə nüfuzunu yüksəltməyə çalışmaqdır.

Ermənistan ordusu Azərbaycan ordusu ilə üz-üzə, təkbətək döyüşmək yerinə, dinc sakinləri, silahsız qadın və uşaqları hədəf alır.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin humanitar atəşkəs razılığından sonra dinc insanları və şəhərləri atəşə tutması barbarlığın növbəti bariz nümunəsidir və Ermənistan rəhbərliyinin atəşkəs çağırışlarının riyakarlıqdan başqa bir şey olmadığını göstərir.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar siyasəti çərçivəsində dinc insanları, evləri, mülki obyektləri, tibb işçilərini məqsədli atəşə tutması beynəlxalq hüququn fundamental normalarına, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquq və Cenevrə Konvensiyalarına məhəl qoymadığını, öz öhdəliklərini aşkarcasına pozduğunu və adi humanizm prinsiplərindən çox uzaq olduğunu növbəti dəfə nümayiş etdirir.

27 sentyabr 2020-ci il tarixdən başlayaraq Ermənistan silahlı qüvvələri növbəti dəfə atəşkəs rejimini pozmuş, Azərbaycan Respublikasının ərazilərinə hücum edərək düşünülmüş təxribat törətmişlər. Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri əks-hücum əməliyyatları keçir-

miş, düşmənin cavabını verərək onu geri oturtmuş, işğal altında olan ərazilərin azad edilməsi istiqamətində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə uyğun olaraq əməliyyatlara başlamışdır.

Gəncə bombalanmaları və ya Gəncəyə raket hücumları — 2020-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycanın Gəncə şəhərinin Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən 5 dəfə ayrı-ayrı zamanlarda bombalanmışdır. Bombalanmalar 2020-ci il Qarabağ döyüşləri dövründə baş vermişdir.

Ermənistanın mülki şəxslərə raket hücumlarından həyatını itirənlər və yaralananlar arasında azyaşlılar da vardır.

Ortada olan sübutlara baxmayaraq, Ermənistan tərəfi hücumların onun tərəfindən edilməsini inkar etmişdir. Qondarma Dağlıq Qarabağ rəhbərliyi isə yalnız birinci hücumun məsuliyyətini öz üzərinə götürmüşdür.

İşğalçı Ermənistan silahlı qüvvələri beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyaları və onların Əlavə Protokollarını, habelə 10 oktyabr 2020-ci il tarixdə saat 12:00-dan etibarən elan edilmiş humanitar atəşkəs rejiminin tələblərini pozaraq, Azərbaycanın dinc əhalisini qəsdən hədəfə almaqla yaşayış məntəqələrini ağır artilleriyadan atəşə tutdu.

Bərdənin bombalanması – Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri tərəfindən 2020-ci il oktyabrın 27-də Bərdə rayonunun Qarayusifli kəndinə, oktyabrın 28-də isə Bərdə şəhərinə raket hücumları edilmişdir. Hücumlar nəticəsində 27 nəfər ölmüş, 70 nəfərdən artıq insan yaralanmışdı. 27 sentyabr 2020-ci il tarixdən Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyaları və onların Əlavə protokollarını, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərar və qətnamələrini, habelə elan edilmiş humanitar atəşkəs rejiminin tələblərini kobud

şəkildə pozaraq Azərbaycanın dinc əhalisini qəsdən hədəfə almaqla döyüş əməliyyatlarının aparıldığı bölgəyə aidiyyəti olmayan şəhər və rayonlarımıza raket və ağır artilleriya zərbələri endirmişdir.

2020-ci il oktyabrın 28-də saat 13 radələrində düşmənin silahlı birləşmələri tərəfindən Bərdə şəhərinin dinc sakinlərinin sıx hərəkətdə olduğu və ticarət obyektlərinin kompakt yerləşdiyi əraziyə hər birinin içərisində 72 ədəd 9N235 sayılı, ümumilikdə 144 bombacıq olan “Smerç” tipli əməliyyat-taktiki təyinatlı 9M525 qəlpəli böyük dağıdıcı qüvvəyə malik ballistik “Cluster” tipli 2 ədəd raket zərbələrinin endirilməsi nəticəsində 5-i qadın olmaqla, 21 nəfər həlak olmuş, 8-i uşaq, 15-i qadın olmaqla 70 şəxs isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almışdır.

Bundan başqa, raket zərbələrinin təsirindən 30-dan artıq mülki infrastruktur obyektinə, dinc sakinlərə məxsus 20-dən artıq fərdi yaşayış evlərinə və 22 nəqliyyat vasitəsinə xüsusilə külli miqdarda ziyan dəymişdir.

Nəticə: Azərbaycanın dinc əhalisinin həyat və sağlamlığı üçün ciddi təhlükə yaranan Ermənistanın ölkəmizə qarşı bu hərbi təxribatları, insanların təkcə fiziki və maddi cəhətdən deyil, mənəvi-psixoloji baxımdan da ağır və riskli vəziyyətdə qalmalarına, yaşamaq, təhlükəsiz və sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və digər fundamental hüquq və azadlıqlarının kobud şəkildə pozulmasına səbəb olur. Buna görə də beynəlxalq təşkilatları və nüfuzlu dünyada dövlətlərini ədalətli sülhün əldə olunması söylərinə zərbə vuran Ermənistan Respublikasından müharibə cinayətlərinə, mülki əhalinin hüquq və azadlıqlarının kobud şəkildə pozulmasına səbəb olan cinayətkar əməllərinə, işğal faktına qeyd-şərtsiz son qoymağı tələb etməyə, bu ölkəyə münasibətdə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət müəyyən edən təcili tədbirlər görməyə çağırırıq.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2021.
2. Boran Əziz Orduxan oğlu. Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin tarixi. Bakı, 2010.
3. Ermənistanın işğalçı siyasətinin ifşası. Məqalələr toplusu. Bakı, 2019.
4. Erməni cinayətləri. Sənədlər əsasında. Bakı, 2004.
5. Məmməd Əlizadə. Ermənilər və Qarabağ. Bakı, 2001.

Агаева Нармин Раиг гызы

НАРУШЕНИЕ АРМЕНИЕЙ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

РЕЗЮМЕ

Соблюдение принципа защиты прав человека является одним из основных факторов, влияющих на урегулирование международных конфликтов. Армения, «присоединившаяся» к большинству международно-правовых документов, грубо нарушает их положения. Важно создать специальный трибунал для наказания виновных в преступлениях, совершенных Арменией против Азербайджана. Применение международного права и защита прав человека могут осуществляться в сотрудничестве с ключевыми органами, такими как Совет Безопасности ООН, Международный Суд, специализированными учреждениями, включая Совет по правам человека и другими соответствующими органами.

Agayeva Narmin Raig

**ARMENIA'S VIOLATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN
LAW DURING ARMED CONFLICTS**

SUMMARY

Adherence to the principle of protection of human rights is one of the main factors influencing the settlement of international conflicts. Armenia, which has «joined» most of the international legal instruments, is grossly violating their terms. It is important to establish a Special Tribunal to punish the perpetrators of crimes committed by Armenia against Azerbaijan. The application of international law and the protection of human rights can be carried out in cooperation with key bodies such as the UN Security Council, the International Court of Justice, specialized agencies, including the Human Rights Council and other relevant bodies.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. C.M.Quliyev
Təqdim edən: h.ü.e.d. M.S.Qafarov
Daxil olma tarixi: 17.13.2021
Təkrar işlənmə tarixi: 22.01.2022
Çapa imzalanma tarixi: 28.01.2022

PROFESSOR MİRƏĞA CƏFƏRQULİYEVİN «CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA DÖVLƏT DİLİNİN TƏTBİQİ: ÜMUMMİLLİ LİDER H.Ə.ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ» ADLI MONOQRAFİYASI HAQQINDA

Hər bir əsərin, fərq etməz, dərslik, dərs vəsaiti, dissertasiya və ya monoqrafiyanın dəyəri onun mövcud olduğu dövrün tələblərinə nə dərəcədə cavab verməsi ilə ölçülür. Əgər yazılan əsər və onun məzmunu cəmiyyətin, dövlətin qarşıya qoyduğu ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni inkişaf sahəsində qarşıya qoyulan vəzifələrlə həmahəngdirsə, onda bu monoqrafiya aktual və yenidir, istehsalat üçün lazımdır, nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir. Əks halda bu məziyyətlərdən uzaq olan monoqrafiya quru sözlükdən, kağız yığımından başqa bir şey deyildir.

Professor Mirağa Əşrəf oğlu Cəfərquliyevin «Cinayət mühakimə icraatında dövlət dilinin tətbiqi: ümummilli lider H.Ə.Əliyevin dil siyasəti kontekstində» adlı monoqrafiyasına bu aspektdən yanaşsaq, onda əsərin dəyərləndirilməsi çox vacib məqamlardan xəbər verir. Haqqında danışdığımız monoqrafiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Monoqrafiyanın I fəslində milli dil, dövlət dili, millətlərarası ünsiyyət dili: onların anlayışı və cinayət mühakimə icraatında rolu – ümummilli lider H.Ə.Əliyevin dil siyasəti kontekstində məsələlər əhatə olunmaqla, burada üç əsas məsələlər şərh edilmişdir. Sonrakı hər üç fəslin hər birində müəllif üç vacib və aktual nəzəri və praktiki məsələləri yüksək səviyyədə təhlil edərək cinayət-prosessual qanunvericiliyin inkişafına dair dəyərli təkliflər irəli sürmüşdür.

Monoqrafiyanın həsr olunmuş mövzunun təhlili ilə o uzun illərdir ki, məşğul olur və nəticədə müəllif həm Azərbaycanda, həm də beynəlxalq aləmdə nüfuzlu bir alim kimi qəbul olunmuşdur.

Bizi sevindirən bir hal da ondan ibarətdir ki, istinad etdiyimiz monoqrafiya ümummilli lider H.Ə.Əliyevin qarşıdan gələn 100 illik yubileyinə görə onun əziz xatirəsinə ithaf edilir.

Monoqrafiya cinayət mühakimə icraatında dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı çox vacib və aktual məsələlərin şərhinə həsr olunduğuna görə onun çap olunmasını məqsədəmüvafiq hesab etdik. Monoqrafiya çox gözəl bir tərtibatda bu ilin yanvar ayında «Qanun Nəşriyyatı»nda çap olunub.

Monoqrafiyanı nəşriyyatdan əldə edə bilərsiniz.

**AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun baş elmi işçisi, hüquq üzrə
elmlər doktoru, professor, Avropa Humanitar
Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü**

H.S.Qurbanov

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
HÜQUQ VƏ İNSAN HAQLARI İNSTİTUTU

M.Ə.Cəfərquliyev

**CİNAYƏT MÜHAKİMƏ
İCRAATINDA
DÖVLƏT DİLİNİN
TƏTBİQİ:
ÜMUMMİLLİ LİDER
H.Ə.ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ
KONTEKSTİNDƏ**

MONOQRAFIYA

**“QANUN” JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN
QOYULAN TƏLƏBLƏR**

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, bu zaman sonda rus və ingilis dillərində xülasə verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.
2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman – 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.
3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəlliflərin telefonları, elektron poçt ünvan (lar)ı göstərilməlidir.
4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.
5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstərilməli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, [1] və ya [1, s. 125]. Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilirərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının “Dissertasiyaların tərtibi qaydaları” barədə qüvvədə olan təlimatın “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” bölməsinin 10.2-10.4.6. tələbləri əsas götürülməlidir.
7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.
8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PAJS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.
9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.
10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın hazırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.

11. Jurnalda “əvvəli ötən sayımızda”, “ardı növbəti nömrədə” adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.
12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.
13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq etməklə (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.)

**ТРЕБОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
В НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ “ТАНУН”**

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и рус-ском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В ре-зюме должны вкратце отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутых автором (авторами) статьи. Резюме должны быть строго отредактированы с научной и грамматической точек зрения. В каждом ре-зюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов);
2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках латиницей, на русском – кирил-лицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземп-ляр) виде;
3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), их научное звание, название и адрес организации, в которой он(и) работает(ют), телефоны, адрес электронной почты;
4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследова-ний, научная новизна, практическое значение и пр., в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи;
5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографи-ческий список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и, наконец, на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, [1] или [1, с. 125]. Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литература должна быть указана под прежним номером;
6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть пол-ной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, мате-риалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприя-тий. При библиографическом описании должны быть взяты за основу требования 10.2-10.4.6. раздела «Использованная литература» Правил составления диссертаций Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики;
7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет;
8. Статья должна содержать ключевые слова, УДК-индексы или коды типа РАСС. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме);
9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного Совета научного учреждения (юристам, не работающим в науч-ных учреждениях, достаточно экспертного заключения);

10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант;
11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием «Начало в предыдущем номере», «Продолжение в следующем номере»;
12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов);
13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах в течение года и т.д.) против автора (авторов).

**REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES TO
SCIENTIFIC – LEGAL MAGAZINE “GANUN” (THE LAW)**

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views. Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).
2. Texts of articles should be typed in font Times New Roman, font size – 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval – 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.
3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.
4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.
5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, [1] or [1, p. 125]. If the text includes on the same page the same literature with a reference in other page, then, the literature should be pointed under the former number.
6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic view should base on the requirement 10.2-10.4.6 of the “Used literature” section of the Rules of working up dissertations of the Higher Attestation Commission under the President the Azerbaijan Republic.
7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.
8. The article should contain keywords, the UDC indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the protocol of Academic Council of the scientific institution (the lawyers, not working in the scientific establishments need only expert review).
10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.
11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.
12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).
13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).

